

**SEVİL BƏHRƏMOVA
AMƏNƏ KƏRBALAYEVA**

ÜMUMİ TARİX

9

**Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün
“Ümumi tarix” fənni üzrə**

MÜƏLLİM ÜÇÜN METODİK VƏSAİT

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
03.06.2016-cı il tarixli 369 nömrəli əmri ilə
təsdiq edilmişdir.

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2016

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

“Şərq-Qərb” Nəşriyyatı

Müəllim üçün metodik vəsaitlə bağlı rəy, irad və təkliflərin info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az elektron ünvanlara göndərilməsi xahiş olunur. Əməkdaşlığınıza üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

MÜNDƏRİCAT

Metodik vəsait haqqında.....	4
IX sinif Ümumi tarix fənni üzrə məzmun standartları	6
Tarix fənninin tədrisində strategiyaya aid tövsiyələr	10
Şagird nailiyyətlərinin məktəbdaxili qiymətləndirilməsi	44
İllik tematik planlaşdırma	59

I BÖLMƏ. XIX ƏSRDƏ VƏ XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ DÜNYA ÖLKƏLƏRİ

I fəsil. Türk dünyası. Qacarlar İranı və Qafqaz	61
1. Osmanlı imperiyası. Qacarlar İranı	61
2. Qafqaz və Türk dünyası	65
II fəsil. Asiya dövlətləri	67
3. Çin, Hindistan və Yaponiya	67
III fəsil. Avropa ölkələri və Amerika Birləşmiş Ştatları	70
4. Böyük Britaniya və Fransa	70
5. Almaniya və İtaliya	72
6. Rusiya	75
7. Amerika Birləşmiş Ştatları	78
8. Birinci Dünya müharibəsi	80
9. Dünya xalqlarının mədəniyyəti	82
I bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə nümunəsi	85

II BÖLMƏ. DÜNYA ÖLKƏLƏRİ 1918-1945-ci İLLƏRDƏ

IV fəsil. Avropa ölkələri və Amerika Birləşmiş Ştatları	88
10. Versal-Vaşinqton sistemi	88
11. Almaniya və İtaliya	90
12. Böyük Britaniya, Fransa və Amerika Birləşmiş Ştatları	92
13. SSRİ	94
V fəsil. Asiya ölkələri	97
14. Qafqaz və Türk dünyası	97
15. Çin, Hindistan və Yaponiya	100
VI fəsil. İkinci Dünya müharibəsi	102
16. İkinci Dünya müharibəsinin başlanması	102
17. Müharibənin gedişində əsaslı dönüş	106
II bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə nümunəsi	110

III BÖLMƏ. DÜNYA ÖLKƏLƏRİ İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI DÖVRDƏ

VII fəsil. Avropa ölkələri və Amerika Birləşmiş Ştatları	113
18. Qərbi Avropa ölkələri və Amerika Birləşmiş Ştatları	113
19. Şərqi Avropa ölkələri. SSRİ	115
VIII fəsil. Asiya ölkələri	117
20. Qafqaz	117
21. Türk dünyası	119
22. İran və ərəb ölkələri	121
23. Hindistan, Pakistan və Əfqanıstan	123
24. Çin, Yaponiya və Koreya	125
25. Beynəlxalq münasibətlər. Dünya müasir dövrdə	127
26. Dünya xalqlarının mədəniyyəti	129
III bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə nümunəsi	131
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı	134

METODİK VƏSAİT HAQQINDA

Hörmətli müəllimlər!

Müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq şəxsiyyətin formalaşdırılması üçün məktəbin təlim-tərbiyə işini hərtərəfli yaxşılaşdırmaq, tədris prosesini təkmilləşdirmək, dərslərin və sinifdənkənar işlərin tərbiyəvi əhəmiyyətini yüksəltmək lazımdır. Hər bir fənnin özünəməxsus xüsusiyyətləri olduğu kimi, tarix fənnin də spesifik xüsusiyyətləri vardır. Tarix dərsi vasitəsilə şagirdlər tarixi inkişafın ardıcıl mərhələlərini izləməklə nəticə və ümumi ideyaları əldə edə biləcəklər. Şagirdlər mühüm tarixi anlayışları mənimsəməli, ictimai inkişaf qanunlarını başa düşməli, tarixə dair biliklərini tətbiq etmək bacarığına yiyələnməli, yeni materialla tanış olarkən, habelə ictimai işdə, həyatda bu biliklərdən istifadə etməli, keçmiş dövrün və müasir həyatın hadisələrindən baş çıxarmalıdırlar.

XXI əsr həyatımızın bütün sahələrində yeni nailiyyətlərə yol açmış, inkişaf dinamikası durmadan artmaqdadır. Bu dinamika bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də öz əksini tapmışdır. Ölkəmizdə aparılan təhsil islahatı tədrisə və təlimə yeni aspektdən yanaşma tələb edir. Dünyanın bir çox ölkələrinin təcrübəsi əsasında formalaşdırılaraq təhsilin inkişafına yönəldilən bu yeniliklər, respublikamızda məqsədyönlü təhsil islahatlarının aparılması ümumtəhsil məktəblərində tarix fənninin tədrisi sahəsində də uğurlu nəticələrin əldə olunmasına imkan yaratmışdır. Şagird mövzunu mətn olaraq öyrənmir, onun araşdırılmasında özü iştirak etdiyi üçün müəyyən bacarıqlara da yiyələnir. Təfəkkürün inkişafına xidmət edən bu yanaşma artıq 9 ildir ki, Azərbaycan məktəblərində öz tətbiqini tapmaqdadır.

Sizə təqdim olunan müəllim üçün metodik vəsait IX sinif üçün nəzərdə tutulmuş ümumi tarix dərslilik komplektinin tərkib hissəsidir. Dərslilik komplektinə dərslilik və müəllim üçün metodik vəsait daxildir. Bu komplekt Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün hazırlanmış IX sinif Ümumi tarix fənni proqramı (kurikulumu) əsasında tərtib edilmişdir. Kurikulumun tətbiqi ilə əlaqədar olaraq IX sinif Ümumi tarix fənninin xronoloji çərçivəsi XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq müasir dövrədək olan prosesləri özündə əhatə etmişdir.

Müəllim üçün nəzərdə tutulan bu vəsait dərsliliklə işin təşkilinə xidmət edir. Bu vəsait tövsiyə xarakteri daşıyır, sizlərə istiqamət vermək funksiyasını öz üzərinə götürür. Dərslilikdə Ümumi tarix fənni kurikulumunun məzmununa daxil olan bütün məzmun standartları 3 bölmədə birləşən 26 mövzuda reallaşdırılmışdır. Standartların reallaşdırıldığı bütün mövzularda şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri maksimum səviyyədə nəzərə alınmış, onların sadə dildə və lakonik olması gözlənilmişdir. Bu məqsədlə sxemlərdən, şəkillərdən, xəritələrdən, praktik tapşırıqlardan istifadə olunmuş, yeni sözlərin, terminlərin izahına, maraqlı məlumatlara yer ayrılmışdır. Təlim

materialları sadəcə mürəkkəb, məntiqi və xronoloji ardıcılıq nəzərə alınmaqla düzülmüşdür. Hər bir mövzuda verilmiş sual və tapşırıqlar şagirdlərin məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün inkişafına yönəldilmişdir. Ümid edirik ki, bu tapşırıqlar sizlərə standartları reallaşdırmaqda köməklik göstərəcəkdir.

Dərs şagirdlərin bilik və bacarıqlarının üzə çıxarılmasına xidmət edir. Bu zaman bacarıqlar şagirdin psixoloji durumundan tutmuş yaş xüsusiyyətinə qədər nəzərə alınmaqla düzgün şəkildə üzə çıxarılmalıdır. Sinfin zəif və güclü şagirdləri nəzərə alınmalı, onların potensial imkanlarını ortaya qoymaqdan ötrü seçilən tapşırıqlar məqsədyönlü olmalıdır. Bəzən güclü şagird çox asan suala rahatlıqla cavab verir. Yaxud da çox zəif şagird olduqca mürəkkəb tapşırıqlarla üz-üzə qoymuş olur. İlk baxışdan bu, normal hal hesab olunsada, pedaqoji və psixoloji baxımdan düzgün deyildir. Bu zaman şagirdin dərsə marağı sönür, fəallaşma azalır. Zəif şagird çox çətin tapşırığı reallaşdırma bilmədiyi üçün ruhdan düşür, qorxu və uğursuzluq hissi daim onu təqib edir. Artıq dərs onun üçün maraqsızlaşır. Eyni hal güclü şagirdə də ola bilər. O, asanlıqla həll etdiyi sual və tapşırıqdan fəallaşma bilmir. Təfəkkürü inkişaf etdirmək üçün heç bir marağı olmur. Bütün bunların olmaması üçün müəllim əsl bələdçi olmalıdır. O, böyük ustalıqla şagirdlərə düzgün yanaşmalı, eyni zamanda dərsə maraq olsun deyə keçiləcək mövzunu düzgün istiqamətləndirməlidir. Qoyduğu məqsədə çatmaq üçün o, düzgün araşdırma bacarığı yaratmağı planlaşdırmalıdır. Bu zaman qoyduğu tədqiqat sualı şagirdlərin işləmə imkanına şərait yaratmalıdır.

IX sinif Ümumi tarix dərsləri həmçinin interaktivliyi və inklüzivliyi təmin etmək məqsədilə hazırlanmışdır. Burada verilən mövzular şagirdləri motivasiya etmək üçün giriş cümlələri ilə başlanır, suallarla əhatə olunaraq şagirdlərin müstəqil düşünməsinə şərait yaradır. Mövzular hazırlanarkən müəyyən hissələrdə sual və tapşırıqlarla əhatə olunmuş, mövzunun tam mənimsənilməsi ilə yanaşı, düzgün yanaşma, həmçinin qərarların qəbulu üçün imkanlar açmağa xidmət edir. Şagird müstəqil düşüncəyə sahibdir. Onun şəxsiyyət kimi yetişməsi və formalaşması dərs mühitində reallaşır. Hazırlanmış dərslik buna xidmət edir. Təlim materiallarının düzülməsində sadəcə mürəkkəb, məntiqi və xronoloji ardıcılıq nəzərə alınmışdır. Hər bir mövzuda verilmiş sual və tapşırıqlar şagirdlərin məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün inkişafına yönəldilmişdir.

Müəllim üçün vəsait bu dərslikdəki materialların şagirdyönlü və nəticəyönlü şəkildə reallaşdırılmasına yardımçı olacaqdır. Dərsliklə yaxından tanış olan müəllim öz işinin səmərəli alınması üçün metodik vəsaitdə verilən tövsiyədən istifadə edə bilər.

Müəllim üçün hazırlanmış metodik vəsaitdə gündəlik dərslərin reallaşdırılması, planlaşma, düzgün strategiya, standartlardan çıxan məqsəd, məqsədəuyğun meyarlar öz əksini tapmışdır. Siz bütün bunlarla yanaşı, standartların şərhilə tanış olacaq, integrasiya imkanları haqqında məlumatlanacaqsınız.

Hər bir mövzunun tədrisi, onun tətbiqi imkanları metodik vəsaitdə tövsiyələr şəklində öz əksini tapır. Bu vəsait bir növ sizə istiqamət vermək üçün tərtib olunmuş, işinizin səmərəli təşkili üçün yardımçı rol oynayacaqdır. Hər bir mövzunun reallaşdırılmasının izahı tövsiyə xarakter daşıyır. Unutmayın ki, heç bir dərs nümunəsi əhkam deyildir. Siz öz işinizin tətbiqində sərbəstsiniz. Bu tövsiyələr əsasında daha da səmərəli dərslər qurmaq imkanına maliksiniz. Yadda saxlayın ki, IX sinif Ümumi tarix fənni kurikulumunun standartlarını nəzərə almaqla şagirdlərinizə bilik və bacarıq verməkdə sərbəstsiniz. Mövzuların tədrisi zamanı öz sinfinizin və məktəbinizin imkanlarına uyğun strategiya müəyyən edib fəaliyyətinizi qura bilərsiniz. Ümid edirik ki, metodik vəsait fəaliyyətinizin səmərəli qurulmasına kömək edəcəkdir.

IX SİNİF ÜMUMİ TARİX FƏNNİ ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARI

IX sinfin sonunda şagird:

- müxtəlif ölkələrdə baş verən oxşar tarixi hadisə və faktları dövr baxımından qiymətləndirir;
- kapitalist münasibətlərinin yaranmasını, dünya ölkələrində baş verən dəyişiklikləri məkanla əlaqədə izah edir;
- dünya ölkələrinin inkişafındakı qeyri-bərabərliyi onların siyasi quruluşu ilə əlaqələndirir;
- tarixi şəxsiyyətləri dövr baxımından qiymətləndirir;
- mədəniyyətləri, sivilizasiyaları xarakterik əlamətlərinə görə fərqləndirir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartlar

1. Tarixi zaman

Şagird:

1.1. Tarixi faktların tarixi zamanla əlaqəsini anladığını nümayiş etdirir.

1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.

1.1.2. Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.

1.1.3. Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.

2. Tarixi məkan

Şagird:

2.1. Məkanda baş verən hadisə, proses və təzahürlərlə bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

- 2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişaf prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
- 2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.

3. Dövlət

Şagird:

- 3.1. Dövlətlərin yaranması, inkişafı və tənəzzülü ilə bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
- 3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikas) ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.
- 3.1.2. Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır.

4. Şəxsiyyət

Şagird:

- 4.1. Tarixi şəxsiyyətləri dövr baxımından qiymətləndirir.*
- 4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Napoleon, Cüzeppe Haribaldi, I Aleksandr, Sultan II Əbdülhəmid, Otto Bismark, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarianoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.
- 4.1.2. Topladığı materiallar əsasında tarixi şəxsiyyətlərə dair esse və hekayələr yazır.

5. Mədəniyyət

Şagird:

- 5.1. Mədəniyyətləri və sivilizasiyaları qiymətləndirir.*
- 5.1.1. Mədəniyyətlərin inkişafına təsir edən amilləri izah edir.
- 5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətləri izah edir.
- 5.1.3. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair esse və hekayələr yazır.

Ümumi tarix fənni üzrə fəndaxili və fənlərarası integrasiya

Müasir dövrdə təlimdə integrasiya əsas götürülür. Fəal-interaktiv dərstdən danışarkən integrasiya imkanlarından istifadə etməmək düzgün olmaz. Bu baxımdan integrasiya imkanlarından yetərinə istifadə etmək, onu məqsədəuyğun reallaşdırmaq lazımdır. “Ümumi təhsil pilləsində dövlət standartları və proqramları (kurikulumlar)” sənədi və onun əsasında hazırlanmış Ümumi tarix kurikulumu fəndaxili və fənlərarası əlaqələrin geniş tətbiqini nəzərdə tutmuşdur. Siz müəllimlər planlaşma apararkən integrasiya imkanlarını nəzərdən qaçırmayın. Bəzən integrasiya imkanları yanlış şəkildə öz ifadəsini tapır. Yaxud da planlaşmada öz əksini tapsa da, sinifdə reallaşmamış qalır. Məsələn, müəllim dərslə hazırlaşır. Gündəlik plan nümunəsini hazırlayır. Plana görə, reallaşdıracağı standartda mövzu müəyyən edir. Sonra üsul, forma və integrasiya imkanlarını müəyyənləşdirir. Bu zaman belə faktlar daha çox diqqəti çəkir. Hazır şəkildə fənn kurikulumunda yerləşdirilən integrasiya cədvəlindəki integrasiya olunacaq fənlərin adını, sadəcə, yazır. Belə hallara da rast gəlinir ki, bu fənlərin sayı 6-7 olsa da, olduğu kimi qeyd edir. Lakin realıqda isə dərslə prosesində bir dəfə də olsun bu imkanlardan istifadə etmir. Bəs yazılan bu integrasiyalar nəyi ifadə edir? Fənlərin baş hərflərinin verilməsi ilə yanaşı, standartların rəqəmi integrasiyadan xəbər verirmi? Dərslə prosesində reallaşdırılma necə həyata keçirilir? Yaxud da bu proses necə baş verməlidir? Təbii ki, bu istiqamətdə müxtəlif suallar yarana bilər. Əslində, integrasiya imkanlarından istifadə dərslə sənəmərəli həyata keçirilməsində bir vasitədir. Şagird bir dərslə digər fənlərə integrasiya etmiş olur.

Ənənəvi təlim zamanı integrasiya çox zaman biliklərin əlaqələndirilməsi formasında həyata keçirilirdi. Müəllim dərslə izah edərkən bir fənnin mövzusunı digər fəndə keçdikləri mövzu ilə əlaqələndirir, ondan sitatlar gətirir, yaxud da şagirdlərə bu barədə bildiklərini soruşurdu. Kurikulum islahatında imkanlar bir qədər fərqlidir.

Ümumi tarix fənni kurikulumunda integrativlik fəndaxili əlaqələr (üfüqi integrasiya), fənlərarası əlaqələr (şaquli integrasiya) şəklində həyata keçirilir. Bu integrasiya pillələr üzrə məzmun xətləri, siniflər üzrə gözlənilən təlim nəticələri və məzmun standartları arasında (bilik və bacarıqlar sistemində) reallaşdırılır. Sizin seçdiyiniz standartın reallaşdırılmasında ona uyğun digər fənnin standartının reallaşdırılması nəzərdə tutulur. Bu zaman müəllim dərslə gedişində hansı integrasiya imkanını reallaşdırma biləcəksə, gündəlik planlaşma zamanı onu qeyd edərsə, daha düzgün olar. Siz integrasiya imkanında sərbəstsınız. Bizim tövsiyə etdiyimiz integrasiya imkanlarından fərqli integrasiyalar reallaşdırma bilərsiniz. Bu zaman digər fənlərin standartları ilə yaxından tanış olmalı, uyğun olanını seçməlisiniz. Unutmayın ki, integrativ standartlar şagirdin sinfinə uyğun olmalıdır. Məsələn, siz standartları araşdırarkən IX sinifdə oxuyan şagirdə XI sinfin standartını integrasiya üçün seçə bilmərsiniz. Yəni yaş xüsusiyyətləri yenə də öz əksini tapmalıdır.

Verilmiş integrasiya cədvəlindən istifadə etməklə IX sinif Ümumi tarix fənni üzrə integrasiya imkanlarınızı reallaşdırma bilərsiniz.

Standart	İntegrasiya imkanları
1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.	Az-t.: 1.1.1.; İnf.: 1.1.1.; C.: 1.1.1.; H-b.:1.1.1.
1.1.2. Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.	X-d.: 2.1.3.
1.1.3. Mühüm tarixi faktların zamanla əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.	Az-t.: 1.1.2.; İnf.: 3.2.4.
2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	X-d.: 4.1.2.; Az-d.: 1.2.2.; Ə.: 3.1.2.; H-b.: 2.3.1.
2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.	Az-t.: 2.1.2.; İnf.: 3.3.2.; Ə.: 2.1.2.; C.: 3.1.1.
3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikasının ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.	X-d.: 2.1.1.; Ə.: 2.2.1.; H-b.: 2.1.1., 2.1.2, 2.2.1.; Az-t.: 3.1.1.
3.1.2. Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır.	Az-t.: 3.1.3.; İnf.: 3.3.2.; Az-d.: 1.2.4.
4.1.1. Tarixi şəxsiyyətlərin (I Napoleon, Cüzzeppe Haribaldi, I Aleksandr, Sultan II Əbdülhəmid, Otto Bismark, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarianoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenaur, Turqut Özal, Mao Tsedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.	Mus.: 1.1.1.; X-d.: 4.1.2.; Az-t.: 4.1.1.
4.1.2. Topladığı materiallar əsasında tarixi şəxsiyyətlərə dair esse və hekayələr yazır.	Az-d.: 3.1.4.; X-d.: 4.1.1.; Az-t.: 4.1.2.; T-i.: 1.3.1.
5.1.1. Mədəniyyətlərin inkişafına təsir edən amilləri izah edir.	Az-d.: 2.2.3.; X-d.: 2.1.3.
5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətləri izah edir.	Az-t.: 5.1.2.; H-b.: 3.2.1.; X-d.: 2.1.3.
5.1.3. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair esse və hekayələr yazır.	Az-d.: 3.1.3.; X-d.: 4.1.1.; H-b.: 3.2.1.

İnteqrasiya olunmuş fənlərin tam adı

Azərbaycan tarixi – Az-t.

Azərbaycan dili – Az-d.

Ədəbiyyat – Ə.

İnformatika – İnf.

Xarici dil – X-d.

Təsviri incəsənət – T-i.

Musiqi – Mus.

Kimya – K.

Biologiya – B.

Coğrafiya – C.

Həyat bilgisi – H-b.

TARİX FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ STRATEGİYAYA AİD TÖVSIYƏLƏR

Tarix fənninin tədrisində təlimin səmərəli olması problemin düzgün həllindən asılıdır. Bunun üçün Siz müəllimlər düzgün təlim üsulları və formaları seçməkdə daha diqqətli olmalısınız.

Təlim üsulları – təlim vəzifələrini yerinə yetirmək üçün müəllimlə şagirdlərin birlikdə göstərdikləri fəaliyyətin yollarıdır.

Hər bir fəaliyyət ayrı-ayrı ünsürlərdən ibarətdir ki, bunlara tərzlər deyilir (məsələn, tarixi sənəd, mənbə, dərslik üzərində işləmək üsulunun tərzləri oxunmuş mətnin planını tutmaqdan, onu nağıl etməkdən, icmal tutmaqdan və s. ibarətdir). Üsulu təşkil edən tərzlərin məcmusu didaktik vəzifələrin yerinə yetirilməsinə: şagirdlərin yeni materialla tanış edilməsinə, onların bacarıq və vərdisləri qazanmasına, onların sabitləşdirilməsinə, tətbiqinə xidmət edir.

Təlim üsulunun daşdığı ikitərəfli xarakterdə məlumatvericilik və idarəedicilik funksiyasını yerinə yetirən öyrətmə ilə öyrənmə üsulunu bir-birindən fərqləndirməyi bacarmaq lazımdır.

Tarix dərslərində müəllimlər şərhlər verməyi və ya şagirdin şərhlər verməsini reallaşdırır. Məsələn, verilmiş standartda da – “3.1.1. *Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latin Amerikası ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir*” – bu bir tələb kimi qoyulmuşdu. Bu zaman biz, təbii ki, fəaliyyətin ünsiyyət növündən istifadə edərək şifahi şərhdən istifadə edirik. Şifahi şərh – tarix fənninin tədris metodu kimi yalnız müəllimin məlumatını deyil, şagirdin materialı qavramağa, anlayıb başa düşməyə yönəldilən fəaliyyətini də əhatə edir.

Tarix fənninin tədrisində üsulların hamı tərəfindən qəbul edilən vahid bir təsnifatı yoxdur. Çox zaman üsulları bilik mənbələrinə görə təsnif edirlər.

Üsulu nəzərdən keçirib tədqiq edərkən ilk dəfə Lerner və Skatkin ağırlıq mərkəzini onun daxili mahiyyəti üzərinə keçirmişlər. Onlar öz təsnifatlarında şərh-izahlı, illüstrasiyalı, reproduktiv metod, problemlı şərh metodu, qismən axtarış və tədqiqat üsullarını qeyd ediblər. Lakin həmin müəlliflərin üsullar sistemində xarici cəhət nəzərə alınmamışdır.

Müəllimlə şagirdin qarşılıqlı surətdə şərtlənmiş fəaliyyətini bir çox cəhətdən seçilmiş ifadə forması (müsahibə, sorğu-sual, dialoq, dərslik üzərində iş) müəyyən edir.

Tarix fənninin tədrisi üsullarının təsnifatında aşağıda göstərilən cəhətlərin nəzərə alınması mühümdür:

- a) üsul tarix fənnini tədris etmək məsələsini həll etməlidir;
- b) üsulda tarixi biliyin daxili mahiyyəti təzahür etməlidir;
- c) üsulda şagirdlərin idrakını idarə etmək üçün yeganə bir vasitə olmaq etibarilə müəllimlə şagirdin qarşılıqlı surətdə əlaqədar olan fəaliyyətinin forması müəyyən edilir.

İki növ üsulu qeyd etmək olar:

Məlumat xarakterli – inkişafetdirici üsullar (test, müəllimin şifahi şərh, dərslik üzərində iş, müsahibə).

Axtarış üsulları – evristik üsullar, yəni şagirdə hazır məlumat verməyən, əksinə, onu axtarış fəaliyyətinə cəlb edən üsullar (tarixdən evristik müsahibə, disput, olimpiada, tədqiqat üsulu).

Tarixi biliklər sisteminin formalaşması hərtərəfli, aktiv və bir sıra hallarda məktəblilərin yaradıcılıq fəaliyyətləri nəticəsində yaranır.

Elmi dərkətmə ilə müqayisədə tarix elmi – tarix fənninin tədrisində dərkətmə konkretləşdirilmiş, qısaldılmış və asan formada gedir. Tarix elmi tərəfindən külli miqdarda toplanmış, ümumiləşdirilmiş və təhlil edilmiş materialın tədris zamanı minimum hissəsindən, onun qarşısında duran təhsil-tərbiyə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan pedaqoji vəzifələrini yerinə yetirmək üçün istifadə olunur.

Tarixi hadisə və təzahürlər haqqında bilik müxtəlif informasiya mənbələrindən alınır. İnformasiyanın alınması nəinki məcburidir, həm də öz xarakterinə görə təhsil-idrak prosesinin ilkin başlanğıcıdır. Tarixi bilik mənbələri çox müxtəlif və rəngarəngdir. Təlim-idrak prosesində əşya, təsviri vasitələr, xəritə və sənədlər böyük rol oynayır. Başqa tədris predmetlərindən fərqli olaraq, tarixdə təsvir və nağıletmənin istər şifahi və istərsə də yazılı formalarda üstünlüyü çox böyükdür.

Məktəblilərin faktiki bilik almaq prosesini onların düşüncələrindən ayırmaq olmaz. Əks təqdirdə müəllim aktiv, şagirdlər isə passiv olar, şagirdlər hazır bilik almağa vərdiş edirlər. Hətta müəllimin faktik materialın şərh zamanı şagirdlərdən

azad cəhd, diqqət, anlama, fantastik iş, onların düşüncələrində təsvir, tarixi təzahürlərin obrazlarının yaradılması lazım gəlir. Eyni zamanda şagirdlərin tarix elmində müəyyən olunmuş faktları sərbəst axtarmaları da mümkündür. Bundar ötrü şagirdlər tarixi biliklərin müxtəlif mənbələrini və onunla işləmək yollarını bilməlidirlər.

Şagirdlər müəllimin köməyi ilə tarixi faktların mahiyyətini: tarixi hadisələrin inkişafı, onun genezisi və tarixi hadisələrin inkişafı qanunauyğunluqlarını şüurlu surətdə dərk etməlidirlər.

Tarixi biliyin formalaşması prosesində xarakterinə görə müxtəlif olan biliklər bir-birinə qarşılıqlı surətdə təsir göstərir. Tarixi təsəvvürün yaranması canlı faktların öyrənilməsinə arxalanır. Öz növbəsində faktik biliklərin mənimsənilməsinin möhkəmliyi və şüurluluğu şagirdlərdə ümumiləşdirilmiş biliyin formalaşması və sistemləşdirilməsindən asılıdır; şagirdlərdə ümumiləşmiş bilik və onun sistemləşdirilməsi gücləndikcə onlarda yeni materialın mənimsənilməsi və dərk olunması daha tez və dəqiq olur. Təsəvvür təkcə əldə edilmiş nəticə deyil, eyni zamanda düşüncədir. Təlim prosesində məktəblilərdə anlama konkretlikdən ümumiləşdirməyə və ümumiləşdirmədən yenidən konkretliyə doğru irəliləyir, lakin artıq daha yüksək dərk edilmiş biliyə doğru inkişaf edir. Bunun əsasında əvvəl bəlli olan yeni faktlar, eləcə də faktların yeni əlaqələri və münasibətləri mənimsənilir.

Konkretlikdən ümumiləşdirməyə keçid və əksinə, sadəcə olaraq, təkcə dövr etmədən ibarət deyildir, o bilavasitə şagirdlərin tarixə dair bilik və bacarıqlarının fasiləsiz yüksəlişi və zehni inkişafıdır.

Tarixin tədris edilməsindəki səmərəlilik əsas etibarilə təlim prosesinə bələdçilikdən asılıdır. Təlim işinə bələdçilik aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Şagirdlərin dərk etmə fəaliyyətinin tarixi bilik mənbələri ilə təmin edilməsi;
2. Mənbələrdən materialı öyrənmək üçün psixoloji əhvali-ruhiyyənin yaradılması, şagirdlərdə mənimsəmə fəallığının oyadılması və diqqətin təşkili;
3. Materialın şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsi prosesinə bilavasitə bələdçilik;
4. Təhsilalanı tarixi biliyin mənimsənilməsi prosesində düşündürməyə bələdçilik;
5. İş vərəqlərində verilən tapşırıqların və ev tapşırığının yerinə yetirilməsinin təşkili;
6. Təhsilalanın bilik və bacarıq fəaliyyətinin yoxlanması.

Şagirdlər tərəfindən tarixi faktların və tarixi proses və təzahürlərin dərk olunmasında informasiya (məlumat) vermək vasitəsi kimi bütövlükdə təsvir (obrazlı) və predmet əyaniliyinin rolu böyükdür. Rus psixoloqu M.N.Şardakov əyaniliyin rolunu xarakterizə edərək göstərir ki, obyektiv olaraq mövcud dünya, təbiət və insan cəmiyyəti əşyaların, insanların, əhvalatların, rənglərin müxtəlifliyi konkret olaraq obrazlarda əks olunur.

Əyani vəsaitlərin tətbiq edilməsi hansı hallarda əhəmiyyətlidir:

- a) şagirdlər üçün yeni olan maddi obyektlərin öyrənilməsində;

b) şərh edilən materialdakı obrazlar haqqında şagirdlərin təsəvvürləri az olduqda;
c) görkəmli şəxsiyyətlərin xarakteristikası zamanı;
ç) tarixi faktları yürütmək, onu digər faktlardan ayırmaq, emosional-tərbiyəvi əhəmiyyətini göstərmək;

d) öyrənilən ictimai hadisələrin təhlil edilməsinə şərait yaratmaq, onları müqayisə etmək üçün. Məsələn, sənətkarlıq sexi ilə manufakturanı müqayisə etmək üçün.

Təsviri əyaniliyin əhəmiyyəti orta siniflərdə xüsusilə böyükdür. Birincisi, burada müasir dövrdən kəskin surətdə fərqlənən dövr öyrənilir. İkincisi, bu siniflərin şagirdlərində təbiət və cəmiyyət haqqında bilik və təsəvvürləri çox azdır; üçüncüsü, orta siniflərdə şagirdlər öyrənməyə çox canlı və maraqla yanaşırlar.

Təsviri əyaniliyin özünün bu üstünlükləri ilə yanaşı, məhdud cəhətləri də vardır. Söz təsviri əyaniliyə nisbətən məzmunun daha güclü daşıyıcısıdır. Yazılı və şifahi nitq təkcə məlumat vermə vasitəsi deyil, eyni zamanda düşündürmə vasitəsidir. Faktların mahiyyətinin dərk olunması, onlar arasındakı əlaqələrin və qanunauyğunluqların dərk edilməsi yalnız nitq əsasında mümkündür. O, yaddaşda olan bilikləri aktuallaşdırmaq, sistemləşdirmək, tarixi hadisələrin mahiyyətini aydınlaşdırmağa imkan verir.

Tarix fənninin tədrisində nitq (söz) və təsviri vasitələrdən başqa, şərti işarələr də məlumat verməyə xidmət edir. Şərti işarələr təbiət və cəmiyyət haqqında biliyin işarə ilə ifadə olunması və ümumiləşdirmənin daşıyıcısıdır. Onlar öz tətbiqini kartografik vasitələrdə tapır. Pedaqoji rəsmlər, diaqramlar, sxemlərdə şərti işarələri düz xətt, düzbucaqlar və digər fiqurlar təşkil edir. Şərti işarələr vaxta qənaət etməklə, tez bir zamanda tarixi hadisələrin baş verməsi, genişlənməsi, onlar arasında əlaqələri məktəblilərə çatdırmağa imkan verir. Şərti işarələr məktəblilərin idrak fəaliyyəti üçün dayaq nöqtəsi rolunu oynayır.

Şərti işarələrin rolu məktəblilərin tarixi təsəvvürləri və bilikləri inkişaf etdikcə artır. Lakin bütün siniflərdə tarixi hadisələrin izah olunmasında, tarixi biliklərin ümumiləşdirilməsində, məlumatın verilməsində, eləcə də əyani vəsaitlərdən istifadə olunmasında həlledici rolunu söz oynayır.

Tarix fənninin tədrisinə dair çoxsaylı vəsaitlərin olmasına baxmayaraq, şifahi şərh özünün böyük üstünlüyünü saxlayır. Sözü üstünlüyünü A.V.Lunaçarski çox gözəl ifadə etmişdir: "Bəşəri söz qüdrətlidir. Amma nitq canlıdır, səslənən şifahi söz çap olunmuş sözdən daha güclüdür. O, intonasiya ilə rəngarəngdir, o, hislərlə, ehtiraslarla qızır, fikri daha inandırıcıdır". Tempin sürətləndirilməsi və ya yavaşdırılması, səsin qaldırılması və endirilməsi, qısa fasilə, həyəcanlanma və s. bütün bunlar nitqin səmərəliliyini, məzmununu, gözəlliyini artırır, onun dinləyicilərə təsirini gücləndirir. Üzün ifadəsi, ciddilik, hissiyyət dərəcəsi istifadə sözün təsirini artırır. Şifahi nitq şərhçinin hislərini, şərh edilən fakta münasibətini dinləyicilərə çatdırmağa qadirdir. Şərhçi tarixi prosesin dərk edilməsi yollarını məntiqi cəhətdən şərh edir və sanki dinləyicilərin fikrini istiqamətləndirir.

Tarix fənninin tədrisində bilik mənbələrinə: kitablar, şəkillər, kinofilmləri, əşyalar aiddir.

Şagirdlər üçün müəllim və dərs vəsaitindən başqa, digər informasiya vasitələri də vardır, yəni muzey, sənədli və tarixi kinofilmlər, abidələr, qəzet, jurnal və s. tarixi bilik mənbələri rolunu oynayır. Şagirdlər həm dərs prosesində, həm də dərsdən kənar vaxtlarda onlardan bilik əldə edə bilərlər.

Metodiki ədəbiyyatda tarix fənninin tədrisinə dair bilik mənbələri, adətən, tarixi əlamətlərə görə qruplaşdırılır. Burada şifahi şərh, mətn və əyanilik fərqləndirilir. Bu iri qruplar daha xırda hissələrə bölünür.

Bəzi alimlər mənbələrin təsnifatını bilik xarakterinə görə vermişlər. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Dövlət sənədləri;
2. Seçilib toplanmış sənədli tarixi mənbələr;
3. Tədqiq olunmuş, sistemləşdirilmiş mənbələr;
4. İncəsənət vasitəsilə keçmişə əks etdirən mənbələr.

Tədqiq olunmuş və sistemləşdirilmiş tarixi bilik mənbələri ilə iş tarix fənninin əsasını təşkil edir. Bu mənbələrlə iş məktəblilərdə kitablə, elmi məqalə ilə işləmək, mühazirəni mənimsəmək, tarixi materialı ardıcıl və məntiqi surətdə araşdırmaq, çıxarılmış nəticəni əsaslandırmaq və s. üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Tarix fənninin tədrisində tarixi təzahürlər arasındakı əlaqə və münasibətləri açıqlayan, xarakter etibarilə bir-birindən fərqlənən cədvəllərdən istifadə olunur. Xronoloji cədvəllər vaxt etibarilə hadisələr arasındakı münasibətləri əks etdirən faktları qruplaşdırır. Hadisələrin müxtəlifliyini əks etdirdiyinə görə sinxron cədvəllər fərqlənir. Məsələn, *“1.1.3. Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır”* standartı şagirdlərdə müəyyən bilik və bacarıqlar formalaşdırılmasını zəruri edir. Tematik cədvəllərdə eyni tipli faktlar sadalanır. İstifadə edilən cədvəllərdən biri də müqayisə cədvəlləridir.

İnkişaf dinamikasını və oxşar cəhətləri əks etdirən cədvəllərdən də istifadə olunur. Çap olunmuş cədvəllərdən başqa, müəllim tərəfindən lövhədə çəkilmiş və məktəblilərin dəftərlərində çəkdikləri cədvəllərdən də istifadə olunur. Cədvəl variantlarından biri də diaqramlar adlanır. Burada müxtəlif tarixi hadisələr arasındakı münasibətlər rəqəmlərlə ifadə olunur.

Tarixin tədrisində incəsənət əsərlərindən istifadə tarixi materialın dərk edilməsini asanlaşdırır və onu bədii cəhətdən tamamlayır. Bədii ədəbiyyat tarixi həqiqəti sözün gücü ilə bərpa edir. Orta və yuxarı siniflərdə məktəblilərin idrak fəaliyyətindəki tarixi biliyin formalaşması, tarixin tədrisi metodikasında bütün məktəblilər üçün irəliləyiş mərhələləri ümumi qayda ilə bilməzlikdən biliyə doğru, tam olmayan adda-budda bilikdən daha tam biliyə doğru, dərin, şüurlu, sistemləşdirilmiş biliyə doğru olan mərhələlərdən keçir.

Metodikada təlim prosesinin iki bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan cəhətləri əsas götürülür.

1. Şagirdlərin fəaliyyəti;
2. Müəllimin tədris fəaliyyəti.

Müəllim tədris prosesinin təşkilatçısı və bələdçisidir. O, şagirdlərin öyrənmə-mənimsəmə fəaliyyətinin məzmununu, xarakterini və ardıcılığını müəyyən edir. Lakin müəllim yalnız o halda tədris prosesini müvəffəqiyyətlə təşkil edə bilər ki, o təkcə konkret olaraq tədrisin məqsədini müəyyən etmək deyil, eyni zamanda bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün hansı tədris fəaliyyətini seçməyin zəruri olduğunu müəyyən edə bilsin.

Müəllimin işi mövzu ilə bağlı olan materiallardan şifahi, yazılı, qrafik formada sualların qoyuluşu, cavab üçün tapşırığın verilməsindən ibarətdir.

Tarixin tədrisi müəllim tərəfindən rəhbərlik edilən şagirdlərin təhsil fəaliyyətidir və aşağıdakı vəzifələrin həllinə yönəldilmişdir: öyrənilmiş materialın şagirdlərin yaddaşında möhkəmləndirilməsi, onun yeni əlaqələri və əlamətlərinin dərk edilməsi; yeni materialın daha düşüncəli və dərin öyrənilməsi və onun əldə edilmiş biliklər sisteminə qoşulması, eləcə də bütün bunların bacarıq şəklində üzə çıxarılması.

Tarixi faktların mahiyyətinin şagirdlər tərəfindən dərk olunmasının müxtəlif yolları vardır. Şagirdlərin dünyagörüşü əsas etibarilə tarixi faktların izahından asılıdır. Bununla yanaşı, şagirdlər müəllimin rəhbərliyi və dərsliyin köməyi ilə müstəqil surətdə bəzi tarixi faktların mahiyyətini aşkara çıxara bilərlər. Təcrübədə hər iki yol nəzərə alınmışdır. Lakin faktların düşüncəli mənimsənilməsi və bu əsasda tarixi təfəkkürün formalaşması yalnız məktəblilərin dünyagörüşündən asılıdır. Şagirdlərin əqli fəaliyyəti nə qədər fəaldırsa, onların tarixi təfəkkürləri daha dərin düşüncəli olur.

Şagirdlərin tarixi təfəkkürlərinin inkişafı iki əsas istiqamətdə gedir. Birincisi, o, tarixi təzahürlərin öz-özünə inkişafını əks etdirir. İkincisi, tarixi həqiqətlər daim irəliləyişdə olmuş, irəliləyişdə olduğu kimi onun dərk olunması da daim inkişafda və irəliləyişdədir.

Tarix dərslində şifahi izahın məntiqi funksiyası bundan ibarətdir ki, şifahi söz şagirdləri şəkillərdən və keçmişin obrazlarından nəticələrə, anlayışlara doğru, tarixi prosesin qanunauyğunluqlarını başa düşməyə doğru aparır. Bu isə şifahi izahın nağıletmə – təsvir etmək funksiyası ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. Lakin əsas yeri məntiqi cəhət təşkil edir.

Nağıl etməyi və izah etməyi bacarmaq tarix müəllimi üçün vacibdir. Bəzi müəllimlər elə başa düşürlər ki, tarixi materialın şərh üsullarının elə bir əhəmiyyəti yoxdur və buna görə də öz izahını mühazirə formasında qururlar. Halbuki məktəb mühazirəsinə yalnız yuxarı siniflərdə yol vermək olar. Lakin orada da bu üsul əsas deyildir. Buna görə də “nağıletmə”, xüsusən mühazirə anlayışı məktəbdə tarixi materialın şifahi şərhinin bütün metodlarını əhatə edə bilən bir anlayış kimi qəbul edilə bilməz.

V.Q.Kartosov şifahi izahın aşağıdakı metodlarını fərqləndirir:

1) nağıletmə – təsviri izahat; 2) müsahibə – söhbət; 3) konspektiv izahat.

Belə düşünmək səhv olardı ki, nağıletmə prosesində uşaqlarda yalnız keçmişin obrazları yaranır, tarixi anlayışların formalaşması sahəsindəki bütün iş isə yalnız araşdırma, ümumiləşdirmə və izahat gedişində görülür.

Tarix dərində müəllim şifahi izahın hansı metodlarını tətbiq edir?

1. Tarix müəlliminin izahında nağıletmə forması üstün yer tutmalıdır. Nağıletmənin məktəblilər üçün daha çox müyəssər olan izah növlərindən biri hekayədir.

2. Şifahi şərh metodları. Tarixi hadisələrin nağıl edilməsi və onlar haqqında məlumat verilməsi.

Nağıletmənin həmişə müəyyən süjeti olur, çox zaman öz drammatizmi ilə fərqlənir. Rəngarənglik və cəzbedicilik, canlılıq və konkretlik nağıletməni izah metodunun ən müyəssər formasına çevirir.

Qısa nağıletmə – onun tədris vəzifəsi də məhz bundan ibarətdir – biz şagirdlərə yalnız tarixi hadisəni bildiririk: “ABŞ Yaponiya ərazilərində atom bombalarını 1945-ci ilin avqust ayında sınaqdan keçirdi”. Bax buna görə də nağıletmənin bu formasını göstərməkdən ötrü biz “işgüzar izah”, “konsektiv izah” terminləri əvəzinə “qısa məlumat” terminini işlədirik. Nağıletmədə isə biz hadisələrin mənzərəsini veririk. Qısa məlumatdan fərqli olaraq, nağıletmə əsas didaktik vəzifə olmaq etibarilə şagirdlərdə hadisələr haqqında konkret təsəvvürlər yaratmağı nəzərdə tutur.

Nağıletmənin geniş olması heç də məcburi deyildir. Bu son dərəcə qısa ola bilər. Nağıletmənin canlı və əyaniliyi təfərrüatların bolluğu ilə deyil, onların parlaqlığı ilə, fakt materiallarının genişləndirilməsi ilə deyil, həmin materialı xüsusi üsulların köməyi ilə konkretləşdirmək yolu ilə əldə edilir.

Tarixi materialın izahı metodu kimi nağıletmədən hansı hallarda istifadə etmək olar?

1. Öyrənilməsi mühüm maarifləndirici və tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edən böyük tarixi hadisələr elə şərh edilməlidir ki, şagirdlərin şüurunda dərin və parlaq iz buraxsın.

2. Nağıletmə o halda tətbiq edilir ki, şagirdlərdə onlar üçün yeni olan tarixi hadisələr haqqında məzmunlu və dəqiq təsəvvürlər yaratmaq lazım gəlsin.

3. Nağıletmə eyni zamanda şagirdləri müəyyən nəticələrə və ümumiləşdirmələrə yaxınlaşdırır. Hadisələr və adamlar haqqında süjetli danışq şagirdlərin müstəqil təfəkkürünü formalaşdırır.

4. Nağıletmə təkcə hekayə, hadisə materialını ifadə metodu kimi deyil, eyni zamanda mürəkkəb tarixi hadisələrin izahı üsulu kimi, onların mahiyyətini və qanunauyğunluqlarını açıb göstərmək kimi şagirdlərin fəal əqli işi üçün material verən bir üsul kimi tətbiq edilir.

Süjetli hekayə kimi nağıletmə çox zaman ifadənin başqa, daha mürəkkəb forması ilə: təhlil, xarakteristika, nəzəri ümumiləşdirmələrlə uyğunlaşır, bəzən mühazirə ifadəsinə yaxınlaşır.

Tarix dərində hadisələr haqqında hekayə ilə yanaşı olaraq, tarixi hadisələr təsvir edilir. Tarixi hadisələrin əlamətlərinin və ya xüsusiyyətlərinin, onların mühüm cəhətlərinin, nəhayət, zahiri görkəminin ardıcıl ifadə edilməsinə təsvir deyilir. Nağıletmədən fərqli olaraq, təsvirdə süjet yoxdur, lakin konkret obyekt vardır ki, bunun da əlamətlərini biz şagirdlərə bildiririk.

Tarix dərəsi iki cür təsvirdən istifadə edir. XX əsrdə Fransanın zahiri görkəmini, onun küçələrini, bazarlarını və s. təsvir etmək olar. Belə bir təsvirin vəzifəsi Fransanın mənzərəsini verməkdən ibarətdir. Bu, mənzərə təsviridir.

Digər tərəfdən texniki əşyaların, silahların və ya dövlət quruluşunun, idarəetmənin və qoşunların təşkilinin və s. öyrənilməsi, əsasən, təhlilli təsvir tələb edir. Bir sıra hallarda öyrənilən hadisələrin daxili quruluşunun (ictimai quruluş, idarəetmə, texniki obyektin quruluşu) təhlilli təsviri izaha yaxınlaşır.

Yuxarı siniflərdə xalis mənzərə təsvirindən tarix dərslərində az istifadə edilir. Bu yaşda şagirdlər keçmiş haqqında bədii ədəbiyyatdan, kinofilmlərdən, muzey ekspozisiyalarından, şəkili nəşrlərdən xeyli obrazlı təsəvvürə malikdirlər. Mənzərə təsviri burada, hər şeydən əvvəl, təhlilli təsvirlə uyğunlaşır.

Həm mənzərə təsviri, həm də təhlilli təsvir, əsasən, elmi cəhətdən düzgün qurulmalıdır. Bu o deməkdir ki, şagirdlərə bizim verdiyimiz təsvirdə hadisənin mühüm əlamətləri, başqa hadisələrlə onun mühüm əlaqəsi fərqləndirilib xüsusilə qeyd edilsin, təsvir tarixi gerçəkliyin obyektiv ziddiyyətlərini düzgün əks etdirdirsin.

Aydındır ki, mənzərə təsviri konkret, rəngarəng, müəyyən dərəcədə emosional olmalıdır. XX əsrin əvvəllərində məktəblərdə tarixi hadisələrin rəngarəng təsviri ya obyektivçi xarakter daşıyaraq tarixi həqiqətlərin ziddiyyətlərini ört-basdır edirdi, ya da keçmişə məhəbbət oyadır, onu idealizə edirdi.

Təsvir ziddiyyəti olduqda təsvirin tərbiyə təsiri xeyli güclənmiş olur.

Təsvirin növlərindən biri də xarakteristikadır. Tarixi hadisələrin xarakteristikası onun mühüm əlamətlərinin və xüsusiyyətlərinin daxili əlaqələrini dəqiq surətdə ifadə edib göstərir. Xarakteristika həm qısa, həm də geniş ola bilər.

Beləliklə, tarix dərindəki qısa xarakteristika ya şərh edilən faktik materialın ünsürü, ya da yekunlaşdırıcı ümumiləşdirmə olur.

Geniş xarakteristika da bu vəzifəni görür. Müəllimin görkəmli tarixi şəxsiyyətə verdiyi xarakteristika şagirdlərə bir fakt kimi təqdim olunur. Təhkimçi biyar təsərrüfatının xarakteristikası isə başqa bir şeydir: burada şagirdlər həmin xarakteristikani böyük fakt materialının yalnız yekunu və ümumiləşdirməsi kimi almış olurlar.

Lakin qeydedici xarakteristika və yekun xarakteristikası arasındakı fərq nisbi-dir. Bunların hər ikisi ümumiləşdirmədir.

Təsvirdə olduğu kimi, hər hansı bir tarixi hadisənin xarakteristikasında da biz həmin hadisənin təsadüfi əlamətlərini deyil, mühüm əlamətlərini açıb göstəririk. Yalnız belə bir xarakteristika elmi xarakteristika hesab edilə bilər.

Daha bir cəhəti qeyd etmək zəruridir. Müəllim şagirdləri qarşısında əsas əlaməti, bütün qalan əlamətlərlə onun daxili əlaqəsini açıb göstərir. İzahatda məqsəd tarixi hadisələrin daxili əlaqələrini, xüsusilə də səbəbiyyət əlaqələrini, qanunauyğunluqlarını, mənasını, mahiyyətini və əhəmiyyətini açıb göstərməkdir.

Mühakimə dedikdə biz şagirdləri nəticə və rəylər çıxarmağa yaxınlaşdıran müd-
dələrin, sübutların ardıcıl surətdə inkişafını nəzərdə tuturuq. Tarix dərslində müha-
kimə nəzəri nəticələri açıb göstərmək işinə xidmət edir və məktəblilərə tarixi təfəkkürlə
məşğul olmağı öyrədir. Mühakimə sadə, inandırıcı, dəqiq və ardıcıl olmalıdır.

Əgər dərslərdə nəzəri material əsas yer tutarsa, mühakimə geniş xarakter alır, müəl-
limin şərhə mühazirəyə yaxınlaşır.

Mühazirə şərhə ardıcıl surətdə yeridilən və konkret tarixi materiala əsaslanan
geniş nəzəri mühakimə, elmi təhlil və ümumiləşdirmədən ibarətdir.

Məktəb mühazirəsinə verilən əsas tələblər V.N.Bernadskinin “Yuxarı siniflərdə
tarixin tədrisi metodikası” kitabında çox yaxşı ifadə edilmişdir.

1. Mühazirə elmi cəhətdən qüsursuz olmalıdır.
2. Mühazirə dərslərin məzmunundan daha geniş olmalıdır.
3. Mühazirə daxilən əyani olmalıdır.
4. Mühazirə düşünməyi öyrətməli, tarixi hadisələri araşdırmaq və ümumiləşdir-
mək nümunələri verməli, şagirdlərdə tarixi təfəkkür yetişdirməlidir.

Dərsin mühazirə metodu ilə keçirilməsinə yalnız yuxarı siniflərdə yol verilə
bilir. Məktəb mühazirəsinə biz aşağıdakı hallarda müraciət edirik:

1. Mürəkkəb tarixi materialı şərh edərkən hadisələrin qanunauyğunluğunu və
məntiqini şagirdlər qarşısında açıb göstərmək, bu hadisələri dərin və geniş surətdə
təhlil etmək lazım gəldikdə;

2. Nəzəri məsələlərin çox yer tutduğu proqram materiallarını izah edərkən.

Dialog – materialın müəllimin özünün izah etməsindən, yəni monoloq şəklində
söyləməsindən fərqli olaraq, müsahibə-mükalimə formasıdır. Tarix dərslində müsə-
hibənin rolu dərs materialının deduktiv-məntiqi izah üsulunun əsas yer tutduğu fən-
lərin tədrisindəki rolundan mahiyyətə fərqlidir. Məsələn: riyaziyyat dərslərində teo-
remin isbat edilməsinin düzgün üsulu və ya kəmiyyətlər arasındakı rəhbər evristik
müsahibənin gedişində tapıla bilər. Yəni yeni proqram materialı şagirdlərə müsə-
hibə yolu ilə bildirilir, bu materialı onlar söhbət yolu ilə mənimsəyirlər.

Tarixi materialın araşdırılması və ümumiləşdirilməsi onun dərk edilməsinə, yəni
tarixi biliklərin dərinləşdirilməsinə və genişləndirilməsinə kömək edir. Lakin tari-

xin tədrisində söhbətin rolu bununla bitmir. Söhbət əyani materialın və ya sənəd materialının nəzərdən keçirilməsi və araşdırılması gedində şagirdlərin fəal bilik alması metodudur.

Müəllimin nağılında və digər tarixi məlumatlarından şagirdlər tarixi hadisənin mahiyyətini açmaq üçün lazım olan bütün məlumatları alırlar, yəni hadisənin vaxtı, yeri, baş verdiyi şərait, insanların fəaliyyəti və s. haqqında məlumat əldə edirlər. Şagirdlərin vəzifəsi isə budur ki, onun mahiyyətinin bəzi cəhətlərini özləri müəyyən etməlidirlər (məsələn: səbəb, sinfi xarakter və s.). Alınmış məlumatları təhlil edərək özlərinin şəraitinə və hadisənin səbəblərini tətbiq etməklə, şagirdlər problemi bir sıra fəaliyyətləri ilə həll edirlər. Beləliklə, tarix elmi tərəfindən açıqlanmış problemi onlar müstəqil surətdə dərk edir, elə bil yenidən özləri üçün kəşf edirlər. Hadisənin mahiyyətinin göstərilən dərkətmə üsulu “evristika” adını almışdır və tərcümə etdikdə “tapıram”, “kəşf edirəm” deməkdir. “Evristika” tarixin tədrisində geniş tətbiq edilir.

Evristikanın əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müstəqil surətdə əldə edilmiş bilik şüurluluğu və möhkəmliyi ilə fərqlənir. Bundan başqa, şagirdlərin müstəqil idrak fəaliyyəti onların intellektual inkişafına səbəb olur, məsələnin həlli üçün apardıqları axtarış onlarda tarixə və bütövlükdə elmə marağın oyanmasına səbəb olur.

Tarix elmindən kəşf edilmiş təzahürləri şagirdlərin sərbəst surətdə açıqlamaları, hazır şəkildə, şərh olunmuş şəkildə verilməsinə nisbətən çox vaxt tələb edir. Lakin şagirdlərin idraki imkanları həddən artıq qiymətləndirildikdə kəşf tam olmaya bilər və hətta səhv ola bilər və belə bir şəkildə şagirdlərin yaddaşında möhkəmlənəcək, yaş xüsusiyyətlərinə uyğun olmayan problem onlarda çaşqınlıq yaradır və işə maraqlarını azaldır. Bütün bunlar müəllimdən tarixin tədrisində evristikanın tətbiq edilməsinə ciddi hazırlıq tələb edir. Dərsi planlaşdırarkən müəllim müəyyən etməlidir ki, evristika məktəblilərə nə verə bilər, onları hansı ümumiləşdirməyə gətirib çıxarmalıdır? Dərsin təhsil-tərbiyə vəzifələri məqsədinə uyğun olaraq müəllim şagirdlərin müstəqil araşdırmaları üçün material seçir, suallar, tapşırıqlar tərtib edir. Şagirdlərin gəldikləri nəticələri müəllim mütləq yoxlamalı və dəqiqləşdirməlidir.

Evristika məktəblilərin tarixi materialın dərk edilməsinin bütün mərhələlərində: ilkin öyrənmədə, biliyin möhkəmləndirilməsi və ümumiləşdirilməsində və onunla əməliyyat apardıqda tətbiq olunur.

Orta siniflərdə ayrıca faktın və ya yarımmövzunun müstəqil araşdırılmasını tələb edən problemin qoyuluşu məqsədəuyğundur. Xüsusi problemlərin həlli nəticə etibarilə bütövlükdə mövzunun dərk olunmasına gətirib çıxarır. Yuxarı siniflərdə bütövlükdə mövzuya aid olan problemin qoyuluşu mümkündür.

Materialın izahından sonra qoyulmuş sual və ya tapşırıq onun dərk olunmasını gücləndirir, yaddaşda möhkəmlənməsinə təsir edir, şagirdlərin necə qulaq asdıqlarını və materialı düzgün başa düşüb-düşmədiklərini yoxlamağa imkan verir.

Evristik müsahibənin elementləri müəllimin izahına daxil edilə bilər. Ayrıca fakt və ya faktlar şərh olunduqdan sonra müəllim şagirdlərə onlara qiyməti vermək, əvvəl bəlli olan faktlarla müqayisə etməyi təklif edir. Şagirdlər tərəfindən verilən izahat sinif tərəfindən müzakirə edilir və müəllim tərəfindən dəqiqləşdirilir.

Evristik müsahibə üç əsas tərkibdən ibarətdir:

a) şagirdlərin iştirakı ilə müəllim tərəfindən problemin qoyuluşu, bəzən müəllimin əlavə məlumatı;

b) problemin həlli (düzgün və ya əksinə) məktəblilər tərəfindən onun əsaslandırılması, onların arasında mümkün olan diskussiya;

c) məktəblilər tərəfindən deyilənlərə müəllimin düzəlişi və problemin düzgün həllinin izahı.

Tarixi hadisənin mahiyyətini şagirdlərin qüvvəsi daxilində evristik müsahibə vasitəsilə açmaq bacarığı müəllimin metodiki ustalığına əsaslanır.

Evristik müsahibə müəllimdən ciddi hazırlıq tələb edir. Birincisi, onun son məqsədi dəqiq müəyyənləşdirilməli, şagirdləri nəticə çıxarmağa, qiymət verməyə, materialın şüurlu mənimsənilməsinə gətirib çıxarmalıdır.

İkincisi, müəllim tərəfindən şagirdlər üçün onların şüurunu stimullaşdıran müsahibənin ilkin problemini müəyyənləşdirmək vacibdir. Problem onlar üçün başa düşülən olmalı və onlardan müəyyən düşünmə cəhdi tələb etməlidir. Müsahibə zamanı dərş vəsaiti və xəritədən, şəkillərdən, cədvəldən və s. istifadə olunur.

Metodik ədəbiyyatda şagirdlərin dərşetmə fəaliyyətinə rəhbərlik edilməsi sahəsində qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsi ümumiləşdirilmişdir. Bu, müsahibə, düşündürücü və problemlı şərh, məntiqi tapşırıqlar və başqa fəndlərin tətbiqi ilə əldə edilir.

Müsahibə – materialın şərhindən fərqli olaraq, müəllimlə şagird arasında dialoqdan ibarətdir.

Müsahibə müəllimdən fənni yaxşı bilməyi, müasirlik məsələlərindən baş çıxarmağı, tarixlə bağlı olan elmi fənlərdən kifayət qədər xəbərdar olmağı, bir sıra pedaqoji ustalığa yiyələnməyi tələb edir.

Müsahibəni səmərəli qurmaq üçün müəllim metodiki təcrübədə işlənilib hazırlanmış əsas qaydalar və ya şərtlərlə tanış olmalıdır.

Müsahibə şagirdlərin biliyini səfərbərliyə almaq üsullarından biridir, bu da yeni materialın dərindən mənimsənilməsi üçün vacibdir.

Məktəbdə tarixin tədrisi təcrübəsində müsahibənin aşağıdakı növləri müəyyənləşdirilmişdir: 1) giriş müsahibəsi; 2) yoxlayıcı müsahibə; 3) təhlil və ümumiləşdirici müsahibə; 4) yekun müsahibə.

Giriş müsahibəsi, adətən, dərşin əvvəlində keçirilir və aşağıdakı məqsədləri güdür:

a) əvvəlki dərşdə və ya bir sıra əvvəlki dərşlərdə alınmış bilikləri səfərbərliyə almaq;

b) bu bilikləri sistemləşdirmək və ümumiləşdirmək;

c) həyat təcrübəsi əsasında, ədəbiyyat və s. köməyi ilə şagirdlərin müstəqil surətdə əldə etdikləri bilikləri səfərbərliyə almaq.

Yoxlayıcı müsahibədə məqsəd şərh edilən materialın nə dərəcədə anlaşıldığını, bilikləri, müstəqil işin yerinə yetirilməsi nəticələrini yoxlamaqdan ibarətdir.

Yoxlayıcı müsahibə cari sorğu keçirilməsi metodlarından biridir: müəllim bu metoddan o halda istifadə edir ki, bütövlükdə sinif şagirdlərinin hazırlığını yoxlamağı və materialın şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsini müəyyənləşdirməyi lazım bilir. Belə bir sorğu nəticəsində şagirdlərə qiymət yazıla bilər.

Yoxlayıcı müsahibədə şagirdləri tək-tək çağırır soruşmaqla xüsusi sorğu dərsi keçirilə bilər. Şərhin gedişində və ya dərsin sonunda didaktik suallar irəli sürmək şəklinə müsahibə tətbiq edilir. Məqsəd şərh edilən materialın nə dərəcədə başa düşüldüyünü aydınlaşdırmaqdan ibarətdir.

Təhlil və ümumiləşdirici müsahibə tarix dərindəki müsahibənin əsas növüdür. Bu müsahibənin vəzifəsi şərh edilmiş və ya öyrənilmiş tarixi materialın dərk edilməsindən, tarixi biliklərin dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsindən ibarətdir.

Təhlil və ümumiləşdirici müsahibə çox çevik iş formasıdır. Bu müsahibədən yeni materialın izahı gedişində metodik üsul kimi istifadə edilir. Müəllim, yeri gəlmişkən, şagirdlər qarşısında şərh edilən faktların dərk olunmasını, araşdırılmasını, qiymətləndirilməsini tələb edən suallar qoyur. Suallar araşdırıldıqdan sonra müəllim öz nəğlını davam etdirir.

Bu müsahibədən dərində izah edilmiş materialın dərk edilməsi metodlarından biri kimi istifadə edilir. Bu halda müsahibə dər materialının xeyli hissəsi izah edildikdən sonra aparılır.

Yekun müsahibəsi dər sin axırında və ya mövzu üzrə keçirilən dərində aparılır. Bu müsahibənin bir sıra vəzifələri vardır: dərində öyrənilmiş materialın ümumiləşdirilməsi, sistemləşdirilməsi, möhkəmləndirilməsi dərəcəsini yoxlamaq.

Yekun müsahibə şagirdləri gələcək, yəni növbəti dər sin məzmununa yaxınlaşdırır. Müsahibəni müvəffəqiyyətlə keçirmək üçün ən mühüm şərtlərdən biri onun gedişində müəllimin irəli sürmək istədiyi sualların düşünülərək ifadə edilməsidir.

Şüurlu mənimsəmə mexanizmi üzərində işlərkən müəllim şagirdlərin mühakimələrdən, əqli nəticələrdən, sübutlardan dürüst istifadə etmələrinə, bunları dəqiq, məntiqi, aydın bir şəkildə ifadə etmələrinə nail olmalıdır.

Tarix fənninin tədrisində əyaniliyə aşağıdakılar daxildir:

– əyani surətlərdə konkret tarixi hadisələrin, tarixi faktların müxtəlifliyi əks olunur;

– əyanilik dərkətmə fəaliyyətini asanlaşdırır; o, şagirdin canlı gerçəkliyi qavramasını və tarixin izlərini – hadisələri müşahidə etməsini təşkil edir;

– əyaniliyin yaratdığı canlı obrazlar uzun müddət yadda qalır.

Əyanilik mənimləmənin keyfiyyətini yüksəldir, aydın və şüurlu surətdə başa düşülməsinə kömək edir.

Əyaniliyin aşağıdakı növləri var:

1. Əşya və obraz əyaniliyi

Tarixi əşya və hadisələrin təsvirləri (tarixi şəkillər, illüstrasiyalar, tarixi şəxsiyyətlərin portretləri), habelə emosional təsiri gücləndirən maddi mədəniyyət abidələri bu növ əyaniliyə aiddir.

2. Obrazlı nitq əyaniliyi

Müəllim yalnız gözlə görünən şeylərin köməyi ilə təsirli obraz yaratmır, bunun üçün şagirdlərin gözü qarşısında aydın obrazlar canlandıran, onlarda təəssürat əmələ gətirən çox ifadəli, mənalı təsvir vasitəsi olan dil vardır.

3. Şərti təsviri əyanilik

Tarix fənninin tədrisində sxemlər, xəritələr, cədvəllər, diaqramlar, qrafiklər idrak prosesində obrazlı əyanilik növünə nisbətən başqa məqsəd daşıyır. Bu əyanilik növünün rolu əlaqələri, asılılıqları, münasibətləri göstərməkdir.

4. Dinamik əyanilik

Çox zaman prosesi, hadisəni hərəkətdə, inkişafda göstərmək lazımdır, idraki keyfiyyət dəyişikliklərinə yönəltmək, şagirdlərin müşahidəsini inkişafın ayrı-ayrı pillələri, mərhələləri üzrə cəmləşdirmək vacibdir.

Tarixin tədrisində əyani vasitələrin tətbiqinə verilən əsas tələblər müəyyən edilmişdir:

a) tarixin tədrisi əyani vasitələrlə həddən artıq yüklənməməlidir – bu, tədris materialının başa düşülüb mənimlənməsində şagirdlərin müstəqilliyini və fəallığını aşağı salır;

b) dərsin qurulmasında əyani vasitələrdən istifadə edilməsinin aydın məqsədi olmalıdır;

c) əyani tarixi vasitələr qabaqcadan asılıdıqda bu, şagirdlərin qavrayışını pozur, onların diqqətini dağıdır. Onların görüş dairəsində lazımi vaxtda müəyyən obyekt olmalı, qalanları isə gətirilənə qədər ya örtülü saxlanmalı, ya da üstüörtülü şəkildə divardan asılmalıdır;

d) şagirdlərin yaşı nəzərə alınmalıdır.

Əyani təlim odur ki, burada şagirdlərdəki təsəvvür və anlayışlar, öyrənilən hadisələrin bilavasitə qavranılması əyani təsvirlərin köməyi ilə formalaşmış olsun.

Əyaniliyi tətbiq etməklə biz təlimə son dərəcə mühüm olan bir cəhəti – idrakin əsas mərhələsi olan canlı müşahidəni daxil etmiş olur.

Tarix fənninin tədrisində heç bir bədii hekayə, heç bir obrazlı şərh şagirdlərdə keçmiş haqqında öyrənilən predmetləri və ya onların təsvirlərini qavradıqları zaman

yarandığı qədər dəqiq və konkret təsvirlər yarada bilməz. Buna görə də tarixi faktların müəllim tərəfindən şərhinin daxili əyaniliyi predmet əyaniliyi ilə tamamlanmalı və möhkəmləndirilməlidir. Predmet əyaniliyi elə bir əyani təlim metodudur ki, bu metodun tətbiqində şagirdlərin təsəvvürləri və anlayışları öyrənilən predmetin özünün bilavasitə qavranılması əsasında formalaşır. Əşya əyaniliyi təbiət elmlərinin – botanika, zoologiya, kimya və s. tədrisində ən geniş şəkildə tətbiq edilir.

Tarix fənninin tədrisində iş bir qədər başqa cürdür. Burada öyrənilən predmet tarixi hadisələr və təzahürlərdir, keçmişin ictimai münasibətləridir. Bu predmeti bilavasitə şagirdlərə təqdim edə bilmərik. Sənədli filmlər tarixi hadisələri, məsələn, İkinci Dünya müharibəsinin epizodlarını müəyyən dərəcədə “yenidən” canlandırır. Lakin buna baxmayaraq, bizim gözüümüzün qarşısındakı keçmiş deyil, onun ekrandakı təsvirləridir, bu sənədli olsa da, hər halda təsvirdir. Keçmişin ictimai münasibətlərinə gəldikdə isə bunları, ümumiyyətlə, bilavasitə canlı olaraq qavramaq olmur. Bunları mücərrəd təfəkkür vasitəsilə dərk etmək lazımdır. Əyanilik bu münasibətləri dərk etməkdə böyük yardımçı rol oynaya bilər.

Sözün dəqiq mənasında əşya əyaniliyi tarix dərslərində ola bilməz. Tarixi abidələrini bilavasitə qavramaq bu dərslər üçün bir istisnadır, o şərtlə ki, tarix kursunda həmin abidələr bir predmet kimi öyrənilsin. Məsələn: rəssamlıq sənəti öyrənilərkən şagirdlər ekskursiyaya getdikləri zaman öyrənilən dövrün əsl incəsənət əsərini bilavasitə görüb qavrayırlar.

Bu istinaddan başqa, tarixin öyrənilməsində əşya əyaniliyi metodu spesifik əhəmiyyətə malik olub, təbiət elmlərinin tədrisindəki eyni metoddan mahiyyət etibarilə fərqlənir. Tarix fənninin tədrisində əşya əyaniliyi dedikdə tarixi keçmişin özünü deyil, keçmişin əşyavi abidələrinin, onun maddi izlərinin bilavasitə qavranılması nəzərdə tutulur: ibtidai insanların həyatının özü deyil, onların həyat və fəaliyyətinin izləri muzey ekspozisiyalarında sistemləşdirilmiş daş əsrinin alətlərindən öyrənilir; feodal – daxili çəkişmələri, cəngavərlərin yarışları deyil, bu fəaliyyətin əşyavi qalıqları, yəni silah, yaraq-əsləhə əyani predmet kimi diqqəti cəlb edir.

Beləliklə, əşya əyaniliyinə keçmişin əşyavi abidələri, tarixi hadisələrin baş verdiyi yerlər, incəsənət abidələri və keçmiş dövrlərin məişət predmetləri, muzey ekspozisiyalarını təşkil edən qədim əşyalar daxildir.

Son vaxtlar respublikanın məktəblərinin əksəriyyətində ölkəşünaslıq muzeyləri təşkil edilmişdir. Bu da tarix dərslərində əşya əyaniliyindən istifadə üçün baza yaratmışdır. Lakin hətta ən zəngin tarix guşəsinin və yerli ölkəşünaslıq muzeyinin olmasına baxmayaraq, ən canlı ekskursiyalar keçirildiyi şəraitdə də predmet əyaniliyi gündəlik tarix dərslərinin keçirilməsində üstünlük təşkil edən əyanilik metodu ola bilməz. İş burasındadır ki, şagirdlərin müşahidə edə biləcəkləri əşyavi abidələr arasında biz onlara ancaq konkret tarixi təsəvvürlərin, mənzərələrin və keçmiş dərk üçün zəruri olan obrazların kiçik bir hissəsi haqqında təsəvvür yarada bilərik.

Buna görə də təsviri əyanilik, yəni tarixi hadisələrin, şəxsiyyətlərin, tarixi abidələrin təsviri daha geniş tətbiq edilir. Təsviri əyaniliyə tarixi rəsm əsərləri, tarixə dair tədris xəritələri, illüstrasiyalar, fotosəkillər, portretlər, karikaturalar, bədii tədris filmləri, sənədli filmlər, maketlər, modellər daxildir.

Məktəbdə istifadə edilən təsviri əyanilik içərisində aşağıdakılar fərqləndirilir:

a) sənəd xarakterli təsvirlər – sənədli fotosəkilləri, sənədli kinofilmlər, əşyevi abidələrin, əmək alətlərinin və mədəniyyət abidələrinin bizə gəlib çatdığı şəkildə təsvir edilməsi;

b) arxitektura abidələrinin, əmək alətlərinin, məişət əşyalarının və bunların komplekslərinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış surətdə yenidən qurulması;

c) rəssamın və ya illüstratorun yaradıcılıq təxəyyülü ilə, tarixi məlumatlara əsasən yaradılmış bədii kompozisiyalar; buraya tarixi rəsm əsərləri, simvollar, tədris şəkilləri və dərslikdəki illüstrasiyalar daxildir.

Nəhayət, şərti əyanilik, yəni tarixi hadisələrin şərti işarələrin dili ilə ifadə etmək əyaniliyin xüsusi bir növüdür. Buraya xəritələr, sxematik planlar, sxemlər, diaqramlar, demoqrafik göstəricilər, qrafiklər daxildir. Daxili, predmet, təsviri və şərti əyanilik – tarixin əyaniliyinə daxildir. Bu dörd əsas metodu əyanilik təliminə xas olan ümumi əlamətlərə malikdirsə də, onlardan hər birinin özünün xüsusi psixoloji qavrayış qanunauyğunluqları, tarixi biliklər alınmasının spesifik üsulları və yolları vardır.

Tarixin əyani təlimi sözlə qırılmaz surətdə bağlıdır, iki signal sisteminin vəhdətinə əsaslanır. “Söz” ümumiləşdirmədir, lakin sözün funksiyası bununla bitmir. Biz yuxarıda qeyd etdik ki, söz eyni zamanda obrazdır, o, insanın şüurunda obraz yaratmağa qadirdir, sözün köməyi ilə biz keçmiş haqqında şagirdlərin təsəvvürünü konkretləşdirmək imkanı əldə edirik.

Tarixi əyani surətdə tədris etmək metodları funksiyalarının nədən ibarət olduğunu, onların idraki-tərbiyəvi əhəmiyyətinin nədən ibarət olduğunu araşdıraraq. Əsasən, əşya əyaniliyi və təsviri əyanilik vasitələrinin köməyi ilə biz şagirdlərdə tarixi keçmişin parlaq və dəqiq müşahidə obrazlarını yaradırıq.

Əgər şagirdlər nə gəmilərin modellərini, nə də onların təsvirlərini heç bir zaman görməmişlərsə, hətta ən ətraflı təsvir də şagirdlərdə, məsələn, qədim yunan gəmiləri haqqında yalnız sönük və dəqiq olmayan təsəvvür verəcəkdir. Bunsuz isə o dövrdəki dəniz vuruşmasının mənzərəsini təsəvvür etmək olmaz.

Əyani vasitələr şagirdlərin tarixi təsəvvürlərini dəqiqləşdirməyə və konkretləşdirməyə kömək edir. Bəzilərinin fikrinə görə, vaxt azlığı tarix dərslində əyani vəsaitin tətbiq olunmasına mane olur və belə bir bəhanə gətirilir ki, dərslər onsuz da mürəkkəb nəzəri materiallarla həddən artıq yüklənmişdir. Halbuki tarix tədrisinin təcrübəsi göstərir ki, əyani vəsaitdən istifadə vaxta xeyli qənaət edir. Çox zaman sadə bir sxem, diaqram və ya başqa vəsait elə suala çox asan və sadə cavab verməyə imkan

yaradır ki, burada əyanilikdən istifadə edilməsi, həmin cavabın izahı xeyli vaxt və səy tələb edərdi. Təkcə keçmişin konkret obrazları deyil, eyni zamanda ayrıca ideyalar da əyanilik vasitələrinin köməyi ilə şagirdlərin yaddaşında asanlıqla möhkəmlənir.

Keyli emosional təsir qüvvəsinə malik olan əyani predmetlər və təsvirlər tarix fənninin tədrisində böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə də malikdir.

Tarix dərslərində tətbiq edilən əyanilik vasitələri – əyani materiallar sistemidir.

Əyani materiallar sistemi, əsasən, tarixi faktları ümumiləşdirmənin aşağıdakı material növlərindən ibarətdir:

1. Tarixi keçmişin maddi abidələri, arxeoloji qazıntı materialları, məktəb muzeyinin eksponatları və s.;
2. Sənəd xarakteri daşıyan təsvirlər və illüstrasiyalar, müasirlərin rəsmləri, sənədli fotoşəkillər, fotoportretlər və sənədli kinofilmlər;
3. Tarixi rəsm əsərləri, görkəmli adamların portretləri, bədii kinofilmlər;
4. Tədris şəkilləri və dərslərdəki illüstrasiyalar;
5. Karikaturalar və simvolik təsvirlər (gerb, bayraq);
6. Sxematik planlar və tarixi xəritələr;
7. Diaqramlar, qrafiklər, sxemlər.

Müşahidələr nəticəsində məlum olmuşdur ki, aşağı siniflərdə daxili əyaniliyin tətbiq edilməsi nəticəsində şagirdlərdə başlıca olaraq onlar üçün yeni olan tarixi təsəvvürlər, obrazlar və müasir həyatdan çox uzaq olan keçmişin mənzərələri yaradılır.

Yuxarı siniflərdə daxili əyanilik metodunun bir qədər başqa əhəmiyyəti vardır. Burada müəllim öz şərhində şagirdlərin bədii ədəbiyyatdan, illüstrasiyalı nəşrlərdən, kinofilmlərdən və televiziya verilişlərindən əldə etdikləri, tarixi yerlərə, muzeylərə getmələri nəticəsində öyrəndikləri materiallara əsaslanmaq imkanı əldə edir. Burada tanış obrazları şagirdlərə bir neçə kəlmə ilə xatırlatmaq, bunları dinləyicilərin şüurunda səfərbərliyə almaq kifayətdir.

Yuxarı siniflərdə əşya əyaniliyinin də rolu dəyişir. V sinif şagirdi muzeyə gedən zaman daha böyük həvəslə maketin və ya modelin yanında durursa, yəni keçmişin bütöv rekonstruksiya edilmiş mənzərəsi yanında duraraq əsl, lakin pis qorunub saxlanmış obyektlərə nəzər salırsa, yuxarı sinif şagirdini IX əsrin pas atmış dəmir geyiminin əslə daha çox maraqlandırır.

Yuxarı sinif şagirdi keçmişin əsl abidələrini müşahidə edərkən dövrün koloritini hiss etməyə, “qoca tarixin” xüsusiyyətlərini dərk etməyə, qədim incəsənət abidələrinin gözəlliyini daha dərinlən qiymətləndirməyə qabildir. Onun tarixi marağı yeniyetmənin marağından xeyli dərəcədə ciddi və genişdir.

Təsviri əyanilik vasitələri içərisində kiçik yaşlı məktəblilər üçün daha çox müəssər olan tədris şəkilləridir. Yuxarı siniflərdə təsviri əyaniliyin əsas növü sənədli təsvirdir.

Tarix dərindəki təsviri əyanilik vasitələri içərisində tarixi mövzularda şəkillər mühüm yer tutur.

Tarix mövzusunda məktəbdə istifadə edilən şəkillər – tarixi şəkillər süjet xarakterinə görə bir-birindən fərqlənirlər.

1. Hadisələri təsvir edən şəkillər. Bu şəkillərdə mühüm hadisələr, hərbi tarixi keçmişin, ictimai həyatın təkrar edilməz faktları əks etdirilmişdir. Hadisə şəkli, bir qayda olaraq, müəllimdən çox aydın nəgil etməyi tələb edir.

2. Tipik şəkillər – öyrənilən dövr üçün tipik olan tarixi hadisəni əks edir.

Tipik şəkillər çox hallarda şagirdlərlə geniş müsahibə üçün zəngin material verir. Tipik şəkillər iqtisadiyyat, ictimai münasibətlər, məişət məsələlərinin öyrənilməsində əhəmiyyətli yer tutur.

3. Xüsusi qrup şəkillər – qədim şəhərlərin, tikililərin, memarlıq abidələrinin və ansamblarının təsvirini verir.

4. Tarixi portretlər – məktəb üçün nəşr olunmuş şəkillər içərisində portretlər azlıq təşkil edir.

Tarixi şəkillərdən aşağı siniflərdə daha geniş istifadə olunur. Yuxarı siniflərdə isə rəssamların bərpa əsasında yaratdıqları şəkillər şagirdlər üçün maraqlı olur. Onları müasir rəssamların çəkmiş olduqları böyük şəkillər də maraqlandırır.

Müəllim şəkilləri nümayiş etdirərkən əsas didaktik qaydaları gözləməlidir. Şəkil lazım olduqda göstərilməlidir.

Şəkil, sadəcə olaraq, göstərilmək üçün deyil, şərhə illüstrasiya kimi daxil etmək, şərh qurmaq və aparmaq üçün lazımdır.

Tarixi hadisələr nəinki zaman, həm də məkan daxilində baş verir. Əksər hallarda tarixi hadisələr yalnız müəyyən məkan şərti ilə əlaqədar olaraq düzgün başa düşülə bilər. Məkan bütün tarixi hadisələr üçün meydandır və yer şəraiti çox vaxt hadisələrin konkret gedişini müəyyən edir.

Tarix dərində xəritə ilə iş coğrafi mühiti xarakterizə etmək üçün əsas metoddur.

Coğrafi mühit cəmiyyətin inkişafının hərəkətverici qüvvəsi olub bu və ya digər ölkədə, bu və ya digər dövrdə tarixi prosesi sürətləndirərək, yaxud ləngidərək onun inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. Lakin bu təsirin dərəcəsi və xarakteri tarixən dəyişkəndir, yəni yekun etibarilə inkişafın müxtəlif pillələrində insanın fəaliyyəti nəticəsində dəyişilir.

Coğrafi mühitin bu sürətləndirici və ya ləngidici təsiri tarix müəllimi tərəfindən həmin mühitə böyük diqqət yetirilməsini tələb edir, həm də məktəbdə tarix dərşi üçün məsələnin başqa tərəfinin: müəyyən konkret məkan daxilində genişlənən tarixi hadisənin konkret gedişinə coğrafi şəraitin təsirinin, coğrafi mühitlə əlaqədar olaraq hadisələrin fərdi simasının da əhəmiyyəti vardır.

Dünyanın energetika və xammal ehtiyatlarının, neft mənbələrinin, dünya dəmir və dəniz yollarının coğrafi yerləşməsini hesaba almadan imperializm dövründə dünyanın bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi uğrunda mübarizənin konkret tarixini başa düşmək olmaz.

Coğrafi mühitin ünsürləri tarixi hadisələrə ona görə bu və ya digər fərdiyyət verir ki, onlar insan fəaliyyəti və mübarizəsinin meydanı və obyektləridir. Tarixi hadisələrin ötür keçdiyi coğrafi mühit haqqında konkret təsəvvür coğrafiyaya dair rəngli xəritələrin, illüstrasiyaların və müasir fotosəkillərin köməyi ilə dəqiqləşdirilir. Xəritə ilə işi rəsm və ya illüstrasiya üzrə işlə uyğunlaşdırmaq faydalıdır. Lakin müəllimin danışığı şagirdlərə kömək etməsə, öz-özlüyündə əyani vəsaitlər tarixi hadisələrin baş vermiş olduğu məkan haqqında tam təsəvvür verməz.

Yuxarı siniflərdə xəritəni coğrafiyaya aid rəsmlər və ya yerin bədii təsvirinin oxunması ilə əlaqələndirmək üsulları artıq özünü doğrultmur. Tarixi mənzərə haqqında, yəni öyrənilən dövrdə həmin yerin tarixi xüsusiyyəti haqqında təsəvvür vermək bundan daha vacibdir. Çox vaxt tarix dərslərində dramatik hadisələr: dövlətlərin yaranması və dağılması, möhtəşəm hərbi yürüşlər, məzlumların qəhrəman mübarizəsi, cəsarətli dəniz ekspedisiyalar xəritədə göstərmək üçün mövzu olur. Əlbəttə, tarix dərslərində xəritədə göstərmə maraqlı hadisələr haqqında müəllimin cəzbedici nağılı ilə müşayiət olunur.

Dərslərdə xəritədən təkcə tarixi hadisələrin lokallaşdırılması, bu hadisələrin inkişaf etdiyi coğrafi mühit haqqında təsəvvür yaratmaq üçün istifadə edilmir. Xəritə elə bir əyani vasitədir ki, o, tarixi materialı başa düşməyə, tarixi hadisələrin gedişini anlamağa, tarixi əlaqələri və qanunauyğunluqları açıb göstərməyə kömək edir. Tarixi materialın nəinki şərh, həm də onun təhlili və ümumiləşdirilməsi gedişində istifadə olunan xəritə tarixi hadisələri aydınlaşdırmaq işinə də xidmət edir:

1. Biz xəritənin köməyi ilə tarixi əlaqələri, xüsusən səbəbiyyət əlaqələrini əyani surətdə açıb göstəririk.

2. Xəritə hətta tarixi öyrənməyin ilk pillələrində, öyrənilmiş materialın şagirdlər tərəfindən təhlil edilib ümumiləşdirilməsi işində kömək edir və şagirdləri tarixi inkişafın qanunauyğunluqlarını açıb göstərməyə yaxınlaşdırır.

3. Xəritə bir sıra tarixi hadisələri və prosesləri izləməyə imkan verir.

4. Tarixi xəritə biliyin möhkəmləndirilməsində də böyük rol oynayır.

Tarix dərslərində xəritə ilə müntəzəm işləmək üçün bütün imkanlar vardır. Rəngli xəritələr albomundan əlavə, tarix dərsləklərinin mətnində çoxlu xəritələr vardır. Müəllim eyni zamanda proqramın əsas bölmələrinə dair kontur xəritələr seriyalarından da istifadə edə bilər.

Coğrafiya xəritəsindən fərqli olaraq, tarixi xəritədə çox az fiziki-coğrafi məlumat vardır. Amma şagirdlər tarixi xəritədə qəbilə və xalqların məskən salmasını,

dövlətlərin sərhədlərini, şəhərləri və ticarət yollarını, şərti işarələrlə göstərilmiş döyüş, üsyan yerlərini, yürüşlərin istiqamətini və öyrənilən dövrə aid hadisələr və digər məlumatlar tapırlar.

Rəngli tarixi xəritənin mənimsənilməsi həm də rənglərin müvəffəqiyyətlə seçilməsi, xəritədə rəngli hissələrin bölüşdürülməsi və poliqrafiya cəhətdən yaxşı hazırlanması sayəsində olduqca asanlaşır.

Son illərdə dərslikdə mətnə dair rəngli xəritələr xəritənin küncələrində yerləşdirilmiş kiçik, başlıca olaraq hadisələrlə dolu olan illüstrasiyalarla uyğunlaşdırılmışdır. Bu üsul pedaqoji cəhətdən əsaslandırılmışdır.

Tədris təcrübəsində üç cür tarixi xəritə vardır:

1. Bir ölkədəki və ya bir qrup ölkələrdəki tarixi hadisələri, tarixi inkişafın müəyyən dövründə onların vəziyyətini, mövqeyini əks etdirən ümumi xəritələr.

Ümumi tarixi xəritə bir növ tarixi prosesin “eninə” kəsiyini verir. Lakin bu qəbildən olan xəritələrdə də tarixi inkişafın dinamikasını əks etdirən ünsürlər, müəyyən müddət ərzindəki ərazi dəyişiklikləri, hərbi əməliyyatların gedişini göstərən şərti işarələr və ictimai hərəkətlərlə əhatə olunmuş bölgələr vardır.

2. İcmal xəritələri öyrənilən hadisənin inkişafındakı bir sıra ardıcıl cəhətləri, əsasən, uzun dövr ərzində baş vermiş ərazi dəyişikliklərini əks etdirir. Belə xəritələrdən başlıca olaraq təkrar zamanı istifadə edilir.

3. Mövzu xəritələri tarixi prosesin ayrı-ayrı hadisələrinə və cəhətlərinə həsr olunmuşdur. Mövzu xəritəsində mövzuya aid olmayan işarə və təfərrüatlar azaldılmışdır. O, öyrənilən hadisəni bütün təfəsilatı ilə açıb göstərir, iqtisadiyyatı, ictimai hərəkəti və ya hərbi keçmişi daha dərinləndirən öyrənməyə imkan verir. Məsələn, Rusiyada Oktyabr çevrilişi.

Dərsliklərin mətnindəki və atlaslardakı xəritələrin əksəriyyəti mövzu xəritələridir. Müəllim bu xəritələrdən əlavə, çap olunmuş divar mövzu xəritələrindən, habelə mövzuya aid əllə çəkilmiş xəritələrdən istifadə edir.

Sxem xəritələri, yaxud xəritə-sxemlər mövzu xəritəsinin bir növüdür. Onlar az yüklənmələri ilə fərqlənir, bir sıra hallarda yalnız qurunu və sərhədləri təsvir etməklə kifayətlənərək xüsusi sxem işarələrinin və ya təsvirlərin köməyi ilə öyrənilən hadisələrin mahiyyətini, daxili əlaqələrini, qanunauyğunluqlarını əyani surətdə açıb göstərir.

Tarix dərslərində tarixi xəritələrdən əlavə, coğrafi xəritələrdən də istifadə edilir. Şagirdlərin tarixini öyrənəcəkləri ölkənin təbii şəraiti ilə tanış etmək üçün, həmçinin kiçik yaşlı məktəblilərin tarixi xəritəni başa düşməsi üçün fiziki-coğrafi icmalı olan xəritələrdən istifadə edilir; “lal”, yəni şəhərlərin və digər obyektlərin adları göstərilməyən xəritələrdən istifadə etmək daha yaxşıdır. Müasir dövrə yaxın hadisələr öyrənilərkən dünyanın – Avropanın, Asiyanın, Azərbaycanın müasir siyasi xəritələrindən istifadə edilir.

Tarix dərində xəritə ilə işin metodikası necədir?

Qeyd etmək lazımdır ki, xəritə hər bir tarix dərində zəruri və məcburi vasitədir. Tarix xəritəsi öyrənilən dövrə uyğun gəlməlidir. Əgər məktəbdə lazımi tarixi xəritə olmasa, “lal” coğrafiya xəritəsinə müraciət etmək olar.

Müəllim xəritə ilə işdə ciddi qaydaları rəhbər tutmalıdır. O, xəritənin sağında: üzü işığa tərəf durub göstərir. Göstərmə ləng və dəqiq olmalıdır. O eləcə də dəqiq şifahi göstərişlərlə müşayiət edilir. Müəllim göstərmənin və şifahi göstərişlərin dəqiqliyini şagirdlərdən də tələb etməlidir.

Yeni xəritə ilə tanış olmaq üsullarından biri şagirdlərin diqqətini onlara yaxşı tanış olan obyektlərə oriyentir kimi cəlb etmək, xəritə ilə sonrakı işdə bu obyektlərdən istifadə etməkdir.

Şagirdlər tərəfindən tarixi xəritənin başa düşülməsi üçün köhnə öyrənilmiş xəritədən yeni, sonrakı xəritəyə keçməyin düzgün metodikasının böyük əhəmiyyəti vardır.

İki xəritənin (öyrənilmiş və yeni) müqayisəsi tarixi inkişafın ardıcılığını və hər dövrün əsas xüsusiyyətlərini də göstərməyə kömək edir. Şagirdlər müəllimin rəhbərliyi altında iki xəritəni müqayisə edərək xəyalən xəritənin birini digərinin üzərinə “qoyub” tarixi dəyişiklikləri: dövlət ərazisinin artmasını və ya azalmasını, şəhərlərin artmasını müşayiət edirlər.

Sinifdəki işində də, ev tapşırığı zamanı şagirdləri buna alışdırmaq lazımdır ki, tarixi materialın öyrənilməsi mütləq tarixi xəritəni öyrənməklə müşayiət edilsin.

Yuxarı sinif şagirdləri orta siniflərin şagirdlərinə nisbətən xəritəyə daha inamlı bələd olur. Şagirdlərdə hər hansı bir tarixi xəritəyə sərbəst şəkildə bələd olmaq qabiliyyətini formalaşdırmaq vəzifəsi müəllimin qarşısında durur.

Orta siniflərdə “canlı” xəritənin köməyi ilə şərh olunan materialın konkretləşməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsinə əyləncəli əyani vasitələr – piyada və atlı döyüşçülərin, araba və dəvələrin, hərbi gəmilərin siluətləri, vuruşmalarda çarpazlaşmış qılınclar və s. xidmət edir. Lakin şagirdlərin yaşı artdıqca “canlı” xəritənin pedaqoji əhəmiyyəti də dəyişir: o, konkretləşdirmə vasitələrindən getdikcə daha çox tarixi hadisələri aydınlaşdırmağı, tarixi əlaqələri və qanunauyğunluqları açıb göstərməyi asanlaşdıran vasitə olur.

Yuxarı siniflərdə əyləncəli siluətlərin yerini sadə şərti işarələr tutur. Onları mövzu xəritəsinə deyil, ümumi tarix xəritəsinə, bundan daha çox “lal” fiziki-coğrafi xəritəyə bərkidirlər.

“Canlı” xəritənin üstünlüklərindən biri onun dinamikliyidir: vacib material şərh edildikcə şagirdlərin qarşısında lazımi əlaqə də canlanır.

Fiziki-coğrafi xəritələrdə daha çox zahiri görkəm, rənglərə və şərti işarələrə yer verilir, tarixi xəritədə isə baş vermiş tarixi hadisələrin inkişafında böyük rol oynamış mühitə və məkana diqqət verilir.

Tədris kinofilmlərinin xəritəsi, məsələn, tədris filmlərinə daxil edilmiş “Faşist paytaxtının süqutu”, “Volqa üzərində qələbə” və s. xəritələr daha çox dinamikdir.

Şagirdlərin xəritə üzrə müstəqil işi çox vaxt tarixi xəritənin üzünə köçürməkdən ibarət olur. Lakin bu cür tapşırıqlar yalnız nadir hallarda, mütləq lazım olduqda məsləhət görülür.

Tarixin tədrisində yazılı sənədlərdən istifadə edilməsinin metodikası haqqında

Yazılı tarixi mənbələrin müxtəlifliyi, bunların əslindən və yaxud məzmunundan tamamilə və ya hissə-hissə istifadə olunması metodiki cəhətdən onlardan müxtəlif şəkildə istifadə etməyə imkan verir. Dərsdə iqtisadi, hüquqi və s. sənədləri ciddi surətdə təhlil etmək üçün həmin sənədlərin uşaqların gözü önündə olması vacibdir. Bu zaman şagirdlər həmin sənədləri bir neçə dəfə təkrar oxuya bilər, onların məzmununu dərinlən düşünə bilərlər.

Maddi və yazılı mənbələr tarixin tədrisinə maddi və mənəvi mədəniyyət, ictimai münasibətlər, siyasi həyat və s. haqqında zəngin və müxtəlif məlumat verir.

Sənədli tədris vəsaitlərində ayrı-ayrı tarixi hadisələrə aid informasiya olur.

Sənədlərdən ilk mənbə kimi istifadə edilməsi, bəzi metodistlərin müşahidəsinə görə, tarixi faktorların və ayrı-ayrı obrazların şagird tərəfindən yadda saxlanılmasına kömək edir. Şagirdlərinin sənədlə aparılan işinə müəllim rəhbərlik edir. Müəllim şagirdlər tərəfindən təhlil edilmək üçün nəinki sənədin ən məzmunlu hissəsini seçir, həm də tapşırıqlar verir, suallar vasitəsilə şagirdləri hadisələrin əsas əlamətlərini aşkar etməyə və düşünməyə sövq edir, nəticələr çıxarmağa kömək edir.

Suallar sənədin əsasında təkcə hadisələrin gedişini deyil, həm də onun səbəbini, əhəmiyyətini və nəticələrini izah etməkdə şagirdlərə kömək edir.

Müəllim nağılında dərslikdə olan sənəd materialından istifadə edə bilər, idrak və tərbiyəvi cəhətdən hər hansı bir mötəbər mənbədən əlverişli hissələri cəlb edə bilər. Dərsdə təhlil etmək üçün tarixi sənədlərdən istifadə edildiyi halda şagirdləri bu işə hazırlamaq lazımdır. Onlar bilməlidirlər: həmin tarixi sənəd nə olan şeydir, nə vaxt və kim tərəfindən tərtib edilmişdir, biz bu sənəddən nə öyrəne bilərik, biz hansı məsələləri aydınlaşdırmaq üçün ona müraciət edirik.

Əgər sənəddə tanış olmayan terminlər varsa, onları qabaqcadan seçib yazı taxtasında yazmaq daha yaxşı olar.

Tarixi sənədlərin mətni üzərində iş müxtəlif şəkildə təşkil oluna bilər:

- 1) müəllimin özü tərəfindən sənədin təhlil edilməsi;
- 2) müəllimin bilavasitə rəhbərliyi altında sənədin şagirdlər tərəfindən təhlil edilməsi;
- 3) müəllimin tapşırığı ilə dərsdə sənədə dair şagirdlərin müstəqil işi;
- 4) müəllimin tapşırığı ilə şagirdlərin sənədə dair müstəqil ev işi.

Bu metodları nəzərdən keçirək:

1) Müəllim özü tarixi sənədi oxuyur, təhlil və şərh edir, şagirdlər isə mətn üzrə oxunu izləyir və müəllimin izahatını dinləyirlər. Bu cür metod daha çətin sənədləri öyrənəndə tətbiq edilir. Bu metodla sənədin təhlili daha çox hissə-hissə aparılır; bu hissələrin həcmi mətnin çətinlik dərəcəsindən, şagirdlərin hazırlığından asılıdır; müəllim bəzən daha çətin sənədləri cümlə-cümlə təhlil edir. Bu zaman şagirdlərin işə cəlb edilməsi vacibdir.

2) Bilavasitə müəllimin rəhbərliyi altında dərstdə sənədlə şagirdlərin müstəqil işinə keçid belə baş verir. Müəllim sənədi yavaş-yavaş oxuyur; şagirdlər dərslərdəki mətni izləyirlər. Sənədin məzmununa dair anlaşıma dərəcəsini yoxlamaq üçün suallar qoymaq lazımdır: “Sənəddə nədən danışılır? Biz nə öyrəndik? Bu yeri, bu ifadəni siz necə başa düşdünüz?” və s. Sənədin mənasının şagirdlərə aydın olduğuna inam yarandıqdan sonra hissə-hissə təkrar oxunmağa və təhlil etməyə başlamaq olar.

Dərslərə daxil edilmiş bütün tarixi sənədlərdə çox çətin və az çətin hissələr vardır. Mətnin çox çətin hissəsini müəllim özü izah edir, daha asan abzasları isə müstəqil olaraq oxumağı və təhlil etməyi şagirdlərə təklif edir.

3) Müəllimin tapşırığı ilə dərstdə tarixi sənədlərə dair şagirdlərin müstəqil işi məktəb təcrübəsində geniş tətbiq olunur. Əgər sənəd çətinliyinə görə şagirdlər tərəfindən onun müstəqil təhlili üçün anlaşıqlıdırsa və məktəbliləri mənbəyə dair işi yerinə yetirməyə qabaqcadan öyrətmişiksə, bu özünü doğruldur. Lakin bir sıra şərtlər mövcud olduqda, xüsusilə VI-IX siniflərdə sənədi hissə-hissə müstəqil təhlil etmək məqsəduyğundur.

Təcrübə göstərir ki, müəllimin tapşırığı ilə mənbə üzərində şagirdlərin müstəqil işi o zaman xeyli yüngülləşir ki, müəllim şagirdlərə sənədin meydana gəlməsi ilə əlaqədar olan və onda öz əksini tapan konkret şəraitdən baş çıxarmağa kömək edir.

Təsərrüfat, hüquq, proqram xarakterli daha mürəkkəb mənbələr öyrənilərkən müəllimin bilavasitə rəhbərliyi altında sinifdə sənədin təhlilinə dair ümumi iş aparmaq lazımdır.

VI sinifdən başlayaraq dərsin xeyli hissəsi sənədə aid işə həsr edilə bilər. Yuxarı siniflərdə isə xüsusi tipli dərslər – sənədin təhlilinə dair dərslər keçilir.

4) Artıq VI sinifdən etibarən şagirdlər müəllimin tapşırığı ilə evdə məzmunu görə daha asan və xarakterinə görə tanış olan sənədlər üzərində müstəqil işləyirlər.

Tarix fənninin tədrisində tarixi sənədlərdən istifadənin xarakterik cəhətləri:

1) tarixi sənədlər müəllimin dərse hazırlaşmasına və sinifdən xaric işinə xidmət edən zəngin bilik mənbələrindən biridir;

2) sənəd bilavasitə müəllimin izah etdiyi materiala daxil edilir. Sənəd burada tarixi fakt və tarixi bilik kimi çıxış edir (ondan iqtibas gətirilir, bəzən ona xarakteristika verilir);

3) tarixi sənədlərdən şagirdlərin müstəqil işinin təşkilində istifadə olunur. Materialın şərhinə sənədin daxil edilməsində məqsəd öz şərhinin elmi sübutluluğunu və emosionallığını artırmaq, şagirdləri bəzi tarixi mənbələrlə tanış etməkdən ibarət olur. Sənəddən istifadə məktəblilərin gözündə şərhin mötəbərliyini artırır.

Sosial-siyasi tarixin öyrənilməsində qanunlar, məruzələr, əmrlər, memuarlar, məktublar və digər sənədlərdən istifadə olunur. Şifahi şərhdə tətbiq olunan sənədlərin məzmunu konkret, qısa olmalıdır. Onlar nəinki asanlıqla yadda qalır, şərh olunan faktların başa düşülməsi üçün istinadgah olur.

Mənəvi mədəniyyət tarixinə dair sənədlərdən istifadə müəyyən qədər çətindir. Belə sənədləri bədii ədəbiyyat əsərləri, folklor, elmi əsərlər və s. təşkil edir. Bu sənədlər cəmiyyətin mənəvi həyatını əks etdirən biliklər üçün ilk mənbələrdir. Belə sənədlərlə tanışlıq zamanı onların xarakteristikasına üstünlük verilir. Məktəb tarix kursunda dövrün mədəniyyətini daha əhatəli əks etdirən çoxsaylı sənədlərdən birikisi ayrılır. Müəllim üçün vacibdir ki, bir neçə ifadə ilə əsərin stili, süjeti və ideyalarını ifadə edə bilsin. Bir qayda olaraq, mənəvi mədəniyyət məsələləri sosial-iqtisadi və siyasi tarixə aid məsələlərin öyrənilməsindən sonra gəlir. Əsərin yarandığı dövrlə əlaqəsi, onun cəmiyyətdə tutduğu yeri və ona müasir həyatı necə əks etdirdiyini göstərmək zəruridir.

Tarixi sənədlərə dair çox vaxt evə yaradıcı xarakterli müxtəlif tapşırıqlar verilir: dərstdə sənəd materialına dair kiçik məlumatlar, məruzələr hazırlamaq, dərslərin mətni, illüstrasiya və ya sxematik plan və sənəd əsasında geniş cavab hazırlamaq; sənəd materialı əsasında yaradıcı inşa yazmaq və s.

Tarixin bizə daha yaxın dövrlərini öyrənərkən tarixi sənədlərdən istifadə etməklə şagirdlərə həmin dövrə aid prosesləri öyrətmək imkanı yaratmış oluruq. Bunun üçün yollar müxtəlifdir:

1. Muzeylərdəki, arxivlərdəki əsl sənədlərin xarici görünüşü ilə tanış olmaq;
2. Yuxarı siniflərdə həm dərstdə, həm də xüsusən sinifdən kənar oxuda öyrənilən dövrə aid memuar ədəbiyyatından, xatirə dəftərindəki qeydlərdən, məişət əşyaları, sənəd və illüstrasiyalarından daha geniş şəkildə istifadə etmək.

Bədii ədəbiyyatlar şagirdləri tarixi keçmişlə tanış etməkdə mühüm vasitələrdən biridir.

Bədii ədəbiyyat obrazlarından istifadə edilməsi müəllif tərəfindən tarixi materialı izah etməyin daxili əyaniliyini gücləndirir, onu konkretləşdirir, şagirdlərdə keçmiş haqqında canlı təsəvvürlərin təşəkkül tapmasına kömək edir. Bədii ədəbiyyatın cəlb edilməsi şərhin sübutedici gücünü artırır. Məntiq qaydalı dəlillərə (faktlar, mühakimələr, sübutlar) bədii surətin gücü və inandırıcılığı əlavə olunur. Bədii surət müəllimin nağılının emosional təsirini artırır və öyrənilən tarixi hadisələrə müəyyən münasibət tərbiyə edərək rəğbət, məftunluq, qəzəb, nifrət oyadır.

Bədii surətin mənəvi təsirinin müstəsna gücü onun son dərəcə konkretliyi ilə müəyyən edilir. Bədii ədəbiyyatın surətləri şagirdlərin hafizəsində tarixi materialın daha da möhkəmləndirilməsinə kömək edir.

Əgər elm təhlil və ümumiləşdirmələrin nəticəsi anlayışlar, kateqoriyalardırsa, incəsənətdə ümumiləşdirmənin nəticələri bədii surətlərdə təcəssüm edir. Realist incəsənət, xüsusən ədəbiyyat ictimai irəliləmələri, fakt və hadisələri bədii surətlərdə əks etdirərək elmdən sonra ictimai tarixi hadisələri dərk etməyin ən mühüm vasitəsidir.

Tarix fənninin tədrisində istifadə edilən ədəbiyyat əsərləri iki qrupa: a) öyrənilən dövrün ədəbi abidələrinə və b) tarixi balletistikaya bölünə bilər.

Ədəbi abidələrə öyrəndiyimiz dövrdə yaranmış əsərlər, yəni ictimai həyatı təsvir edən hadisələrin müasirləri tərəfindən yazılmış əsərləri aiddir. Bu qrup əsərlər dövrün özünəməxsus sənədləridir və tarix elmi üçün keçmiş haqqında biliklərin məxəzlərindən biridir. Məsələn, Balzakin “Bəşəri komediya”-sı XIX əsrin I yarısında Fransa cəmiyyətinin çox gözəl realist tarixini verir. Yaxud “Qarabağnamə”lər.

Tarixi balletistika – tarixi roman, tarixi mövzuda hekayə, yəni öyrənilən dövr haqqında daha sonrakı zamanənin yazıçıları tərəfindən yaradılmış bədii əsərdir. Belə əsərlər nə təsvir edilən dövrün ədəbi abidələridir, nə o dövrün müasirlərinin canlı şahididir və buna görə də tarixi məxəz ola bilməzlər.

Lakin yaxşı tarixi roman tarix elmi üçün sənəd məxəzi olmasa da, şagirdlərə keçmişi öyrətməyin nəticələri ilə həm də konkret obrazlarda, maraqlı süjetlərdə və təsirli xarakterlərdə bədii formada tanış etməyin çox gözəl vasitəsidir. Bir çox məktəblidə tarixə maraq ilk dəfə tarixi roman və hekayələri oxumaq nəticəsində yaranır.

Öyrənilən dövrün ədəbi abidələrindən tarix dərslərində, əsasən, nəticə və ümumiləşdirmə üçün bir əsas kimi istifadə edilir. Tarixi balletistikaya aid əsərlərə gəldikdə isə onlar izah edilən tədris materialını konkretləşdirmək işinə xidmət edir. Ona görə də şagirdlərdə onları bir-birindən fərqləndirmək bacarığı formalaşdırmaq lazımdır.

Bir sıra hallarda ictimai münasibətləri və məişəti öyrənmək, xarakterizə etmək üçün dərslərin əsasında bir mənbə kimi bədii əsəri qoymaq lazımdır. Bədii əsərin surətləri ilə silahlanmış müəllim proqram materialını daha parlaq və konkret izah edə, dinləyicilərin şüurunda keçmişin mənzələrini canlandırma, şagirdlərdə dolğun tarixi təsəvvürlər yaradıla bilər. Müəllimin nitqi çox böyük inam kəsb edir, daha emosional olur.

Bədii surət müəllimin izahına qısa sitat şəklində də daxil ola bilər. Bədii personajların rəylərindən, xarakteristikalarından bu cür istifadə oluna bilər. Şeyrlərdən qısa sitatlar, iki-üç sətir şeir xüsusilə yaxşıdır. Onlar yığcamdır, ifadəlidir, güclü təsir bağışlayır və asan yadda qalır.

Lakin tarix dərslərində bədii əsərin geniş şəkildə izahı ədəbi surətlərlə, dəlillərlə, sitatlarla həddən artıq yükləmək səhv olardı. Bədii surət dərsə yaraşlıq vermək və

şagirdləri əyləndirmək üçün deyil, yalnız tarixi keçmiş dərk etməyə kömək etdiyi dərəcədə, yeni dərsin təhsil və tərbiyə məsələlərini həll etmək üçün daxil edilir.

Tarix fənninin tədrisində bədii-tarixi ədəbiyyat əhəmiyyətli yer tutur. Dərsdə yazıçı və şairlərin yaratdığı bədii-tarixi obraz, keçmiş hadisələr haqqında parlaq obrazlardan istifadə materialın emosional dərk edilməsində böyük rol oynayır, onun tərbiyəvi təsirini artırır, məktəblilərin tarixi hadisəyə şəxsi münasibətinin formalaşmasına kömək edir. Bədii əsərlərin cəlb edilməsi müxtəlif yollarla həyata keçirilir.

Müəllim şərh zamanı şagirdlərə belli olan əsərlərdən epizodlar və obrazları onlara xatırladır.

Müəllim materialı şərh edərkən bədii əsərlərdən hadisəni dəqiq ifadə edən epizodları, sərrast ifadələri, parlaq xarakteristikaları, obrazlı ifadələri daxil edir.

Şagirdlərlə sinifdənkənar iş

Məktəbin şagirdlərlə sinifdənkənar işi – təlim-tərbiyə prosesinin zəruri hissəsidir.

Sinifdənkənar işin başlıca vəzifəsi məktəblilərin mənafeələrinin, meyillərinin, bacarıqlarının hərtərəfli inkişafından və onların boş vaxtlarının ağıllı təşkilindən ibarətdir. Bu məqamda şagirdlərin mənəvi və fiziki inkişafı davam edir, onların potensial imkanları aşkara çıxır, şəxsiyyətlərinin xüsusi cəhətləri müəyyən olunur.

Sinifdənkənar iş məktəblə həyat arasında bağlayıcı halqadır. Onun könüllü xarakteri məktəblilərin orada istədikləri işdə iştirak etmələrinə, öz maraqlarını təmin etmək cəhdlərinə kömək göstərir.

Sinifdənkənar işin xarakteri dinamik və mütəhərrikdir. O, tədris prosesinə nisbətən iştirakçıların tərkibindən və real şəraitdən daha çox asılıdır. Bu işdə şagirdləri çox vaxt yaş və hətta hazırlıq səviyyələri deyil, işlə maraqlanmaq, aşkara çıxarılan meyillər birləşdirir: onun müxtəlif yaşlı tərkibi kollektiv fəaliyyətin başqa cür təşkil edilməsini, başqa vasitələri, müxtəlif yaşlı kollektivlərdə başqa münasibətlər üslubunu tələb edir.

Sinifdənkənar işin xüsusiyyəti həm də ondan ibarətdir ki, orada ilkin sinif kollektivinin məlum qapalılığı aradan qaldırılır. Burada kollektivlərarası əlaqələr möhkəmlənir, onlarda işgüzar və əxlaqi münasibətlər zənginləşir.

Sinifdənkənar işin xüsusiyyətlərindən onun təşkilinə verilən bir sıra tələblər irəli gəlir:

1) Bütün sinifdənkənar işin ideya-mənəvi istiqaməti, məktəbin rəhbər kollektivinin fəaliyyəti ilə onun əlaqəsi olmalıdır.

2) Şagirdin görüş dairəsinin genişləndirilməsi, biliklərlə zənginləşdirilməsi, maraqlarının dərinləşməsi, zehni və fiziki qüvvələrin təkmilləşdirilməsi əsas götürülməlidir.

3) Məktəblilərin tədris işi ilə sinifdənkənar fəaliyyətin sıx əlaqəsi nəzərə alınmalıdır. Dərsdənkənar iş tədris məşğələlərinin məntiqi davamı ola bilər.

Sinifdənkənar işdə ideya-siyasi tərbiyə həmkarlar təşkilatları, bütün pedaqoji kollektiv tərəfindən məktəbin tərbiyə sistemində bütövlükdə həyata keçirilir. Siyasi mövzularda söhbətlər, məruzə və mühazirələr şagirdləri respublikanın cari həyatının aktual məsələləri ilə beynəlxalq hadisələrlə tanış edir.

Məktəblilər üçün radio və televiziya xüsusi verilişlərin hazırlanması nə səviyyədədir?

Məktəblilərlə aparılan işdə dərnək və klub məşğələləri ictimai-faydalı xarakter daşıyır, bilik-bacarıq və vərdisləri genişləndirir, şagirdlərin fərdi qabiliyyətlərini inkişaf etdirir. Şagird elmi cəmiyyətləri tələbələrin, habelə müəllimlərin rəhbərliyi altında işləyir. Burada məktəb proqramlarının həddləri genişlənir, həm də bilik qazanmaq metodikası mürəkkəbləşir.

Daha nələr daxildir sinifdənkənar işə: ayrı-ayrı kitablar, tarixi əsərlər və dərsliklər; yazıçıların yaradıcılığı üzrə ədəbi yubiley günləri, tarixi müsabiqələr, konfranslar, oyunlar, tamaşalar, viktorinalar, şən və hazırcavablar klubları, tarixi əsərlərin səhnələşdirilməsi və s.

Maddi mədəniyyət abidələri ilə tanışlıq, muzeylərə ekskursiya, təbiətdə gəzintilər, turist yürüşləri, spartakiadalar və s.

Sinifdənkənar işin formaları:

Fəaliyyətin məqsədlərindən və məzmunundan asılı olaraq sinifdənkənar işin formaları müxtəlif olur:

- a) kollektiv: disput, konfras, mədəni yürüşlər, olimpiadalar;
- b) qrup: tarix dərnəyi, komanda, seksiya, studiya;
- c) fərdi: fərdi məşğələlər, internetdə iş və s.

Səmərəlilik meyarları: sinifdənkənar iş pedaqoji cəhətdən düzgün təşkil olunmalı, onun formaları bacarıqla dəyişdirilməlidir və məşğələyə maraq oyanmalıdır. Şagirdlərin maraqları və sayları da səmərəlilik meyarının göstəriciləridir.

Məktəb təcrübəsindən də bilərsiniz ki, şagirdlər, xüsusən də əksər yeniyetmələr yalnız kitab və müəllimin şərhilə kifayətlənmir, özü düşünməyə, axtarmağa, tədqiqatçılığa meyil göstərir. Elə bu baxımdan artıq ənənəvi üsullarla keçilən dərs yeniyetmə şagirdlər üçün, sözün əsl mənasında, maraqsızdır.

Bu cür dərslərdə onlar müəllimi dinləməkdənsə, özləri tədqiqat aparmağa üstünlük verirlər. Yaradıcı müəllimlər bunu nəzərə alaraq müvafiq strategiya müəyyənləşdirir, şagirdlər üçün elə bir mühit yaratmağa çalışırlar ki, onlar axtarışlar edə-edə öyrənsinlər. Bunun üçün daim müxtəlif forma və üsullardan istifadə etməyiniz zəruridir.

Tarix fənninin tədrisi zamanı müxtəlif formalar sizin işinizin səmərəli təşkilinə şərait yaradacaqdır.

Təlim formaları:

Təlim formaları (kollektivlə iş, qruplarla iş, cütlərlə iş və fərdi iş) təlim strategiyasının bir hissəsi olub, dərsin məqsədinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilir. Şagirdlərin fəaliyyətləri bu forma üzərində qurulur.

Kollektivlə iş zamanı şagirdlərlə kollektiv surətdə iş aparılır. Bütün sinif hər hansı bir problemin həllində birgə çalışır. Bu iş forması kollektiv fəaliyyətə alışmaq bacarığının əsasını qoyur.

Qruplarla iş hər hansı araşdırılmasına ehtiyac olan problem qrupların bölgüsü ilə reallaşdırılır. Qruplarda iş səmərəli təşkil olunur, şagirdlər bu zaman müzakirələr aparır, fikir mübadiləsi edir, birgə əmək nəticəsində ortaq qərarlara əsaslanan işlər görürlər. Qrup işi zamanı tətbiq olunan qaydalar isə onların nizam-intizama riayət etməsinin bünövrəsini qoyur. Əməkdaşlığa əsaslanan bu forma işgüzar səsiyyə səbəb olsa da, olduqca səmərəli təlim formalarından biridir.

Cütlərlə iş ənənəvi təhsil sistemində, az da olsa, tətbiq olunurdu. Amma bu davamlı deyildi. Hər kəs bu iş formasını reallaşdırmağa məcbur deyildi. Adətən, ibtidai siniflərdə tətbiq olunan bu forma yuxarı siniflərdə sıradan çıxmağa başlayırdı. Hazırkı təlim strategiyası cütlərlə işin tətbiqini tövsiyə edir. Bu təlim formasının əhatə dairəsi məhdud olsa da, şagirdlərə daha yaxından əməkdaşlıq etməyə və ünsiyyət qurmağa, məsuliyyəti bölüşməyə imkanı da yaradır.

Fərdi iş ənənəvi təlimin qalığı hesab olunaraq çox vaxt məhdud şəkildə reallaşdırılır. Amma tövsiyə olunur ki, bu iş formasından davamlı istifadə olunsun. Şagirdin şəxsi keyfiyyətini, yəni bilik və bacarığını ortaya qoyduğu bu fərdi iş şagirdin sərbəst düşünməsinə imkan yaradır. Bu zaman şagirdin qiymətləndirilməsi daha obyektiv şəkildə aparılır. Bəzən özünü digər təlim formalarında göstərə bilməyən şagird fərdi iş vasitəsilə də yaxşı ifadə edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bütün təlim formalarından istifadə edərkən dərsin məqsədləri nəzərə alınmalıdır. Formalar seçilərkən kor-koranə, məqsədsiz müəyyən olunmamalıdır.

Təlim formalarının seçilməsi ilə yanaşı, işin səmərəli təşkili üçün təlim üsulları da müəyyən olunmalıdır. Fəal təlim üsulları da təlim strategiyasının bir hissəsidir. Düzgün seçilmiş strategiya hədəfə çatmaq üçün əlverişli yoldur. Tarix fənni özünəməxsus fəndir. Bu baxımdan fənnə uyğun üsulların seçilib tətbiq olunması zəruri şərtlərdən biridir. Bəzən müzakirə tələb olunan hər hansı bir mövzuya auksion üsulu seçilir və uğursuz nəticənin əldə olunmasına imkan yaradır. Üsullar seçilərkən diqqətli olmalı, seçdiyiniz standart, məqsəd, eləcə də sinfin xüsusiyyəti nəzərə alınmalıdır. Bəzən özlüyümüzdə səmərəli hesab etdiyimiz üsul nəticəsiz ola bilər. Məsələn, Anar müəllimin “Osmanlı imperiyası – sonun başlanğıcı” mövzusunda müəyyən etdiyi akvarium üsulu Məlahət müəllimin keçdiyi “Avropa mədəniyyəti” möv-

zusunda səmərəsiz ola bilər. Əlbəttə, siz müəllim olmaqla yanaşı, həm psixoloq, həm də strateqsınız. IX sinif şagirdlərinin problemlərin həllinin müstəqil axtarışı və təlim prosesində tədqiqatçılığa meyillərini, yeni biliklərə yiyələnmək, yaradıcı düşünmə qabiliyyətlərinin inkişafını nəzərə alaraq fəal təlim üsullarından istifadə məqsədəuyğun hesab olunur.

Fəal təlimin tətbiqi zamanı ən çox istifadə olunan forma qruplarla işdir. Şagirdləri qruplara bölərkən bunu onların öz ixtiyarına buraxmaq düzgün deyildir. Çünki bu çox vaxt müəllimin istədiyi nəticəni əldə etməsinə mane olur. Belə qruplarda əksər hallarda ya təlim nəticələri yüksək olanlar, ya təlim nəticələri aşağı olanlar, ya da dostlar yığışır. Fəal təlimin reallaşdırılması üçün müxtəlif formalarla yanaşı, aşağıdakı üsullar da köməyinizə çata bilər.

Təlim üsulları:

Beyin həmləsi. Adından məlum olduğu kimi, bu üsulun tətbiqi birbaşa beynə təsir etməkdir. Bu baxımdan çox vaxt beyin həmləsi əqli hücum üsulu da adlandırılır. Şagirdlərdə yeni mövzuya maraq oyatmaq məqsədilə istifadə olunan bu üsul, demək olar ki, bütün dərslərin reallaşdırılmasında öz əksini tapır. Hazırlanmış sual lövhədə yazılır, yaxud şifahi şəkildə şagirdlərin diqqətinə çatdırılır. Şagirdlər suallara əsasən fikirlərini bildirirlər. Bütün ideyalar şərhə və müzakirəyə yazıya alınır. Yalnız bundan sonra söylənilmiş ideyaların müzakirəsi, şərh və təsnifatı başlayır. Aparıcı ideyalar yekunlaşdırılır, şagirdlər söylənmiş fikirləri təhlil edir, qiymətləndirir. Necə oldu ki, İngiltərədə burjua inqilabı qələbə çaldı? sualını verməklə şagirdlərə beyin həmləsini tətbiq etmək olar.

BİBÖ – Bilirəm/İstəyirəm bilim/Öyrəndim

BİBÖ aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

1. Problem müəllim tərəfindən elan edilir.
2. Müəllim lövhədə 3 sütundan ibarət cədvəl qurur və aşağıdakı bölmələri qeyd edir: Bilirəm/İstəyirəm bilim/Öyrəndim.
3. Şagirdlər problemlə bağlı bildiklərini söyləyir və cavablar birinci sütunda qeyd olunur.
4. Həmin məsələ ilə bağlı bilmək istədikləri isə ikinci sütuna yazılır.
5. Dərsin sonunda bir daha həmin cədvəle diqqət yetirilir və mövzu ilə bağlı öyrəndikləri üçüncü sütunda qeyd edilir.

Məsələn:

“Fransa” mövzusunun tədris edərkən motivasiya mərhələsində BİBÖ üsulundan istifadə edə bilərsiniz.

Bilirəm	İstəyirəm biləm	Öyrəndim
II Dünya müharibəsində iştirak edib. Müharibədə alman işğalına məruz qaldı.	II Dünya müharibəsindən sonrakı aqibəti necə oldu? Öz vəziyyətini düzəldə bildimi?	Müharibədən qalib dövlət kimi çıxdı. Sənaye sahəsində inkişaf edən ölkələrdən biri oldu.

Anlayışın çıxarılması. Bu üsul oyun-tapmaca formasında keçirilir və şagirdlərdə yüksək fəallıq yaradır. Müəllim lövhədə dairəvi kart asır, onun arxasında şagirdlərdən tələb olunan anlayışı yazır. Kartın yazı olmayan tərəfini şagirdlərə göstərir və gizlədilmiş anlayışların xüsusiyyətlərinə aid 2 və ya 3 yönəldici söz sadalayır və ya yazır. Şagirdlər həmin xüsusiyyətlərə uyğun olaraq gizlədilmiş anlayışı tapırlar.

Əgər şagirdlər anlayışı tapmaqda çətinlik çəksələr, müəllim əlavə olaraq yeni xüsusiyyətlər sadalayır.

Şagirdlər öz fərziyyələrini dedikdən sonra müəllim bu tapmacanın tapılıb-tapılmamasını hamıya çatdırır və kartoçkalarda yazılan sözləri açıqlayır.

Məsələn: “Hindistan” mövzusunun tədrisi zamanı dərsin motivasiya mərhələsində bu üsuldən istifadə edilə bilər.

Müzakirə. Mövzu ətrafında ideya, məlumat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadiləsidir. Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır. Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir.

Müzakirə apararkən əvvəlcədən şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müzakirə prosesini inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə müəllim müzakirəni tənzimləyir. Bu zaman cavabı “bəli” və ya “xeyr” olan qapalı suallar vermək məqsədəuyğun hesab edilmir. Müzakirədə mövzuya aid “Nə baş verdi?, Nə üçün baş verdi?, Bu başqa cür ola bilərdimi və necə?, Siz bu vəziyyətdə nə edərdiniz?, Bu, düz idi mi?, Nə üçün?” kimi suallardan istifadə olunur.

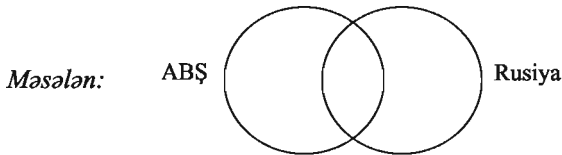
Məsələn: “Birinci Dünya müharibəsi” mövzusunun tədrisi zamanı bu üsuldən istifadə edilə bilər. Şagirdlərə aşağıdakı sualları verə bilərsiniz.

Birinci Dünya müharibəsi tarixdə hansı izi qoydu? Bu müharibənin baş verməsinə səbəb nə oldu?

Venn diaqramı. Bu üsul vasitəsilə tarixi hadisələrin, şəxsiyyətlərin, dövlətlərin və bu kimi digər məqamların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək mümkündür.

Venn diaqramından istifadə aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

1. Müqayisə olunacaq hadisələr müəyyənləşdirilir;
2. Kəsişən dairələr çəkilir (ortada yazmaq üçün yer saxlanır);
3. I və II dairədə müqayisə olunacaq obyektlər qeyd olunur;
4. Şagirdlər təlimatlandırılır (təlimatda nəyin müqayisə olunacağı və dairələrdə oxşar və fərqli cəhətlərin necə qeyd olunacağı barədə danışılır);
5. Müqayisə olunan obyektlər təsvir edilir (fərqli cəhətlər sağ və sol tərəfdə, oxşar cəhətlər kəsişmə dairəsində qeyd olunur);
6. Müqayisə nəticəsində fikirlər ümumiləşdirilir.

Ziqzaq. Bu üsul mətnin məzmununun qısa müddət ərzində şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsinə imkan yaradır. Bildiyiniz kimi, tarixi faktlar və döyüş səhnələri çox vaxt sözlərin gücü ilə təsvir olunur. Yəni Riyaziyyat, Kimya, Fizika və s. bu kimi fənlərə nisbətə tarix dərslərində mətnçilik genişdir. Mətnin qısa müddətdə mənimsədilməsi üçün bu üsuldən istifadə etmək yerinə düşər. Şagirdlər dörd nəfərlik qruplara bölünür (əsas qrup). Qruplardakı şagirdlər yenidən nömrələnir. Hər qrupdakı eyni rəqəmli şagirdlərdən yeni qrup (ekspert qrupu) yaradılır.

Öyrəniləcək mətn qrupların sayı qədər hissələrə bölünür və ekspert qruplarına verilir. Ekspert qrupları onlara verilən hissəni oxumalı və məzmununu qavramalı və öz əvvəlki qrupuna qayıdaraq öyrəndiyi hissəni onlara danışmalıdır.

Müəllim informasiyanın dəqiq verildiyinə əmin olmaq üçün suallar verə bilər. Məsələn: “II Dünya müharibəsinin başvermə səbəbi nə idi?” və bu kimi geniş həcmli mövzuların öyrənilməsi üçün bu üsuldən istifadə etmək tövsiyə olunur.

Karusel. Dərstdən əvvəl iri ağ kağızlarda (vatman) mövzuya aid suallar yazılır. Müəllim qruplara müxtəlif sual yazılmış bir kağız verir. Qrup üzvləri sualı oxuyur və bir cavab yazır. Kağızlar saat əqrəbi istiqamətində müəllimin köməkliyi ilə qruplara ötürülür. “Karusel” kimi kağızlar bütün digər qruplardan keçərək axırda öz qrupuna qayıdır. Müəllim bu kağızları yazı lövhəsinə yapışdırır və bütün sinif cavabları müzakirə edir. Məsələn: “Fransa dövləti” mövzusunun tədrisində bu üsuldən

istifadə etmək məqsəduyğundur. Bu üsulun tətbiqi şagirdlərdə fəallıq yaratmaqla çevik düşünərək cavab vermək bacarığını formalaşdırır.

Qərarlar ağacı.

- Bu üsul qərarların qəbul edilməsi zamanı alternativ yolları araşdırmaq və təhlil etmək məqsədi daşıyır.

- Müzakirə olunacaq problem müəllim tərəfindən izah edilir və onun həlli yollarının bir neçə variantı şagirdlərlə birlikdə müəyyənləşdirilir. 4-6 nəfərdən ibarət qruplarda şagirdlər problemin həlli yollarının üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını təhlil edir, onları “+” və ya “-” işarəsinin qarşısında müvafiq qaydada qeyd edirlər. Son nəticə cədvəlin qərar hissəsində yazılır və üstü örtülür.

- Bütün qrupların təqdimatından sonra müəllim əldə olunmuş nəticələri ümumiləşdirmək üçün müzakirə aparır.

Problem			
Problemin həlli yollarının mənfi və müsbət tərəfləri	Problemin həlli yolları		
	1-ci həll yolu	2-ci həll yolu	3-cü həll yolu
+			
-			
Qərar:			

Akvarium

Bu üsulun məqsədi diskussiya vərdişlərini inkişaf etdirməkdir. Tarix fənninin tədrisində akvarium bir neçə variantda keçirilə bilər.

“Akvarium”un keçirilməsinin 1-ci variantı:

Şagirdlərin köməyi ilə diskussiya aparmaq qaydaları (məsələn, reqlamentə əməl etmək, bir-birinin sözünü kəsməmək və s.) müəyyən edilir. Şagirdlər 2 qrupa bölünür. Bir qrup dairənin daxilindəki stullarda əyləşərək müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edir. Dairədən kənardakı stullarda əyləşmiş digər qrup isə diskussiyanın müəyyən edilmiş qaydalara uyğun aparıldığını müşahidə edir.

Müəyyən olunmuş mövzu üzrə birinci qrup diskussiya aparır. 10-15 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, “xarici dairənin” iştirakçıları diskussiyanın gedişini qiymətləndirir və qruplar yerini dəyişərək bu və ya digər problemin müzakirəsini davam etdirirlər.

“Akvarium”un keçirilməsinin digər variantı:

“Daxili dairənin” iştirakçıları müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edir və birinci variantdan fərqli olaraq, iştirakçılar bu zaman yalnız problemin “lehinə” olan

dəlilləri söyləyirlər. Məsələn, tarixdə Birinci və İkinci Dünya müharibəsi akvariumunda müzakirəyə qoyula bilər.

Digər qrupun üzvləri xarici dairədə stullarda əyləşirlər, dəlilləri dinləyir, yazıya alır, təhlil edir, öz əks dəlillərini hazırlayırlar. 15-20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, xarici və daxili dairədən olan şagirdlər öz yerlərini dəyişirlər. Onlar əvvəlki iştirakçıların dəlillərini təkzib etmək üçün diskussiya aparırlar. Burada qrupların vahid fikrə gəlməsi önəmli deyil.

Rollar üzrə oyun

Tarix fənninin tədrisində rollar üzrə oyun hər hansı bir problemə müxtəlif nöqteyi-nəzərdən yanaşmağı tələb edir. Bu üsul şagirdlərə hadisələrin iştirakçısı olmaq və mövcud vəziyyətə başqalarının gözü ilə baxmaq imkanı verir.

Müəllim rollu oyunlardan istifadə edərkən əldə etmək istədiyi məqsədi, oyunun mövzusunu, ssenarisini və oyunda iştirak edəcək obrazları əvvəlcədən müəyyənləşdirir, ifa olunacaq rolların mətni yazılmış kartlar hazırlayır. Rollar bölüşdürüldükdən sonra digər şagirdlərdən kimin aparıcı, kimin müşahidəçi olacağını planlaşdırır. Hazırlaşmaq üçün şagirdlərə vaxt verir. Oyun nümayiş etdirildikdən sonra müəllim qoyulmuş problemə bağlı müzakirə təşkil edir. Məsələn: Şagirdlərə tapşırıqlar ki, Versal konfransını rəhbərlik etsinlər. Şagirdlərin tarixi şəxsiyyətləri rəhbərlik etməsi, adətən, çox xoşlarına gəlir. Bu, uşaqlar üçün maraqlı və yaddaqalan ola bilər. Bu üsulun tətbiq etmək əməkdaşlığı və tolerantlığı inkişaf etdirir. Bununla yanaşı, qarşılıqlı ünsiyyətə də imkanlar açır.

Layihələrin hazırlanması

Layihələrin hazırlanması müxtəlif mövzuların müstəqil şəkildə tədqiq edilməsidir. Şagirdlər öz layihələrini təqdim etməzdən əvvəl uzun müddət onun üzərində işləyirlər. Layihələr şagirdlərin tədqiqat vərdislərinin, biliklərə müstəqil yiyələnmə bacarıqlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır, onlara müstəqil şəkildə öz fəaliyyət proqramlarını qurmağa, habelə öz vaxtını və işini qrafik üzrə planlaşdırmağa kömək edir. Tarix fənninin tədrisində bu üsul şagirdlərin bir-biri ilə, eləcə də məktəbdən kənarda müxtəlif adamlarla qarşılıqlı əlaqəsi üçün şərait yaradır, hadisələrin hər hansı bir aspektini daha dərinləndirməyə imkan verir, əlavə ədəbiyyatdan istifadə etməyə istiqamətləndirir. Layihələrin hazırlanması tarix fənninin tədrisində ən uğurlu üsullardan biridir. Şagirdlərdə araşdırma bacarığı formalaşır. Layihələr hazırlayarkən müəllim mövzu və ya problemi müəyyən edir və sinf bunlardan birini seçmək imkanı verir.

Problem konkret olmalıdır. Məsələn, Mustafa Kamal Atatürkün siyasətini araşdırmağı təklif etmək olar. Müəllim və şagirdlər birlikdə layihə üzərində işin başlama

və sona çatma müddətini, istifadə olunacaq əyani vasitələri (ədəbiyyatlar, mənbələr, təsviri vasitələr və s.), bunları əldə etmək yollarını, iş formalarını (fərdi, yoxsa qrup şəklində) müəyyən edirlər.

İş prosesində müəllim suallara cavab verə və ya yol göstərə bilər. İşin icrasına isə şagirdlər özləri cavabdehdir. Tədqiqatın nəticəsi hesabat, xəritə, illüstrasiya, fotosəkillər, cədvəllər, qrafiklər formasında ifadə oluna bilər.

Layihənin hazırlanması zamanı şagirdlər öncə aşağıdakı alqoritm üzrə işlərini planlaşdırmalıdır:

- Layihənin icrasına ayrılan vaxt müddətinin müəyyənəşdirilməsi;
- İş formasının müəyyənəşdirilməsi;
- İstifadə olunacaq resursların müəyyənəşdirilməsi;
- Tədqiqatın nəticəsinin təqdim olunma formasının müəyyənəşdirilməsi (hesabat, müzakirə, cədvəllər, fotosəkillər, qrafiklər, xəritələr və s.).

Layihənin hazırlanması zamanı şagirdlərə rəhbərlik edilməlidir. Lazım gəldikdə onlara dəqiq məlumatı əldə edə biləcəkləri mənbələr göstərilməlidir.

Bu üsulun tətbiqində məqsəd şagirdlərdə elmi-tədqiqat verdişlərinin formalaşdırılmasıdır. Hadisələri daha dərinləndirən şagird bu üsulun tətbiqində yaradıcı verdişlərə də yiyələnmiş olur.

Təqdimatlar

Təqdimat tarix fənni üçün çox əlverişli metoddur. Bu, kiçik summativ qiymətləndirmələr üçün də məqbul sayıla bilər. Təqdimatlar müxtəlif formalarda (elektron təqdimat, qəzet, buklet, kollaj, veb sayt və sair) və müxtəlif xarakterli ola bilər. Təqdimat həm fərdi, həm də qrup şəklində tapşırıla bilər. Məqsəd şagirdləri fəaliyyətə, yaradıcılığa, tədqiqatçılığa sövq etməkdir.

Şagirdlərin təqdimatları müxtəlif olduğundan onlara maraq çox yüksəkdir. Bu üsul həm də şagird özünüqiymətləndirməsində də səmərəlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu iş daha çox əmək tələb etdiyindən ona verilən vaxt da adekvat olmalıdır. Siz şagirdlərinizə müxtəlif mövzularla bağlı təqdimatların hazırlanmasını tapşırıla bilərsiniz. Məsələn bu, Avropa mədəniyyəti, ABŞ haqqında ola bilər.

Debatlar

Bu üsul, demək olar ki, müzakirələr əsasında qurulub. Tətbiqi zamanı hər kəsin iştirakı vacibdir. Debat digər müzakirələrdən fərqli olaraq, müzakirə apardığı şəxsi yox, üçüncü tərəfi inandırmaq üzərində qurulur. Bu zaman tutarlı faktlar, arqumentlər göstərmək gərəkdir. Üçüncü tərəfin “bəli, bu tərəf məni inandırdı” fikri təsdiq kimi götürülür. Tarixdə debat olacaq mövzular çoxdur. Hər hansı hadisənin müzakirəsi debat şəklində aparılırsa, bu zaman gətirilən arqumentlər, mənbələr daha əsaslandırılır.

rılmış formada olmalıdır. Düşünə bilərsiniz ki, bu üsulun tətbiqi şagirdlərə nə verir?

Əslində, debatlar şagirdlərin sərbəst düşüncə tərzini formalaşdırır. Bu zaman onlar mövzunu araşdırmağa çalışır, əsas anlayışları izah edir, dəlillər yığmaq üçün müxtəlif mənbələrə müraciət etmiş olur. Bu vaxt mənbələr üzərində işləmək bacarığı da formalaşır. Debatlarda nəqliq istedadını üzə çıxarmağa çalışan şagirdlər qərarlar vermək imkanlarına da sahib olurlar.

Debat zamanı rollaşdırma həyata keçirilir:

I bölünmüş qrup təsdiqləyici mövqedədir. Mövzunu olduğu kimi qəbul edir. Deyilmiş fikirlərin düzgün olduğunu təsdiqləyir.

II qrup təkzibedicidir. O, birinci qrupun fikirlərini təkzib edir və öz arqumentlərini gətirir.

III qrup isə hakim mövqeyində duranlardır ki, bu iki qrupun hansı biri daha dəqiq, dolğun və inandırıcı fakt gətirərsə, o zaman onun fikrini təsdiqləyir. Təbii ki, bunu müəyyən etmək üçün hakimin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Debatlar zamanı hər bir qrupa 7-8 dəqiqəlik vaxtın ayrılması kifayətdir. Debatlar üçün mövzular maraqlı olmalıdır. Bir qədər münəqişəli mövzu seçmək bu üsulun tətbiqi üçün səmərəlidir.

Müzakirə xəritələri

Bu metodu tarix dərində istifadə etmək yerinə düşər. Bu üsulu bir növ debat üçün hazırlıq da hesab etmək olar. Burada aparılan müzakirə şagirdlərin tarixi proseslərə mövqeyini aşkar etmək üçün yararlıdır. Onun tətbiqi zamanı aşağıdakılara əməl etmək gərəkdir:

- Mövzunu müəyyənləşdirmək. Məsələn, Osmanlı Rusiya münasibətləri.
- Mövzuya dair problemləri üzə çıxarmaq və ziddiyyətli suallar qoymaq.
- Şagirdlərin hər birinin mövqələrinin müəyyənləşdirilməsi.
- Uyğun mövqedə olan şagirdlərin cütlərdə birləşdirilməsi. Onların “lehinə” və “əleyhinə” siyahı tərtib etməsi.
- Hər bir cüt başqa cütlə birləşərək siyahıdakı bəndlərə əlavələrin edilməsi.
- Sınıf bu arqumentlər ətrafında düşünür və lehinə və ya əleyhinə qərarlar qəbul edir.
- Qərarların qəbul edilməsi və ümumiləşdirilmənin aparılması.

Bu üsulu cütlərlə və bütün siniflə aparmaq daha düzgün olar.

Klassik dialoq (Sokrat dialoqu)

Klassik dialoq, demək olar ki, debatlarla eyni alqoritmlə aparılır. Bu dialoqun aparılması problemin həlli üçün səmərəli yolların müəyyən edilməsidir. Debat kimi burada da xüsusi sxemdən istifadə olunur. Bunu aşağıdakı kimi təsvir etmək olar.

ŞAGİRD NAILİYYƏTLƏRİNİN MƏKTƏBDAXİLİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Bildiyimiz kimi, yeni qiymətləndirmə sisteminin nəzəriyyəsi dünyada ilk dəfə XX əsrin 60-cı illərində ABŞ-da yaradılıb. XX əsrin 70-80-ci illərində Avropa, XXI əsrin əvvəllərindən isə MDB ölkələrində tətbiq edilib. Hazırda ölkəmizdə aparılan yeni qiymətləndirmə sistemi şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur və bu qiymətləndirmə reallaşdırılarkən standartların tələblərinə uyğun üsullar seçilir. Bu cür reallaşdırmada əsas məqsəd cəmiyyətin ehtiyac və tələbləri nəzərə alınmaqla təhsilin keyfiyyətini yüksəltməkdir.

Təhsil islahatlarının sistemli şəkildə həyata keçirildiyi bir dövrdə yeni yanaşmalardan biri də qiymətləndirməyə baxışın dəyişməsidir. Şagird nailiyyətlərinin izlənilməsi və onun inkişafına səmərəli yollarla nail olmaqdan ötrü qiymətləndirmə əsas vasitəyə çevrilmişdir.

Qiymətləndirmə kurikulum islahatının əsas tərkib hissəsidir və onu əldə olunan nəticələrin dəyərləndirilməsi kimi də başa düşmək olar. Fənn proqramları (kurikulumları) strukturuna daxil olan məzmun standartlarını, təlim strategiyalarını, qiymətləndirməyə dair məzmun, vasitə və mexanizmləri şagirdin inkişafına, onun şəxsiyyət kimi yetişməsinə, bilik və bacarıqlarının necə və hansı səviyyədə əldə edilməsinə xidmət edir. Şagirdin bir düzgün cavabına qiymət verilsəydi, bu çox rahat olardı. Bildiyimiz kimi, şagirdin dərstdə fəaliyyəti çoxdur. Onun bu fəaliyyətini qiymətləndirmək isə obyektivlik tələb edir. Bu obyektivliyi qorumaq üçün Ümumi tarix fənn kurikulumunun məzmun standartlarının reallaşdırılması səviyyəsi ölçülmüş, şagirdlərin gözlənilən nəticələrə uyğun qiymətləndirilməsi üçün təminat yaradılmışdır.

Qeyd edək ki, hazırda ölkəmizdə tətbiq olunan müasir qiymətləndirmədə məqsəd şagird nailiyyətlərinin düzgün və qərəzsiz ölçülməsidir. Əldə edilən bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsi üçün zəmin yaradılmışdır. Təkcə qiymətləndirmə standartları deyil, şagirdin qiymətləndirilməsində istifadə olunan üsul və vasitələrin düzgün seçilməsi işin səmərəsini artırır. Bəs qiymətləndirmə vasitələrini hazırlayarkən nələrə diqqət ayrılmalıdır?

Qiymətləndirmə vasitələri hazırlanarkən qiymətləndirmə standartlarının ölçüləri nəzərə alınmalıdır. Bununla yanaşı, yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla qiymətləndirmə vasitələri daha səmərəli və müəyyən edilməsidir. Bununla əlaqədar olaraq şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi prosesinə aid məsələlərdən ən başlıcasını onun şəxsi keyfiyyətlərinin diaqnostik yolları və metodlarının işlənilib hazırlanması təşkil edir. Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsini öz üzərinə götürən qiymətləndirmə sahəsi ağır və əsaslı bir sahə olduğu üçün məzmun standartları nəzərə alınmaqla taksonomiyaya uyğun hazırlanmış, sadədən mürəkkəbə prinsipi gözlənilmişdir.

Şagird nailiyyətlərini və təlimə münasibətləri, fənn kurikulumlarının səciyyəvi cəhətlərini, təlim resurslarının bölgüsünü əks etdirən məlumatlar və fəaliyyətlərin icra mexanizmləri daxildir ki, bunlar müasir qiymətləndirmədə əsasdır. Tarix fənn kurikulumunun reallaşdırılması ilə əlaqədar olaraq test yoxlamalarının keçirilməsi, tapşırıqların yoxlanılması, müsahibələrin aparılması, layihələrin yerinə yetirilməsi, müşahidə, qiymətləndirmələr, eləcə də şagirdə və məktəbə aid vacib sənədlərin təhlili əsasdır. Hər bir fəaliyyətin nəticəsi olduğu kimi, qiymətləndirmənin nəticələri də mütləq nəzərə alınmalıdır. Nəticələr planlaşdırılma, işin düzgün təşkili, təlim resurslarının bölgüsü, təhsilin keyfiyyətinin dəyərləndirilməsi üçün vasitədir.

Hazırda tarix fənn kurikulumunun reallaşdırılmasında şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan əsas formalardan biri testlərdir. Tarix fənninin spesifik xüsusiyyətini nəzərə alsaq, xəritə və mənbə üzərində işin aparılması şifahi cavablandırma vasitəsilə də qiymətləndirmənin aparılmasına zəruriyyət yaradır. Tarix fənninə uyğun olaraq, məktəbdaxili qiymətləndirmənin reallaşdırılması müasir qiymətləndirmənin tələbinə uyğun aparılır. Bu baxımdan tarix fənninin tədrisində də diaqnostik, formativ və summativ qiymətləndirmələr vasitəsilə şagirdlərin bilik və bacarıqları qiymətləndirilir.

Tarix dərslərində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi aparılarkən, təbii ki, diaqnostik qiymətləndirmədən istifadə zəruridir. Bu qiymətləndirmə ənənəvi olaraq onların əldə etdikləri bilik, bacarıq və dəyərlərin kəmiyyətə qiymətləndirilməsinə əsaslanır. Lakin şagirdlərin təlimin nəticələrini müəyyən edən şəxsi keyfiyyətlərinin qiymətləndirilməsi sistemi mövcud deyildir. Daha təəccüblüsü budur ki, təlimin məqsədlərini əks etdirən sənədlərin hamısında təlim-tərbiyə prosesində formalaşmalı olan müxtəlif şəxsi keyfiyyətlərdən bəhs olunur. Ola bilsin, bu onunla əlaqədardır ki, şəxsi keyfiyyətlərin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi praktiki olaraq həyata keçirilməsi çətin olan bir məsələdir. Buna baxmayaraq, ancaq şəxsi keyfiyyətlərin qiymətləndirilməsi təlim prosesinin yekunları haqqında tam təsəvvür yaratmağa imkan verə bilər. Bu sahədə məktəbdə psixoloji xidmətin üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Bütün çatışmazlıqlar cari dərş fəaliyyətinə görə verilən cəmləyici qiymətdən fərqli olaraq, dəyişən olub təkrar cavabla düzələ bilən formalaşdırıcı (formativ) qiymət vasitəsilə aradan götürülür.

Bütün uşaqların müvəffəqiyyətlə oxuya bilməsi və öz imkanlarını aşkara çıxarması üçün müəllim və tədris prosesinin başqa iştirakçıları tərəfindən nailiyyətlərə həvəsləndirən dayaqın olması, onların xeyirxahlığının, uşağın şəxsən maraqlı olmasının əhəmiyyəti az deyildir.

Təlimə müsbət həvəsləndirici təsirin yaradılması, təbii, idraki tələbatın formalaşması, yarış həvəsinin oyadılması kimi üsullara istinad edilir. Təəssüf ki, təlim prosesində qiymətin rolu o dərəcədə böyükdür ki, o, yeganə təlim motivinə çevrilir. Halbuki qiymət ilk növbədə şagird üçün özünüqiymətləndirmə və özünə nəzarət

vasitəsi kimi çıxış etməlidir. Özünüqiymətləndirmə vərdişlərini yaratmaq üçün bütün sinif və müəllimin iştirakı ilə qiymətin şagirdin özü tərəfindən qoyulması, eləcə də şagirdlərin bir-birinin işinə qiymət verməsi üsulunu tətbiq etmək faydalı olar.

Qeyd olunmalıdır ki, interaktivliyə əsaslanan təlim prosesində şagirdlərin özünü və sinfi, hətta bütövlükdə dərsin özünü qiymətləndirməsi imkanları çox genişdir. Yeni təlim metodları ilə işləyən müəllimlər bu qiymətləndirmə üsulundan müntəzəm istifadə edir və çox yaxşı nəticələr əldə edirlər. Bu üsulun tətbiqi nəticəsində şagirdlərdə:

- müstəqillik və özünəinam bacarıqları formalaşır;
- obyektivlik, özünə və yoldaşlarına qarşı tələbkərlilik vərdişləri inkişaf edir;
- ədalətli, əməksevər və özünəgüvənən iradi keyfiyyətlər yaranır.

Qiymətləndirmənin əsas problemlərindən biri obyektiv qiymətin təmin edilə bilməsinin çətinliyidir: şagird qiymətin obyektivliyinə əmin olmalıdır və qiymətin tədris prosesinin real tənzimləyicisi ola bilməsi üçün onun nəyə görə verildiyini dəqiq təsəvvür etməlidir.

Obyektiv qiymət verilməsinə mane olan amillər aşağıdakılardır:

1. Kəmiyyət xarakterli qiymətlərin verilməsi üçün dəqiq olmayan (şərti) normativlərin mövcudluğu;

2. Şagirdə daha obyektiv əks-əlaqə həyata keçirməyə imkan verən qiymətləndirmənin kəmiyyət meyarlarının diferensiallaşdırılmış və daha dəqiq sisteminin işlənilib hazırlanmaması.

Diaqnostik, formativ və summativ qiymətləndirmə ilə yanaşı, şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinin başqa formaları da vardır:

1. Bu üsullardan ən mühümü sözdür: o, müəllimin psixoloji dayağını, təqdirini və tənbəhini ifadə edə bilər. Bu üsuldən, əsasən, ibtidai siniflərdə istifadə olunur, lakin qiymətləndirməyə bu yanaşmanın orta məktəbə tətbiqi də real və məqsədəuyğundur. Qiymətləndirmə prosesinin ən yaxşı göstəricisi verbal (sözlə) qiymətləndirmənin üstün rolu və qiymətin əhəmiyyətinin azalması ola bilər.

2. “Portfolio” sistemi; bu formadan ibtidai siniflərdə geniş istifadə olunur və yaxşı səmərə verir. “Portfolio” sistemi hər şagirdin xüsusi dosyesidir. Burada şagirdə aid olan və aşağıda adları çəkilənlərlə birlikdə bütün məlumat və sənədlər qeydə alınır:

1. Cari qiymətlər;
2. Şagirdin dərş fəaliyyəti, onun əhvali-ruhiyyəsi, iş qabiliyyəti, yaşlılarına və yaşlılara münasibəti üzərində gündəlik müşahidələr;
3. Meydana çıxan problemlərin təsviri və onların təhlili;
4. Müəllimin şagirdin işlərinə düzəlişlər etməsi, onun təliminin fərdiləşməsi istiqamətləri haqqında qeydləri və proqnozları;
5. Valideynlərlə əlaqələrinin qeydiyyata, müəllimin onlarla müzakirə etdiyi mövzular, şagirdin ailə şəraiti haqqında qeydlər;

6. Psixoloqların psixoloji müayinəsinin nəticələri əsasında rəyi.

Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinin əsas göstəricisini onların bilik, bacarıq və dəyərlərin mənimsənilməsi səviyyəsini göstərən 5 fəaliyyət növünə ayırmaq olar:

1. Yazılı testlər;
2. Şifahi cavablar;
3. Ev və müstəqil sinif yoxlama tapşırıqları;
4. Yaradıcı tapşırıqlar;
5. Oyun xarakterli fəaliyyət (viktorina, krossvord həlli və s.)

Dünya təcrübəsinə əsasən, qiymətləndirmənin aşağıdakı ümumi prinsipləri vardır:

☐ qiymətləndirmə təlim prosesinin mühüm tərkib hissəsidir və bütün təlim prosesi ərzində aparılmalıdır;

☐ qiymətləndirmə prosesində şəraitdən və şagirdlərin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif metodlardan istifadə edilməlidir;

☐ qiymətləndirmə təlimin keyfiyyətini korrektə edən proses olmalı, şagirdlərdə öz bacarıqlarını qiymətləndirmək qabiliyyəti formalaşdırmalı və öz təlim nəticələrini daim yaxşılaşdırmaq istəyi, arzusu yaratmalıdır;

☐ qiymətləndirmə təlimin son nəticələrinə və ictimai həyata girişə yönələn qabaqlayıcı (önləyici) standartla əsaslanmalıdır;

☐ qiymətləndirmədə ədalətlik, şəffaflıq və obyektivlik təmin olunmalıdır;

☐ qiymətləndirmə kriteriyaları ölçüləbilən və etibarlı olmalıdır.

Fəaliyyət növlərinin hər birinin qiymətləndirilməsinin də öz xüsusiyyəti var. Bu da onlara məxsus meyarların müxtəlifliyindən asılıdır:

– Tarix dərslərində yazılı testlərin qiymətləndirilməsi ümumi test tapşırıqlarının, həmçinin mürəkkəblik dərəcəli test suallarının sayından;

– Tarix dərslərində şifahi cavabların qiymətləndirilməsi zamanı cavabların dolğunluğu, əhatəliliyi, konkretliyi, düzgünlüyü, dəqiqliyi, nəticələrin, xüsusən nitqin ardıcılığı və məntiqindən;

– Sinif və müstəqil ev tapşırıqlarının qiymətləndirmə meyarları hər bir tapşırığın əsasını təşkil edən konkret təlim məqsədindən;

– Yaradıcı tapşırıqların qiymətləndirilməsi ideyaların məhsuldarlığından, çevikliyindən, orijinallığından, adekvatlığından və başqa yaradıcı tapşırıqların yerinə yetirilməsi göstəricilərindən asılıdır.

Şagird nailiyyətlərinin məktəbdaxili qiymətləndirilməsinin növləri

Məzmun standartlarının mənimsənilməsi istiqamətində, əsasən, aşağıdakı qiymətləndirmə növlərindən istifadə olunur və onların hər biri aşağıda qeyd edilən müvafiq məsələlərə aydınlıq gətirmək məqsədi daşıyır:

Hazırda kurikulumun tətbiqi ilə əlaqədar olaraq qiymətləndirmə ənənəvidən fərqlənir. Məktəbdaxili qiymətləndirmə diaqnostik (ilkin səviyyənin qiymətləndirilməsi), formativ (fəaliyyətin qiymətləndirilməsi), summativ (kiçik, böyük və yekun) qiymətləndirmələrdən ibarətdir.

Qiymətləndirmənin bu növləri hər bir fənni məzmun standartlarında göstərilən əsas bilik və bacarıqların əldə olunmasına yönəlmiş fəaliyyət istiqamətləri ilə təmin edir.

Diaqnostik qiymətləndirmə

Qiymətləndirmə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönələn və onu idarə edən vacib amildir. Hazırda kurikulumun tətbiqi ilə əlaqədar olaraq qiymətləndirmə ənənəvidən fərqlənir.

Diaqnostik qiymətləndirmədən istifadə etməklə öz təlim strategiyanızı müəyyənə bilərsiniz. Bu qiymətləndirməni reallaşdırmaq üçün dərs ilinin, tədris vahidlərinin əvvəlində tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur. Şagirdlərin bilik və bacarıqlarını müəyyən etməkdən ötrü, eyni zamanda şagird bir ümumi təhsil müəssisəsindən digərinə gəldikdə, sinfi dəyişdikdə və digər zəruri hallarda onun bilik və bacarıqları haqqında məlumat toplamaq, şagirdə fərdi yanaşmanı təmin etmək məqsədilə aparılır.

Diaqnostik qiymətləndirmənin aparılması üçün aşağıdakı üsul və vasitələrdən istifadə edə bilərsiniz:

Üsullar	Vasitələr
Tapşırıqvermə	Çalışmalar
Müşahibə (şifahi yoxlama)	Müəllimin qeydiyyat vərəqi (şagirdlə, müvafiq hallarda qrup, yaxud siniflə aparılan şifahi yoxlama zamanı müəllimin öyrənmək (diaqnoz qoymaq) istədiyi məsələnin yazıldığı vərəq)
Validəynlərlə və digər fənn müəllimləri ilə əməkdaşlıq	Söhbət və müəllimin sorğu vərəqi (şagirdin evdə və ya məktəbdəki fəaliyyəti ilə bağlı suallar yazılmış vərəq)
Söhbət	Şifahi söhbət
Müşahidə	Gündəlik müşahidə

Bu qiymətləndirmənin nəticələri rəsmi sənədlərdə qeyd olunmur, yazılı qeydlər sinif və şagird portfoliosunda saxlanılır, nəticələr barədə valideynlər, sinif rəhbəri və digər fənn müəllimləri məlumatlandırılır.

Formativ qiymətləndirmə

Qəbul edilmiş standartların reallaşmasına istiqamətlənən irəliləyişlərin monitorinqi sinifdə hər bir şagirdin inkişafının hərəkətverici amilinə, təlimin həlledici komponentinə çevrilir. Müəllim belə monitorinq vasitəsilə tədris prosesini tənzimləyir, bütün şagirdlərin irəliləyişlərini təmin edir, eyni zamanda uğur qazana bilməyən şagirdlərin ehtiyaclarını öyrənərək onlara əlavə köməklik göstərir. Bu qiymətləndirmə fənni tədris edən müəllim tərəfindən məzmun standartlarından irəli gələn təlim məqsədləri əsasında hazırlanmış meyarlar üzrə dərs ili ərzində müntəzəm olaraq aparılır.

Bir məzmun standartı dərslərdəki bir neçə mövzuda reallaşdığına görə həmin standartlardan çıxan qiymətləndirmə meyarları növbəti müvafiq dərslərdə də istifadə edilir. Qiymətləndirmə meyarları əsasında şagirdlərin müşahidə oluna biləcək fəaliyyət 4 səviyyə olmaqla qruplaşdırılır.

Məsələn:

Standart: 1.2.2. Yazılı mənbələrin, yaxud tarixi sənədin aid olduğu dövrü müəyyənləşdirir.

Qiymətləndirmə meyarı:

Müəyyənləşdirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Yazılı mənbələrin, yaxud tarixi sənədin aid olduğu dövrü çətinliklə müəyyənləşdirir.	Yazılı mənbələrin, yaxud tarixi sənədin aid olduğu dövrü müəyyənləşdirərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Yazılı mənbənin, yaxud tarixi sənədin aid olduğu dövrü müəyyənləşdirərkən cüzi səhvlər edir.	Yazılı mənbələrin, yaxud tarixi sənədin aid olduğu dövrü asanlıqla müəyyənləşdirir.

Formativ qiymətləndirmənin aparılması üçün aşağıdakı üsul və vasitələrdən istifadə edə bilərsiniz:

Üsullar	Vasitələr
Müşahidə	Müşahidə vərəqləri
Şifahi sual-cavab	Şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi
Tapşırıqvermə	Çalışmalar
Valideynlərlə və digər fənn müəllimləri ilə əməkdaşlıq	Söhbət, sorğu vərəqi (şagirdin evdə və ya məktəbdəki fəaliyyəti ilə bağlı suallar yazılmış vərəq)
Layihə	Şagirdlərin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən olunmuş meyar cədvəli
Rubrik	Nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası
Şifahi və yazılı təqdimat	Meyar cədvəli
Test	Test tapşırıqları
Özünüqiymətləndirmə	Özünüqiymətləndirmə vərəqləri

Özünüqiymətləndirmə

Bu qiymətləndirmə fərdi qiymətləndirmədir. Dərsin sonunda hər bir şagird öz fəaliyyətini bu cədvələ əsasən qiymətləndirə bilər.

Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim.	Dərsdə diqqətli idim.	Məntiqli yanaşmam var idi.	Sual-cavabda fəal idim.	Əməkdaşlıq etdim.	Etiket qaydalarına riayət etdim.

Cütlərlə iş zamanı qiymətləndirmə

Bu qiymətləndirmədən cütlərlə iş zamanı istifadə etmək olar. Dərsin sonunda cütlərə aşağıda göstərilən cədvəl paylanılır. Bu cədvəldən istifadə etməklə hər bir şagird həm özünün, həm də yoldaşının fəaliyyətini qiymətləndirə bilər.

Cütlərdə işləyən şagirdlərin adı	Fəallıq səviyyəsi (zəif, orta, yüksək)	Əməkdaşlıq etmə	Qaydalara əməl olunması	Tapşırığın icrası zamanı müzakirə etmə	Ümumi rəyə gəlmə
İnci					
Uğur					

Qrup işlərinin qiymətləndirilməsi

Qruplarla işin qiymətləndirilməsi üçün meyar cədvəli hazırlanır. Qrupların fəaliyyətini aşağıdakı meyarlara əsasən qiymətləndirmək olar.

Qruplar	I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup
Tapşırığı düzgün yerinə yetirmə				
Tərtibat				
Təqdimetmə				
Əməkdaşlıq				

Yekun (summativ) qiymətləndirmə standartların mənimsənilməsi istiqamətində şagirdlərin əldə etdiyi irəliləyişləri dəyərləndirir. Bu qiymətləndirmə il ərzində bəhs və ya bölmələrin, həm də tədris ilinin sonunda *qiymətləndirmə standartlarına* əsasən həyata keçirilir. Summativ qiymətləndirmənin nəticələri rəsmidir və keçirildiyi tarixdə sinif jurnalında qeyd olunur. Summativ qiymətləndirmənin aparılması üçün yalnız test üsuluna üstünlük verməməli, aşağıdakı üsul və vasitələrdən də istifadə olunmalıdır:

Üsullar	Vasitələr
Yoxlama yazı işləri	Yoxlama yazı işləri üzrə qeydiyyat vərəqi
Layihə	Şagirdlərin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən edilmiş meyar cədvəli
Şifahi sorğu	Şifahi sorğu üzrə qeydiyyat vərəqi
Test	Test tapşırıqları
Tapşırıqvermə	Tapşırıq, çalışma və laboratoriya işləri
Yaradıcılıq və əl işləri	Fənlərə müvafiq olaraq rəsmlər, hazırlanan məmulatlar və digər əl işləri

Kiçik summativ qiymətləndirmənin keçirildiyi gün dərstdə iştirak etməyən şagirdin sinif jurnalında adının qarşısındakı xananı diaqonalla 2 yerə ayırmalı və onun surətində “q” (qaib) yazıb məxrəci isə boş saxlamalısınız. Növbəti 2 həftə ərzində kiçik summativ qiymətləndirmə aparıb nəticəsi məxrəcdə qeyd edilməlidir.

Şagirdin yarımillik qiyməti kiçik summativ (yarımillik ərzində keçirilən) qiymətləndirmənin nəticələri 40%, böyük summativ (yarımillik sonunda keçirilən) qiymətləndirmənin nəticələri 60% hesab olunmaqla aşağıdakı düstur əsasında çıxarılır:

$$Y = \frac{ksq_1 + ksq_2 + \dots + ksq_n}{n} + \frac{40}{100} + BSQ \cdot \frac{60}{100}$$

Burada Y – şagirdin I və ya II yarımil üzrə qiymətini, $ksq_1, ksq_2, \dots, ksq_n$ – şagirdin müvafiq yarımil ərzində kiçik summativ qiymətləndirmələrinin nəticələrini, n – müvafiq yarımildə keçirilən kiçik summativ qiymətləndirmələrin sayını, BSQ isə I və II yarımildə keçirilən böyük summativ qiymətləndirmənin nəticəsini bildirir.

Böyük summativ qiymətləndirmə vasitələri (test və tapşırıqlar) məktəb rəhbərliyinin təşkil etdiyi xüsusi komissiya tərəfindən hazırlanır.

Şagird I yarımildə böyük summativ qiymətləndirmədə iştirak etmədikdə qış tətili dövründə onun böyük summativ qiymətləndirmədə iştirakı təmin edilir.

Şagird II yarımildə üzrlü səbəbdən böyük summativ qiymətləndirmədə iştirak etmədikdə II yarımillik qiyməti çıxarılarkən I böyük summativ qiymətləndirmədə aldığı qiymət həm də II böyük summativ qiymət hesab olunur.

Şagirdin üzrsüz səbəbdən iştirak etmədiyi II yarımildəki böyük summativ qiymətləndirmənin nəticəsi yarımillik qiyməti çıxarılarkən “0” qəbul edilir.

Summativ qiymətləndirmədə iştirak etməyən şagirdlər üçün yeni, lakin sinif üçün istifadə olunan tapşırıqlarla eyni səviyyəli qiymətləndirmə vasitələri hazırlanır.

Qiymətləndirmə standartları 4 səviyyədə müəyyən olunur.

- Birinci səviyyə – aşağı
- İkinci səviyyə – orta
- Üçüncü səviyyə – yüksək
- Dördüncü səviyyə – ən yüksək

Suallar çətinlik səviyyəsinə görə aşağıdakı kimi hazırlanır, qiymətləndirmə vasitələri hazırlanarkən bunlar nəzərə alınır:

- 1-ci səviyyə üzrə suallar – 20%
- 2-ci səviyyə üzrə suallar – 30%
- 3-cü səviyyə üzrə suallar – 30%
- 4-cü səviyyə üzrə suallar – 20%

Əgər 30 sual hazırlanarsa, bu sualların 20%-i birinci səviyyəli suallar, 30%-i II səviyyəli, 30%-i III səviyyəli, 20%-i isə IV səviyyəli suallar olmalıdır.

Summativ qiymətləndirmə vasitələri səviyyələr üzrə hazırlanmış qiymətləndirmə standartlarına görə hazırlanır. Şifahi təqdimetmə bacarıqlarını ölçmək üçün müşahidə vərəqlərindən istifadə etmək olar.

Şifahi təqdimetmə bacarığının qiymətləndirilməsi cədvəli		
Şagirdin adı, soyadı, atasının adı:		
Meyarlar	Bəli	Xeyr
Əsas faktları sadalayır		
Fikrini əsaslandırır		
Yersiz təkrara yol vermir		
Faktları söylərkən mənbələrdən istifadə edir		
Problemdən kənara çıxmır		
Əlaqələndirmə aparır		
Özünə inamla danışır		
Müəllimin rəyi: _____		

Qiymətləndirmə ilə bağlı materiallar və təlimatlar tərtib edilərkən məzmun spesifikasiyası, sualın formatı, sualların sayı, cavabları necə qiymətləndirmək, müxtəlif tipli suallar nəzərdə tutula bilər. Qiymətləndirmə üçün seçilmiş sual və tapşırıqlar müxtəlif məzmununda olduğu kimi, formaca da rəngarəng olmalıdır. Müxtəlif sual tiplərinin işlənməsi imtahan prosesini və nəticələri daha uğurlu etmək üçün vacibdir. Tarix fənninin tədrisində, əsasən, çoxseçimli, açıq-qapalı, uzlaşdırma, müqayisəetmə sual tiplərindən istifadə edilir.

Müəllimin planlaşdırması

Bütün sahələrdə olduğu kimi, tədrisdə də planlaşma əsasdır. Kurikulum islahatının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq planlaşmaya böyük diqqət artırılmış, hər bir müəllim nəticələr əldə etmək üçün planını dəqiq tutmalıdır.

Bildiyiniz kimi, planlaşdırmanın 2 növü vardır: gündəlik və perspektiv.

Müəllim dərse hazırlaşarkən ilk növbədə sinif üzrə təlim nəticələrini və alt standartları nəzərə almalıdır. Hər bir standartın reallaşdırılması üçün mövzular vasitədir. Mövzuların vasitəsilə şagidlərdə bilik və bacarıqlar formalaşdırılır. Siz gündəlik plan nümunəsini hazırlayarkən standarta uyğun məqsədlərin çıxarılmasını da unutmayın. Məqsədlər şagirdyönümlü olmalı, şagirdə ünvanlanmalıdır. Bunun ardınca tədris zamanı tətbiq ediləcək forma və üsullar müəyyən edilməlidir. Sizin seçdiyiniz üsullar kor-koranə yazılmamalı, dərş müddətində tətbiqi reallaşdırılmalıdır. Bəzən müəllimlər gündəlik plan nümunəsində forma və üsulların adını yazsa da, onu dərşin gedişində reallaşdırmır. Buna görə də bəzən yazılı şəkildə hazırladıqları plandakı nəticə dərşin sonunda şagirdlərdən alınmır. Standartlar əsasında dərşin reallaşdırılması zamanı təlim-tərbiyə və inkişafetdirici məqsədləri müəyyənləşdirilməlidir. Bu məqsədlərin həyata keçirilməsində seçilmiş resurslar və inteqrasiya imkanları

mütləq nəzərdə saxlanılmalıdır. Bundan sonra dərsin mərhələləri başlanır. Fəal dərsdə dərsin aşağıdakı mərhələləri vardır:

I mərhələ: motivasiya, problemin qoyulması

Fənninin tədrisi prosesində hər bir tədqiqat problemin müəyyənləşdirilməsi ilə başlayır. Əsl problem həmişə çoxsaylı fərziyyələr, ehtimallar doğurur və bunları yoxlamaq üçün ilk növbədə tədqiqat sualının formalaşdırılması lazım gəlir. Çünki tədqiqat sualı yeni biliklərin kəşf olunmasında bələdçi kimi çıxış edir.

Bu mərhələdə şagirdlər düşünməyə, idraki fəallığa sövq edildiyindən o həm də **motivasiya** adlandırılır. Dərsdə motivasiyanın uğurlu alınması üçün aşağıdakı şərtlərin əməl edilməsi tövsiyə edilir:

1. Motivasiya üçün seçilən material qeyri-adi, maraqlı olmalı;
2. Fərziyyələri yoxlamaq, tədqiqat aparmaq və yaradıcılıq üçün imkan verməli;
3. Müəllim şagirdlərə yönəldici suallar verməli, fərziyyələri irəli sürərkən onları həvəsləndirməli;
4. Tədqiqat sualı təlim standartlarına əsasən müəyyənləşdirilməli və dərsin məqsədinə yönəldilməli.
5. Müxtəlif audio-vizual vasitələrlə şagirdlərin diqqətini cərkərək maraq oyatmalıdır.
6. Motivasiya mürəkkəb olmamalı, dərsin çox hissəsini aparmamalıdır.
7. Motivasiya tədqiqat sualının ortaya qoyulması ilə bitməlidir.

II mərhələ: tədqiqatın aparılması

Dərsin məqsədinə və tədqiqat sualına uyğun iş üsulları seçilir. Tədqiqat sualına cavab verməyə kömək edəcək faktları tapmaq üçün məqsədyönlü iş aparılır. Şagirdlərə müxtəlif çalışmalar verilir. Əgər bu zaman qrup işləri verirsinizsə, qrup tapşırıqlarının həcmi və səviyyəsi nəzərə alınmalıdır. Bəzən qrup bölgüsü aparılır, tədqiqat işi vaxtı müəllim iş vərəqləri paylayır. İş vərəqlərindəki tapşırıqların biri digərindən asanlıq və çətinliyə görə fərqlənir. Bir qrup asan tapşırığı 5 dəqiqəyə həll edir, digər qrup isə 15 dəqiqə vaxt ayırsa da, işini bitirə bilmir. Bütün bunları nəzərə almaqla işinizi səmərəli qurmağa çalışın. Beləliklə, tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün zəmin yaranır. Tədqiqat toplanmış faktlar əsasında təqdimatların hazırlanması ilə bitir.

Tədqiqat müxtəlif formalarda: kollektiv, qruplarla, cüt şəklində və fərdi qaydada aparıla bilər.

III mərhələ: məlumatın mübadiləsi

Verilmiş problemə aid tədqiqat üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra müəllim tapşırığın icrasının başa çatdığını bildirir. Bundan sonra şagirdlər informasiyanın

təqdimatına başlayır, əldə etdikləri yeni informasiyaları digər iştirakçılarla bölüşürlər. Həmin təqdimatların əks olunduğu iş vərəqləri lövhədən asılır.

IV mərhələ: məlumatın müzakirəsi

Mövcud mərhələnin məqsədi yeni əldə edilmiş informasiyanı sistemləşdirmək və qrupların hazırladıqları təqdimatlar arasındakı əlaqəni üzə çıxarmaqdır.

Bu mərhələdə müəllim köməkçi suallardan istifadə etməklə əldə olunmuş faktların məqsədyönlü müzakirəsini təşkil edir. Məlumat, sxem, qrafik, cədvəl, təsnifat və s. formalarda təqdimatlar dinlənir. Nəticədə tədqiqat sualına cavab aydınlaşır.

V mərhələ: nəticə və ümumiləşdirmə

Aparılan tədqiqatdan sonra nəticəyə gəlmək üçün müəllim şagirdlərin köməyi ilə yeni bilikləri, əldə edilmiş ideyanı tədqiqat sualı ilə və şagirdlərin ilkin fərziyyələri ilə müqayisə edərək ümumiləşdirir. Hamı tədqiqat sualına cavab verildiyinə əmin olur.

VI mərhələ: yaradıcı tətbiqetmə və ya ev tapşırıqları

Yaradıcı tətbiqetmə biliyi möhkəmləndirir, onun praktiki əhəmiyyətini artırır. Bu məqsədlə şagirdlərə həyatla əlaqəli praktik tapşırıqlar verilir. Əgər yaradıcı tətbiqetməni dərhal icra etmək mümkün olmur, o, sonrakı dərslərdə həyata keçirilir.

Dərsdə alınmış bilik, bacarıq və vərdislərin möhkəmləndirilməsi üçün ən geniş yayılmış sərbəst iş forması ev tapşırıqlarıdır.

Refleksiya və qiymətləndirmə

Refleksiya – təlim prosesinin bütün mərhələlərini təhlil etməyə və onu dərinlən başa düşməyə imkan verir. Qiymətləndirmə şagirdlərin təlimdəki nailiyyətlərinin dəyərləndirilməsi prosesidir. O, konkret meyarlar üzrə aparılmalıdır. Müəllim şagirdləri əvvəlcədən bu meyarlarla tanış etməlidir.

Perspektiv planlaşdırma əsas məqsədləri müəyyənləşdirmək və onlara nail olmaq üçün hər bir müəllimin özünəməxsus fəaliyyət istiqamətidir. Bildiyiniz kimi, kurikulum islahatına görə, müəllimlər illik planlaşdırmada tam sərbəstdir. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, məhz hər bir məktəbin yerləşdiyi regiondan, onun infrastrukturundan, maddi-texniki bazasından və s. asılı olaraq Ümumi tarix fənni kurikulumunda nəzərdə tutulmuş məzmun standartları müxtəlif cür reallaşdırıla bilər. Planlaşdırma aparılarkən yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin, öyrənmə tərzlərinin də nəzərə alınması olduqca vacib şərtədir. Eyni bir regionda, eyni bir məktəbdə, lakin ayrı-ayrı IX siniflərdə ümumi tarix fənnindən dərs deyən müəllimlərin illik planlaşdırmaları müxtəlif ola bilər. Lakin bu planlaşdırmanı kor-koranə aparmaq qeyri-mümkündür. Bunun üçün müəyyən bacarıqlarınız olmalıdır. Bunlar aşağıdakılardır:

• *Məzmun standartlarına əsasən dərslikdəki tədris vahidi və mövzular üzrə dəqiqləşmələrin aparılması* üçün ümumi tarix fənn proqramında (kurikulumunda) nəzərdə tutulan məzmun standartlarının dərslikdə hansı mövzularda reallaşdırıldığını və bu mövzuların hansı tədris vahidlərində birləşdirildiyini müəyyən etməkdir. Bu eyni zamanda dərsliklə tanışlıq xarakteri daşıyır. Bu, illik planlaşdırmanı düzgün apara bilməyiniz üçün, demək olar ki, ilkin addımdır.

• *Tədris vahidlərinin və mövzuların ardıcılığının müəyyənləşdirilməsi* mühüm bacarıqlardan biridir. Mövzuların ardıcılığı dedikdə sadədən mürəkkəbə, məntiqi və xronoloji ardıcılıq nəzərdə tutulur. Bu ardıcılığı müəyyənləşdirərkən bir neçə prinsip nəzərə alınmalıdır ki, bunun da birincisi məzmun ardıcılığı baxımından sadədən mürəkkəbə, asandan çətinə doğru getməkdir. Bunun üçün əvvəlcə dərslikdə verilən ardıcılığa diqqət yetirməli, bu ardıcılıq sizi müəyyən səbəblərdən qane etmərsə (tədris ilində baş verəcək mühüm hadisələr, fənlərarası inteqrasiya və s. baxımından), özünü mövzuların ardıcılığını müəyyən etməlisiniz.

• *İnteqrasiya imkanlarının müəyyən edilməsi* planlaşdırma aparmaq üçün müəllimə lazım olan bacarıqlardan biridir. Ümumi tarix özündə beş məzmun xəttini birləşdirdiyinə görə onun bir çox fənlərlə (Azərbaycan tarixi, Ədəbiyyat, Həyat bilgisi, Coğrafiya və s.) inteqrasiyası mümkündür. MMV-də sizlərə təqdim olunmuş illik planlaşdırma cədvəlində ümumi tarix məzmun standartlarının digər fənlərlə inteqrasiya imkanları göstərilmişdir. Bu inteqrasiya imkanları biz müəlliflərin məzmun standartlarını reallaşdırmamıza imkan yaradır. Lakin vəsaitdə verilmiş illik planlaşdırma cədvəlində hər bir mövzu üzrə inteqrasiya verilməsinə baxmayaraq, sinfinizdəki şagirdlərin səviyyəsini, maraqlarını, resurslarınızı nəzərə alaraq özünü inteqrasiya imkanları müəyyənləşdirə bilərsiniz. Bunun üçün:

□ reallaşdıracağınız standartı həyata keçirmək üçün hansı fənnin köməyinə ehtiyac olduğunu özünü üçün müəyyənləşdirin.

□ seçdiyiniz fənnin məzmun standartlarını nəzərdən keçirin. Siz yalnız VIII sinif məzmun standartları ilə inteqrasiya yarada bilərsiniz.

□ İnteqrasiya üçün Ümumi tarix fənni üzrə seçdiyiniz standartla müvafiq standartı müəyyənləşdirərək illik dərs planında qeyd etməyiniz vacibdir. Bundan sonra müəyyənləşdirdiyiniz inteqrasiya imkanına müvafiq olaraq istifadə edəcəyiniz resurslarda, şagirdlərə təqdim edəcəyiniz tapşırıqlarınızda bunu nəzərə almalısınız.

Əlavə resursların seçilməsi mövzunu, inteqrasiyanı müəyyənləşdirdikdən sonra aparılmalıdır.

Mövzulara görə məqsədyönlü vaxt bölgüsünün aparılması mühüm bacarıqlardan biridir. Tədris planına əsasən IX sinifdə Ümumi tarix fənninin tədrisinə ayrılan saatdan kənara çıxmaq şərti ilə daha vacib, eyni zamanda şagirdlərin çətin qavradıqları mövzulara çox, asan mövzulara isə az vaxt ayıra bilərsiniz. Perspektiv planlaşdırma aşağıdakı cədvəl əsasında hazırlanmalıdır.

Standart	Tədris vahidi	Mövzu	İnteqrasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix

Tarix dərslərində yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması

İnsan həyatının mərhələlərinin xüsusiyyətlərini bilməsi müəllim üçün vacibdir. Yaş psixologiyası – hər biri müəyyən yaş mərhələsini öyrənən bir neçə bölmədən ibarət elm sahəsidir və həyatın müxtəlif yaş dövrlərində normal insanın psixi inkişaf qanunauyğunluqlarını öyrənir.

Yaş psixologiyasının əməli aktuallığı ondan ibarətdir ki, o, fəaliyyət sahələrinin və ya şəxslərin təsvirini verir, bu da əldə olunan biliyi təcrübədə, məsələn, konkret bir yaş dövründə olan uşaqlara məktəbdə konkret fənlərin tədrisinin təşkilində tətbiq etməyə imkan verir.

Bəzi psixoloqlar uşağın təhsili və inkişafı probleminə o mövqedən yanaşırlar ki, təhsil uşağı irəli apararaq və onda yeniliklər yaradaraq inkişafdan öndə gedə bilər. Uşaq böyük adamın rəhbərliyi altında və onunla əməkdaşlıq edərək müstəqil olduğundan daha çox iş görə və daha mürəkkəb məsələlər həll edə bilər – bu məlum faktdır. Lakin o da məlumdur ki, uşağın bu imkanı, bacarığı sonsuz deyildir, tapşırıqlar mürəkkəbləşdikcə elə vəziyyət yaranır ki, o hətta böyüyün köməkliyi sayəsində də məsələnin öhdəsindən gəlmir. Uşaq üçün böyük adamla əməkdaşlıq edərək daha yüksək intellektual səviyyəyə qalxmaq, geniş mənada dərkətmə, bənzətmə əsasında bacarıqlarından bacarmadıqlarına keçid imkanı – tədris psixologiyasında əsas məqamlardan sayılır.

Təlimdə əsas məsələ odur ki, uşağa yalnız öyrənmə bildiyini öyrətmək olar, yəni onun artıq təqlid imkanı var. Pedaqogikada bu, ümumiyyətlə, çox mühüm amildir. Çünki pedaqogika uşaq inkişafının dünəninə deyil, sabahına yönəldilməlidir. Bu əsas şərtidir. Yalnız bu zaman pedaqogika inkişaf proseslərini canlandırma bilər.

Şagirdlərin bizi maraqlandıran yaş dövrü 11-dən 17-yə kimidir (bu müddətdə məktəblilər tarixi öyrənirlər). Psixoloqlar uşağın həyatında bu mərhələni belə bölürlər: 11-12 yaş – uşaqlığın sonu; 13-17 yaş – yeniyetməlik dövrü.

11-12 yaş orta məktəb yaş dövrü – insan həyatında ən sabit dövrlərdən sayılır, böyük-lər uşaqlarla münasibətdə, demək olar ki, heç bir yeni problemlə qarşılaşmırlar. Bu dövrdə uşaqlarda “başqalarının istəklərinə cavab vermək” meyləli üstünlük təşkil edir –

onlar asanlıqla və həvəslə öyrənirlər, onların real şeylər haqqında təsəvvürlərinə uyğun gələn nəticəni aldıqda çox məmnunluq duyurlar. Məhz bu dövrdə uşaqlar çox vacib insani keyfiyyət olan əməksevərliyə yiyələnirlər. Məhz bu zaman uşağın bütün əmək verdişləri onun psixoloji məkanına təşkiledici, sabit element kimi daxil olur. Məhz bu dövrdə uşaq çox sürətlə maşınlarla (kompüter, avtomobil və s.) alətlərlə və s. bağlı “böyüklərin” bir çox iş verdişlərinə yiyələnmə bilər.

Məktəblilərin tarixi biliklərinin əsaslarının öyrənilməsi üçün bu dövr çox əlverişlidir.

Şəxsiyyət kimi formalaşması üçün yeniyetmə bütün psixoloji ilkin şərtlərə malik olur: daxili hərəkət planı, daxili aləmə yönümü, ətraf aləmi anlamaq üsulu – təfəkkür növü var. Yeniyetmə hələ məktəbdədir, təhsil onun vaxtının çox hissəsini alır. Psixoloqlar hesab edirlər ki, bu yaşda inkişaf uşağın bütün ictimai-faydalı fəaliyyət formalarında, xüsusən də təhsildə ünsiyyəti ilə müəyyənləşdirilir. Yeniyetmə şəxsiyyətinin inkişafında ən əsas bir fəaliyyət növündən digərinə keçmək bacarığıdır ki, bu da insan fəaliyyəti quruluşunun qanunauyğunluqlarının mənimsənilməsi ilə təmin olunur. Yeniyetmə istənilən formada öz fəaliyyətini qurmaq sahəsində ümumi bacarıqlara yiyələnir – özü qarşıya məqsəd qoya bilər, fəaliyyət planı cızır, lazımı vasitələr seçə və onları digər insanların hərəkətləri ilə uyğunlaşdırır. İctimai əhəmiyyətli nəticəsi olan kollektiv əmək yeniyetmənin bütün şəxsiyyət imkanlarını üzə çıxaran prosesə çevrilir. Böyük adam yeniyetmə üçün onun fəallığını təşkil edən, insan fəaliyyətinin çox müxtəlif və rəngarəng məzmunu ilə tanış edən mənbə olur.

Yeniyetməlik dövrünün başlanğıcı intellektual fəallıq göstəricilərinin aşağı düşməsi ilə əlaqələndirilsə də, dərslük dövrünə daxilolma, cinsi yetişmənin başa çatma mərhələsi intellektual fəallığın keyfiyyətcə yeni səviyyədə yüksəlməsi ilə bağlıdır. Yeniyetməlik dövrü – həyatın elə mərhələsidir ki, insanda başqaları ilə və öz-özü ilə ünsiyyət norma və üsulları formalaşır. Yaxşılıq, ədalət, bərabərlik, gözəllik, ağıl kimi ümumbəşəri dəyərlər konkret başa düşülür və başqaları ilə münasibətdə tətbiq edilir, sonradan isə onlar ümumiləşdirilmiş humanist dəyərlərə çevrilir. Yeniyetməyə nə isə öyrətmək – insanın münasibət və hərəkətlərinin birmənalı olmadığını, öz mövqeyi olması və onu müdafiə etmə zəruriliyini, tədris fənlərinə öz “münasibəti” olmasını öyrətmək deməkdir. Qeyd olunan dəyər və keyfiyyətlərin təşəkkül tapmasında tarixin interaktiv tədrisinin rolu olduqca vacib əhəmiyyət kəsb edir.

İLLİK TEMATİK PLANLAŞDIRMA

Sıra	Standart	Mövzu	Tədris vahidi	İntegrasiya	Qiymətləndirmə	Saat
DÜNYA ÖLKƏLƏRİ XIX-XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ						
1	2.1.1., 2.1.2., 4.1.1.	Osmanlı imperiyası. Qacarlar İranı		<i>Az-d.: 1.2.2.; Ə.: 3.1.2.; H-b.: 2.3.1.; Az-t.: 4.1.1.</i>	diaqnostik, formativ	2
2	1.1.1., 2.1.1., 4.1.2.	Qafqaz və Türk dünyası		<i>Az-t.: 1.1.1.; C.: 1.1.1.; Az-t.: 4.1.2.</i>	formativ	1
3	1.1.1., 1.1.2., 3.1.1., 4.1.1.	Çin, Hindistan və Yaponiya		<i>Az-t.: 1.1.1.; İnf. 1.1.1.; C.: 1.1.1.; H-b.: 1.1.1.</i>	formativ	1
4	1.1.1., 3.1.1., 4.1.1.	Böyük Britaniya və Fransa		<i>Az-t.: 1.1.1., 3.1.1.; C.: 1.1.1.; H-b.: 2.1.1., 2.1.2.</i>	formativ	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə						1
5	1.1.1., 2.1.1., 3.1.1.	Almaniya və İtaliya		<i>Az-t.: 1.1.1.; C.: 1.1.1.; H-b.: 1.1.1.</i>	formativ	1
6	2.1.1., 2.1.2., 4.1.1.	Rusiya		<i>H-b.: 2.3.1.; Az-t.: 4.1.1.</i>	formativ	1
7	3.1.2.	Amerika Birləşmiş Ştatları		<i>Az-t.: 3.1.3.; Az-d.: 1.2.4.</i>	formativ	1
8	1.1.3., 2.1.2., 3.1.1.	Birinci Dünya müharibəsi		<i>Az-t.: 2.1.2.; Ə.: 2.1.3.; C.: 3.1.1.</i>	formativ	1
9	5.1.1., 5.1.2.	Dünya xalqlarının mədəniyyəti		<i>Az-d.: 2.2.3.; Az-t.: 5.1.2.; H-b.: 3.2.1.; Az-d.: 3.1.3.</i>	formativ	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə						1
DÜNYA ÖLKƏLƏRİ 1918-1945-ci İLLƏRDƏ						
10	2.1.2., 3.1.1.	Versal-Vaşinqton sistemi		<i>H-b.: 2.1.1., 2.1.2, 2.2.1.; Az-t.: 3.1.1.</i>	diaqnostik, formativ	1
11	2.1.2., 3.1.2.	Almaniya və İtaliya		<i>Az-t.: 3.1.3.; Az-d.: 1.2.4.</i>	formativ	1
12	1.1.3., 2.1.1.	Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ		<i>Az-t.: 1.1.2.; İnf.: 3.2.4.</i>	formativ	1
13	1.1.3., 3.1.1.	SSRİ		<i>H-b.: 2.2.1.; Az-t.: 3.1.1.</i>	formativ	1
Böyük summativ qiymətləndirmə						1
14	1.1.2., 2.1.2., 3.1.1.	Qafqaz və Türk dünyası		<i>H-b.: 2.1.1., 2.1.2, 2.2.1.; Az-t.: 3.1.1.</i>	formativ	1

15	1.1.2., 2.1.2., 4.1.2.	Çin, Hindistan və Yaponiya		<i>Az-d.: 3.1.4.; Az-t.: 4.1.2.;</i>	formativ	1
16	1.1.1., 2.1.2.	İkinci Dünya müharibəsinin başlanması		<i>Az-t.: 1.1.1.; İnf.: 1.1.1.; C.: 1.1.1.</i>	formativ	1
17	1.1.1., 4.1.1., 5.1.3.	Müharibənin gedi- şində əsaslı dönüş		<i>Az-t.: 4.1.1.</i>	formativ	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə						1
DÜNYA ÖLKƏLƏRİ İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKİ DÖVRDƏ						
18	1.1.1., 4.1.1.	Qərbi Avropa ölkələri və ABŞ		<i>Az-t.: 1.1.1.; İnf.: 1.1.1.; C.: 1.1.1.</i>	diagnotik, formativ	1
19	1.1.3., 2.1.2.	Şərqi Avropa ölkələri. SSRİ		<i>Az-t.: 1.1.2.; C.: 3.1.1.</i>	formativ	1
20	1.1.3., 3.1.2.	Qafqaz.		<i>Az-t.: 1.1.2.; İnf.: 3.2.4.</i>	formativ	1
21	1.1.2., 4.1.1.	Türk dünyası		<i>Az-t.: 4.1.1.;</i>	formativ	1
22	1.1.1., 4.1.2.	İran və ərəb ölkələri		<i>Az-t.: 1.1.1.; C.: 1.1.1.; Az-t.: 4.1.2.</i>	formativ	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə						1
23	3.1.1., 4.1.2.	Hindistan, Pakistan və Əfqanıstan		<i>H-b.: 2.1.1., 2.1.2., 2.2.1.; Az-t.: 3.1.1.; Az-t.: 4.1.1.</i>	formativ	1
24	1.1.3., 2.1.1.	Çin, Yaponiya və Koreya		<i>Az-t.: 1.1.2.; Ə.: 3.1.2.; H-b.: 2.3.1.</i>	formativ	1
25	1.1.1., 2.1.1., 3.1.1.	Beynəlxalq münasi- bətlər. Dünya müasir dövrə		<i>Az-t.: 1.1.1.; İnf.: 1.1.1.; C.: 1.1.1.</i>	formativ	1
26	5.1.1., 5.1.2., 5.1.3.	Dünya xalqlarının mədəniyyəti		<i>Az-t.: 5.1.2.; Az-d.: 3.1.3.</i>	formativ	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə						1
Böyük summativ qiymətləndirmə						1
Cəmi						34

Qeyd: Hörmətli müəllimlər, strategiyanızdan və imkanlarınızdan asılı olaraq resursların seçilməsində və istifadəsində sərbəstsizsiniz.

Hörmətli müəllimlər, sizə təqdim olunan dərs nümunələri tövsiyə xarakterlidir. Verilən nümunələrdə istifadə edilən üsul və formalar şagirdlərin səviyyəsinə və məktəbinizin şəraitinə görə dəyişə bilər. Hər bir müəllim 45 dəqiqəlik dərs saati ərzində təqdim olunan icmallardakı üsul və formaların daha səmərəlisini seçərək tətbiq edə bilər.

I BÖLMƏ. XIX ƏSRDƏ VƏ XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ DÜNYA ÖLKƏLƏRİ

I FƏSİL. TÜRK DÜNYASI. QACARLAR İRANI VƏ QAFQAZ

1. OSMANLI İMPERİYASI. QACARLAR İRANI

Alt standartlar:

- 2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
- 2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
- 4.1.1. Tarixi şəxsiyyətlərin (I Napoleon, Cüzeppe Haribaldi, I Aleksandr, Sultan II Əbdülhəmid, Otto Bismark, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarianoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

Təlim məqsədi:

1. Osmanlı imperiyası və Qacarlar İranının sosial-siyasi həyatında baş verən hadisələri qiymətləndirir.
2. Osmanlı imperiyasının müharibələrdən sonra ərazi dəyişikliyi əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
3. Osmanlı imperiyası və Qacarlar İranının həyatında mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

Təlim forması: cütlərlə iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə, Venn

Motivasiya: Motivasiyanın reallaşdırılması üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edə bilərsiniz. Bu vasitələrdən biri dünyanın siyasi xəritəsi ola bilər. Şagirdlərin diqqətini XIX əsr Avrasiya materikini özündə əks etdirən xəritədən də istifadə etmək olar. Şagirdlərdən xəritədə gördükləri dövlətlərdən hansılarının bizə ərazi baxımdan daha yaxın olmasını soruşun. Təbii ki, şagirdlər bizim ölkə ilə sərhəd olan dövlətlərin adlarını sadalayacaqlar. Növbəti istiqamətverici sual isə sərhəd olan ölkələrdən hansı bizimlə eyni dinə mənsubdur? sualı da ola bilər. Şagirdlərin cavabları İran və Türkiyə olacaqdır.

Xəritədə İran və Türkiyənin ərazisini göstərməklə bu dövlətlərin XIX əsrin əvvəllərindəki vəziyyətini diqqətə çəkmək üçün dövrün siyasi mənzərəsinin açılmasına istiqamət verən 1-ci mövzunun giriş hissəsindən və suallardan istifadə edə bilərsiniz. Bu zaman suallara cavab vermək üçün şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürə bilərlər. Motivasiyanın yaradılmasına digər

bir istiqamət şəkillərdən istifadə ola bilər. Məsələn, şəkilləri aşağıdakı kimi şagirdlərə təqdim edə bilərsiniz.

Şagirdlərə şəkillərlə də bağlı suallar verə bilərsiniz. Motivasiyanın hansı yollarla reallaşdırılmasından asılı olmayaraq əsas odur ki, şagirdlərdə fərziyyələr yaransın, eləcə də motivasiya uzun vaxt aparmasın. Düşündürücü və 3-5 dəqiqəyə baş tutacaq olarsa, daha səmərəli olar. Motivasiya reallaşdırıldıqdan sonra tədqiqat sualının qoyulması zəruridir.

Tədqiqat sualı: *Avropa və Rusiyanın strateji baxımdan əhəmiyyətli əraziləri əhatə edən Osmanlı və Qacarlar imperiyasının ərazilərinə sahiblənmək istəyi nə ilə nəticələndi?*

Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün cütlərlə iş forması seçdiyimiz üçün tapşırıqlar cütlərə verilir. Cütlərin tapşırıqları verilirken dərslərdən və ya paylama materiallarından istifadə etmələri zəruridir. Çünki dərslər sinifdə reallaşır, şagirdlər qoyulan problemlə yaxından tanış olmaq məcburiyyətindədirlər. Əgər sizin məktəbin İKT imkanları varsa, internet axtarış sistemindən də istifadə edə bilərlər. Bu zaman siz şagirdlərə istiqamət vermək üçün konkret internet ünvanları söylərsəniz, daha yaxşı olar.

I cüt: XIX əsrin əvvəllərində Osmanlı imperiyasının müharibələrdə məğlubiyyətinin səbəblərini izah edin.

II cüt: Birinci Balkan müharibəsi ilə İkinci Balkan müharibəsinin oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirib nəticələri şərh edin.

III cüt: Osmanlı imperiyasında baş vermiş proseslərin xronoloji cədvəlini tərtib edin.

IV cüt: “Gənc türklər” hərəkatını Babilər hərəkatı ilə müqayisə edin. Onlar arasındakı oxşarlığı təhlil edin. Oxşar və fərqli cəhətlərə görə cədvəl qurun.

V cüt: Balkan müharibələrinin Osmanlı imperiyası üçün nəticələrini müəyyən edin.

VI cüt: Müzəfərəddin şah Qacarın dövlət idarəçiliyində etdiyi yeniliyi qiymətləndirin.

VII cüt: Rusiya və İngiltərənin yaxınlaşmasına şərait yaradan amilləri təhlil edin. Onların Qacarlara qarşı siyasətinin məqsədləri nədən ibarət idi?

VIII cüt: XIX əsrin II yarısı, XX əsrin əvvəllərində Osmanlılarla Qacarların siyasi həyatında baş vermiş proseslərin oxşar və fərqli cəhətlərini özündə əks etdirən sxem-cədvəl tərtib edin.

IX cüt: Xəritədə Bosfor və Dardanel boğazlarını müəyyən edin və bu boğazların əhəmiyyətini təhlil edin.

X cüt: Buxarest sülhünün şərtlərini müzakirə edin. Onun Osmanlı imperiyası üçün nəticələrini izah edin.

XI cüt: Yunanların üsyanından bəhanə kimi istifadə edən ölkələrin məqsədləri nə idi? Bağlanmış Ədirnə sülhünü Buxarest sülhü ilə müqayisə edin. Ədirnə sülhünün şərtlərini dəyərləndirib nəticələr çıxarın.

XII cüt: Mütərəqqi ziyahılar ifadəsini izah edin. Bu ziyahıların məqsədini müzakirə edin. Onların bu istəyi, sizcə, ölkəni xilas edə bilərdimi? Siz ölkənin xilasını üçün nə təklif edərdiniz? Nə üçün ziyahıların başlıca məqsədi konstitusiyalı monarxiya qurmaq idi?

XIII cüt: II Əbdülhəmidin “Yeni osmanlıların” parlamentdə iştirakına imkan verməməsinin səbəbini izah edin.

Cütlərin işləri verilərəkən inklüzivliyi nəzərə almaq işin daha səmərəli təşkilinə şərait yaradacaqdır. Cütlərin işi bitdikdən sonra onun təqdim edilməsi reallaşdırılmalıdır. Vaxt bölgüsünü əvvəlcədən elan etmənin zəruridir ki, şagirdlər əlavə vaxt itkisinə şərait yaratmasınlar. Cüt işlərinin təqdimatından sonra müzakirə mərhələsi reallaşdırılır. Cütlərin qiymətləndirilməsi aşağıdakı meyar əsasında aparılır.

Cütlərdə işləyən şagirdlərin adı	Fəallıq səviyyəsi (zəif, orta, yüksək)	Əməkdaşlıq etmə	Qaydalara əməl olunması	Tapşırığın icrası zamanı müzakirə etmə	Ümumi rəyə gəlmə
Banu					
Hüseyn					

Təqdim etmə və müzakirədən sonra nəticə və ümumiləşdirmə aparılması zəruridir.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Tapşırıqların müzakirəsi zamanı əldə olunan nəticəyə əsasən şagirdlər müəyyən edirlər ki, Osmanlı imperiyası və Qacarlar İranının sosial-siyasi həyatında baş verən hadisələr dövrün siyasi mənzərəsindən qaynaqlanmış, baş vermiş proseslər idarəçilikdəki boşluqlar və ardi-arası kəsilməyən müharibələrlə əlaqədar olaraq həm Qacarlar, həm də Osmanlı imperiyalarında sosial-siyasi vəziyyət sabitliyini itirmişdi. Bütün bunları nəzərə almaqla şagirdlər hər iki imperiyanın vəziyyətini qiymətləndirirlər. Osmanlı imperiyasının müharibələrdən sonra ərazi dəyişikliyinə əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayırlar.

Yaradıcı tətbiq etmə: Osmanlı və Qacarlar imperiyalarının siyasi mənzərəsini əks etdirən sxem hazırlayın.

Ev tapşırığı: Müharibələr nəticəsində Osmanlı imperiyasının və Qacarların siyasi mənzərəsinə aid təqdimatlar hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Refleksiya zamanı təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Bu suallar aşağıdakılar ola bilər. *Məsələn:* Nə üçün San-Stefano sülhünün şərtlərinə yenidən baxıldı? Sizcə, nə üçün sultan ultimatumu qəbul edib konstitusiyanın bərpası və parlamentin çağırılması haqqında fərman verdi? Qacarlar nə zaman və kimin rəhbərliyi ilə hakimiyyətə gəlmişdilər? Nəyə görə Rusiya Qacarlara məxsus şimal-qərb xanlıqlarındakı separatçı xanlara güvənirdi? “Balkan ittifaqı”na üzv olan ölkələr hansılardı? Məhəmməd Mirzə şahın ikili siyasətini necə qiymətləndirərdiniz? Onu bu cür siyasi maneəvər etməyə nə vadar edirdi? Babilər hərəkatının üzvləri nəyə görə özlərini belə adlandırırdılar? Adın belə seçilməsinin səbəblərini necə izah edərdiniz? Mirzə Tağının təşəbbüsü ilə həyata keçən bu tədbirlərə nəyə görə din xadimləri narazılıq etdilər? Məhəmmədli şahın konstitusiyalı monarxiya üsuluna keçid etməməsinin səbəbini izah edin? Atasının yarım qalmış bu islahatı onun idarəçilik üsuluna nəyə görə uyğun gəlmədi? Ərzurum sülhünün Qacarlar dövləti üçün nəticələri nə oldu?

Qiymətləndirmə meyarları: qiymətləndirmə, cədvəl və sxemlər hazırlama, münasibət-bildirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Osmanlı imperiyası və Qacarların sosial-siyasi həyatında baş verən hadisələri qiymətləndirmədə çətinlik çəkir.	Osmanlı imperiyası və Qacarların sosial-siyasi həyatında baş verən hadisələri qiymətləndirməni sualların köməyi ilə reallaşdırır.	Osmanlı imperiyası və Qacarların sosial-siyasi həyatında baş verən hadisələri qiymətləndirmə zamanı bəzi səhvlərə yol verir.	Osmanlı imperiyası və Qacarların sosial-siyasi həyatında baş verən hadisələri sərbəst qiymətləndirir
Osmanlı imperiyasının müharibələrdən sonra ərazi dəyişikliyi əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Osmanlı imperiyasının müharibələrdən sonra ərazi dəyişikliyi əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayarkən köməkdən istifadə edir.	Osmanlı imperiyasının müharibələrdən sonra ərazi dəyişikliyi əks etdirən cədvəl və sxemləri sistemsiz hazırlayır.	Osmanlı imperiyasının müharibələrdən sonra ərazi dəyişikliyi əks etdirən cədvəl və sxemləri asanlıqla hazırlayır.
Osmanlı imperiyası və Qacarlar İranının həyatında mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirməkdə çətinlik çəkir.	Osmanlı imperiyası və Qacarlar İranının həyatında mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirərkən suallardan istifadə edir.	Osmanlı imperiyası və Qacarlar İranının həyatında mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirərkən bəzi səhvlər edir.	Osmanlı imperiyası və Qacarlar İranının həyatında mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

2. QAFQAZ VƏ TÜRK DÜNYASI

Alt standartlar:

- 1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
- 2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişaf prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
- 4.1.2. Topladığı materiallar əsasında tarixi şəxslərə dair esse və hekayələr yazır.

Təlim məqsədi:

1. Qafqaz və Türk xalqlarının tarixində baş vermiş hadisələrin səbəb və nəticələrini izah edir.
2. Qafqaz və Türk xalqlarının sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
3. Topladığı materiallar əsasında Qafqaz və Türk xalqlarının tarixində mühüm rol oynamış şəxslərə dair esse və hekayələr yazır.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: mühazirə, Venn diaqramı

Motivasiya: Derslikdə verilmiş *“XIX əsr və XX əsrin əvvəlləri bu ərazilər üçün gərgin bir dövr idi. Rusiya Qara dəniz və Xəzər dənizi hövzələrində, Orta və Yaxın Şərqdə öz təsirini gücləndirmək üçün bu ərazilərin işğalına böyük əhəmiyyət verirdi. Rusiyanın marağı olan bu ərazilər təhlükə ilə üz-üzə idi”* söyləyərək şagirdlərin fərziyyələrini almaqla motivasiyanı yaratmaq da mümkün variantlardan biridir. Başqa bir variant isə slayd hazırlamaqla həmin ərazilərin xəritələrini, əhalisinin həyat tərzini göstərməklə müxtəlif yönləndirici suallardan istifadə etməklə motivasiya yaratmaq olar. Əsas odur ki, qoyacağınız motivasiya sizin sinfin xüsusiyyətlərinə uyğun gəlsin. Onların bilik və bacarıqlarına siz daha yaxından bələd olduğunuz üçün daha səmərəli motivasiya qurmaq imkanına malik ola bilərsiniz.

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürdükdən sonra mühazirə üsulundan istifadə edə bilərsiniz. Bu üsulun seçilməsi tövsiyə olunduğu üçün bu zaman siz 6-7 dəqiqəlik mühazirə edə bilərsiniz. Mühazirəniz araşdırılacaq problemlə bağlı məsələlərə toxunmaqla, dövrün siyasi proseslərini diqqətə çatdırmaqla nəticələnə bilər. Mühazirə bitdikdən sonra şagirdlərin tədqiqat sualına cavab tapması üçün onları qruplarda işə cəlb edin.

Tədqiqat sualı: *XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində Türk dünyası və Qafqaz xalqlarının tarixdəki rolu nədən ibarət olmuşdur?*

Bəzən tədqiqat sualı ilə qrupa veriləcək sualı qarışdırırlar. Tədqiqat sualı ümumi bir sual olur və bu suala cavab tapmaq üçün isə müxtəlif tapşırıqların həllinə ehtiyac yaranır. Qrupa suallar qoyulsa da, onun tapşırığa çevrilməsi zəruridir. Yəni şagird verilmiş suala əsasən hansı işi görsün. Əslində, məqsədimiz şagirdlərdə müəyyən bilik və bacarıqların formalaşdırılmasına şərait yaratmaqdır.

Tədqiqatı aparmaq üçün qrup işinin reallaşdırılması tövsiyə olunur. Bu zaman qrupların bölgüsünü müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə apara bilərsiniz. Bu zaman siz rəngli kağız, müxtəlif şəxsiyyətlərin şəkilləri və ya rəqəmlərdən istifadə edə bilərsiniz.

I qrup – Osmanlı dövlətinin ermənilərin daxili vilayətlərə köçürülməsi barədə verdiyi qərarı təhlil edərək münasibət bildirin.

II qrup – “Qafqaz müharibəsi” azadlıq mübarizəsinin səbəb və nəticələrini müəyyən edərək təhlil edin.

III qrup – XX əsrin əvvəllərində Qafqazda və Rusiyanın türk bölgələrində baş vermiş milli azadlıq hərəkatı ilə “Qafqaz müharibəsi”ni müqayisə edin.

IV qrup – Rusiya hökumətinin Mərkəzi Asiya və Qazaxıstanda apardığı səfərbərliyin məqsədini təhlil edib fikirlərinizi bildirin.

V qrup – Amangəldi İmanov haqqında hekayə qurun.

VI qrup – Şeyx Şamil hərəkatına aid esse yazın.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində, yəni sizin tapşırığa ayırdığınız vaxt ərzində şagirdlər onlara verilmiş iş vərəqlərində cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Mübadilə zamanı qruplar öz işlərini qrup lideri vasitəsilə çatdırı bilirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					
VI					

Kollektiv iş: İşğaldan sonrakı Mərkəzi Asiya və Qazaxıstanın həyatında baş vermiş yeniliklərin səbəbini izah edin. Mərkəzi Asiyanın işğalının başa çatdırılmasının Rusiya üçün əhəmiyyəti nədən ibarət idi? Rusiyada müstəmləkə zülmünə qarşı baş vermiş bu hərəkatını Babilər hərəkatı ilə Venn diaqramında müqayisə edin.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər Rusiya-Osmanlı və Rusiya-Qacar müharibələri nəticəsində Cənubi Qafqazın əksər hissəsinin Rusiya tərəfindən işğalının başa çatdığını, çarizmin işğal olunmuş ərazilərə Qacarlar İranından və Osmanlı imperiyasından erməniləri köçürüb yerləşdirməsinin Cənubi Qafqazın etnik və demoqrafik vəziyyətində ciddi dəyişiklik yaratdığını izah edirlər. Şimali Qafqazın dağlıq bölgələrinin işğalına başlanıldığını, bu mübarizədə Şimali Qafqaz xalqlarının müridizm bayrağı altında birləşməsinin, bununla da Rusiya ordusunun Şimali Qafqazın dağlıq bölgələrinə irəliləməsinin qarşısının alındığını, lakin çox böyük maddi və insan ehtiyatlarına malik olan Rusiyaya qarşı uzun müddət davam edən hərbi əməliyyatların dağlı xalqların qüvvəsini tükəndirdiyini, bütün Qafqazın Rusiyanın tərkibinə necə daxil edildiyinin səbəb və nəticələrini izah edərək qiymətləndirildilər. XIX əsrin ortalarında Mərkəzi Asiyanın Rusiya ilə Böyük Britaniya arasında rəqabət meydanına necə çevrildiyini, bununla yanaşı, Pamirin tutulması ilə Mərkəzi Asiyanın işğalının başa çatmasını izah edirlər. Topladıkları məlumatlar əsasında esse yazırlar.

Yaradıcı tətbiqetmə: Şeyx Şamili Amangəldi İmanovla müqayisə edib sxem şəklinə onların fəaliyyətini təsvir edin.

Ev tapşırığı: “Erməni soyqırımı”nın uydurma olduğunu əsaslandıran esse hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Aşağıdakı suallar əsasında refleksiyanı reallaşdırmaq olar. Mərkəzi Asiya və Qazaxıstanın işğalından sonra onların təsərrüfat həyatında hansı dəyişikliklər oldu? Nə üçün Rusiya Qafqazın işğalına böyük əhəmiyyət verdi? Qafqaz xalqlarının islamiyönlü müridizm bayrağı altında birləşməsinin səbəblərini izah edin. Çar Rusiyasının erməniləri silahlandırmaqda məqsədi nə idi? Ümumrusiya müsəlmanlarının qurultayının Türk dünyası üçün əhəmiyyəti nədən ibarət idi? Çarizmin ermənilərin köçürmə

siyasətini həyata keçirməkdə məqsədi nə idi? Hərbi müstəmləkə idarəçilik sistemi deyərkən nə başa düşürsünüz? Milli və dini heysiyyətin təhqirinin səbəbi nə idi?

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, qiymətləndirmə, esse və ya hekayəyazma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qafqaz və Türk xalqlarının tarixində baş vermiş hadisələrin səbəb və nəticələrini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Qafqaz və Türk xalqlarının tarixində baş vermiş hadisələrin səbəb və nəticələrini izah edərkən suallardan istifadə edir.	Qafqaz və Türk xalqlarının tarixində baş vermiş hadisələrin səbəb və nəticələrini izah edərkən bəzi faktlarda səhvə yol verir.	Qafqaz və Türk xalqlarının tarixində baş vermiş hadisələrin səbəb və nəticələrini müstəqil şəkildə izah edir.
Qafqaz və Türk xalqlarının sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Qafqaz və Türk xalqlarının sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirərkən ciddi səhvlər edir.	Qafqaz və Türk xalqlarının sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir, lakin fikrini düzgün ifadə etmir.	Qafqaz və Türk xalqlarının sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından asanlıqla qiymətləndirir.
Topladığı materiallar əsasında Qafqaz və Türk xalqlarının tarixində mühüm rol oynamış şəxslərə dair esse və hekayələr yazmaqda çətinlik çəkir.	Topladığı materiallar əsasında Qafqaz və Türk xalqlarının tarixində mühüm rol oynamış şəxslərə dair esse və hekayələr yazarkən müəllimin köməyinə ehtiyac duyur.	Topladığı materiallar əsasında Qafqaz və Türk xalqlarının tarixində mühüm rol oynamış şəxslərə dair esse və hekayələr yazarkən sistemsizliyə yol verir.	Topladığı materiallar əsasında Qafqaz və Türk xalqlarının tarixində mühüm rol oynamış şəxslərə dair esse və hekayələr yazır.

II FƏSİL. ASIYA DÖVLƏTLƏRİ

3. ÇİN, HİNDİSTAN VƏ YAPONİYA

Alt standartlar:

- 1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
- 1.1.2. Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.
- 3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikasının ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.
- 4.1.1. Tarixi şəxsiyyətlərin (I Napoleon, Cüzeppe Haribaldi, I Aleksandr, Sultan II Əbdülhəmid, Otto Bismark, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarionoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tsedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

Təlim məqsədi:

1. Çində və Hindistanda baş verən xarici müdaxilələrin səbəb və nəticələrini izah edir.
2. Çin, Hindistan və Yaponiyanın tarixində baş vermiş oxşar hadisələrin arasındakı fərqi müəyyən edir.
3. Çin, Hindistan və Yaponiyanın siyasi vəziyyətini şərh edir.
4. Xun Sütsüanın Çinin tarixində fəaliyyətini təhlil edərək münasibət bildirir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, fasiləli oxu

Motivasiya: Bir xalqı necə müstəmləkəyə çevirmək olar? Müstəmləkəçilərin əsas məqsədi nədir? Xarici müdaxiləyə qarşı xalqın mübarizəsi nəticə verə bilərmə? Dövləti özündən asılı etmək üçün xalqa necə təsir etmək olar? Şagirdlərə bu kimi suallar verməklə motivasiyanı qurmaq olar. Bu sualların davamı olaraq verilmiş şəkilləri göstərərək bu rəsmlərin müstəmləkə ilə hansı əlaqəsi olduğunu şagirdlərdən soruşmağınız onların fərziyyələr söyləməsini daha da artırma bilər.

Birinci Tiryək müharibəsi o dövrün rəssamları tərəfindən bu cür əks olunub.

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürürlər. Təbii ki, məqsəd mexanizmi işə salmaqdır. Və mexanizmi işə saldıqdan sonra şagirdləri işə cəlb etməkdir. Şagirdlərin mövzu ilə tanışlığı fasiləli oxu üsulu ilə reallaşdırılırsa, məqsədemüvafiq olar.

Tədqiqat sualı: Çin, Hindistan və Yaponiyanın bu dövrdəki tarixdə qoyduğu iz nədən ibarətdir?

Tədqiqatı reallaşdırmaq üçün iki formada işin təşkili həyata keçirilərsə, təlimin təşkili səmərəli olar. Birinci forma qruplarla, ikincisi isə kollektiv işin təşkilini tövsiyə edir.

I qrup – Nankin sülh müqaviləsinin şərtlərini təhlil edin. Sülhün Çin üçün nəticələrini müəyyənəldirin.

II qrup – Baş vermiş Taypinlər hərəkatını şərh edin. Bu hərəkat Çinin tarixində hansı iz qoydu? Xun Sütsüanın fəaliyyətini təhlil edərək münasibət bildirin.

III qrup – Yaponiya-Rusiya ziddiyyətlərinin səbəbini aydınlaşdırın. Sizcə, bu ziddiyyətlər birdəfəlik aradan götürüldümü? Münasibət bildirin.

IV qrup – Pekin müqaviləsinin şərtlərini təhlil edib Nankin müqaviləsi ilə müqayisə edin.

V qrup – Ost-Hind şirkətinin ləğvinin müsbət və mənfi tərəflərini izah edin. Onun Hindistan üçün oynadığı rolu müəyyənəldirin.

Qrupların işi üçün vaxt elanını unutmayın.

Məlumatın mübadiləsi: Şagirdlərin diqqətinə qrup qiymətləndirmə meyarlarını çatdırın ki, onların rəqabət aparmalarına stimül olsun. Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Məlumatın müzakirəsi zamanı icra edilmiş tapşırıqlar müzakirə olunur, səhvlər qeyd edilir və əlavələr olunur. Müzakirəni apararkən mütləq şagirdlərin müzakirədəki iştirakını təmin edin. Müzakirə bitdikdən sonra meyar cədvəli əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					

IV				
V				

Grup işi bitdikdən sonra növbəti işi – kollektivlə işi təşkil edə bilərsiniz. Bu zaman aşağıdakı tapşırıqları kollektivin icra etməsinə verə bilərsiniz.

Kollektiv iş: Çin inqilabı qarşısında duran ən mühüm vəzifəni – monarxiyanın devrilməsi və respublikanın qurulması vəzifəsini dəyərləndirin. Xəritəyə əsasən o dövrdəki Çin Respublikasının ərazisini müəyyənləşdirin. Bu ərazini müasir Çin Respublikasının ərazisi ilə müqayisə edin.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər Asiya dövlətlərində baş verən hadisələrə münasibət bildirərək müqayisələr aparır, baş verən xarici müdaxilələrin səbəb və nəticələrini izah edir. Çin, Hindistan və Yaponiyanın tarixində baş vermiş hadisələri fərqləndirərək müəyyən edirlər. Xun Sütsüanın Çinin tarixində fəaliyyətini təhlil edərək münasibət bildirirlər.

Yaradıcı təbiiqetmə: Taypinlər hərəkətinin əvvəllər baş vermiş hərəkətlərdən fərqli cəhətini müəyyən edin.

Ev tapşırığı: *Tiryək müharibələrinin xarakterik xüsusiyyətlərini göstərin. Müasir dövrdə baş vermiş bu cür hadisələrdən nümunə götürməklə müqayisələr edin.*

Refleksiya və qiymətləndirmə: Şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə tamamlansın. Məsələn, Taypinlər hərəkətinin yatırılmasında xarici dövlətlərin marağı nə idi? ABŞ öz mallarının Çinə gətirilməsində niyə maraqlı idi? Bu marağın siyasi səbəblərini izah edin. Ost-Hind şirkətinin ləğvinin müsbət və mənfi tərəflərini izah edin. Onun Hindistan üçün oynadığı rolu müəyyənləşdirin. İngilislərin əhalini bir-birinə qarşı qoymaqda məqsədi nə idi? Özünü “qapalı” elan etməni şərh edin. Bu siyasətin nəticələrini müəyyənləşdirin. Portsmut sülhünün şərtlərini müzakirə edin. Bu sülhün şərtlərinin Yaponiya üçün əhəmiyyəti nə idi? Nə üçün Yapon feodalları syoqun rejimini qurban verdilər? ABŞ-in Çinə qarşı elan etdiyi “açıq qapı” siyasətinin mahiyyətini açın. Sizcə, “açıq qapı” siyasətinin bu gün də davam etməsinin səbəbləri nədir? Taypinlər hərəkətinin Çin üçün əhəmiyyətini izah edin. Sipahilər üsyanının müsbət və mənfi cəhətlərini göstərin. Hindistanda ingilis istismarının səciyyəvi cəhətlərini müəyyənləşdirin.

Qiymətləndirmə meyarları: *izahetmə, müəyyənətmə, şərhətmə, münasibətbildirmə*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Çinə və Hindistana olan xarici müdaxilələrin səbəb və nəticələrini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Çinə və Hindistana olan xarici müdaxilələrin səbəb və nəticələrini izah edərkən suallardan istifadə edir.	Çinə və Hindistana olan xarici müdaxilələrin səbəb və nəticələrini izah edir, bəzi səhvlərə yol verir.	Çinə və Hindistana olan xarici müdaxilələrin səbəb və nəticələrini sərbəst izah edir.
Çin, Hindistan və Yaponiya tarixində baş vermiş oxşar hadisələr arasındakı fərqi müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Çin, Hindistan və Yaponiya tarixində baş vermiş oxşar hadisələr arasındakı fərqi müəyyən edərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Çin, Hindistan və Yaponiya tarixində baş vermiş oxşar hadisələr arasındakı fərqi müəyyən edir, bəzi illərdə səhvə yol verir.	Çin, Hindistan və Yaponiya tarixində baş vermiş oxşar hadisələr arasındakı fərqi asanlıqla müəyyən edir.
Çin, Hindistan və Yaponiyanın siyasi vəziyyətini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Çin, Hindistan və Yaponiyanın siyasi vəziyyətini şərh edərkən köməkdən istifadə edir.	Çin, Hindistan və Yaponiyanın siyasi vəziyyətini şərh edərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Çin, Hindistan və Yaponiyanın siyasi vəziyyətini şərh edir.

Xun Sütsüanın Çinin tarixində fəaliyyətini təhlil edərək münasibət bildirməkdə çətinlik çəkir.	Xun Sütsüanın Çinin tarixində fəaliyyətini təhlil edərək münasibət bildirərkən ciddi səhvlər edir.	Xun Sütsüanın Çinin tarixində fəaliyyətini təhlil edərək münasibət bildirir, lakin fikrini düzgün ifadə etmir.	Xun Sütsüanın Çinin tarixində fəaliyyətini sistemli şəkildə təhlil edərək münasibət bildirir.

III FƏSİL. AVROPA ÖLKƏLƏRİ VƏ AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI

4. BÖYÜK BRİTANIYA VƏ FRANSA

Alt standartlar:

- 1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
- 3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikasının ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.
- 4.1.1. Tarixi şəxsiyyətlərin (I Napoleon, Cüzeppe Haribaldi, I Aleksandr, Sultan II Əbdülhəmid, Otto Bismark, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarianoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

Təlim məqsədi:

1. Böyük Britaniya və Fransadakı oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
2. Böyük Britaniya və Fransaın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.
3. I Napoleonun fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə münasibət bildirir.

Təlim forması: cütələrlə və qruplarla iş

Təlim üsulu: INSERT

Motivasiya:

Motivasiya mərhələsini müxtəlif şəkillərdən istifadə etməklə reallaşdırma bilərsiniz. Şəkillərə əsasən motivasiya sizin üçün yetərli deyilsə, açar sözlərdən istifadə etməklə motivasiya yaratmaq olar. Məsələn, *dünya emalatxanası, ilk dominionu, burlarla müharibə, kontinental blokada, "Müqəddəs ittifaq", revanş* sözlərindən istifadə edə bilərsiniz.

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürdükdə onların fikirlərini qeydə alın. Motivasiya baş tutduqdan sonra INSERT üsulundan istifadə tövsiyə olunur. Dərslərdəki mövzunu şagirdlərə INSERT üsulu vasitəsilə çatdırmaq şagirdlərin inkişafına kömək edir. İşarələr sistemindən

istifadə edib mətni başa düşmək üçün biliyini yoxlamaqla düzgün cavab axtarmaq üsulu olan INSERT-in tətbiqi zamanı yeni dərsi oxumamışdan əvvəl müəllim şagirdləri cütlərə ayırır. Beş dəqiqə ərzində onlardan xahiş edir ki, İngiltərə və Fransa haqqında nə bilirlərsə, təsəvvürlərinə gələnləri qısa şəkildə yazsınlar. Müəllim bildirir ki, ola bilsin, sizin yazdıqlarınız dəqiq olmasın, buna bir o qədər fikir verməyin, dərsin gedişi zamanı düzəliş aparacağıq. İngiltərə və Fransa haqqında bildiklərinizi siyahı şəklində, alt-alta yazın. İngiltərə və Fransa haqqında məlumatlar lövhədə qeyd edilir və ümumiləşdirilir. Bundan sonra mətn oxutdurulur, müəllim şagirdlərə müraciət edərək deyir: “Oxuduqca səhifələrin kənarında işarələr qoyacaqsınız, işarələr aşağıdakı kimi olmalıdır:

1. Əvvəl bildiyin məlumatı təsdiq edən informasiya varsa, qarşısında (✓) işarəsini qoyun.
2. Oxuduğun bir informasiya əvvəllər bildiyini inkar edirsə, (–) işarəsi qoyun.
3. Rast gəldiyin informasiya sənin üçün təzədirsə, (+) işarəsi ilə göstərin.
4. Haqqında əlavə məlumat almaq istədiyin məsələ varsa, qabağında (?) işarəsi qoyun”.

✓	+	–	?

Tədqiqat sualı: XIX–XX əsrin əvvəllərində İngiltərə və Fransanın müstəmləkələrə yiyələnək üçün atdıqları addımlar dünyanın siyasi xəritəsində hansı dəyişikliklərə səbəb oldu?

I qrup – İngiltərənin “dünya emalatxanası” adlandırılmasının səbəblərini əsaslandırın.

II qrup – Antanta hərbi-siyasi ittifaqının yaradılmasını zəruri edən səbəbləri müəyyən edin.

III qrup – Trafalqar dəniz döyüşü ilə Borodino döyüşünü müqayisə edib nəticələr çıxarın.

IV qrup – Fransada I və II imperiya dövrünü müqayisə edin.

V qrup – Napoleon Bonapartın Fransa tarixində rolunu müəyyən edin.

VI qrup – Birinci parlament islahat ilə ikinci parlament islahatını fərqləndirən sxem qurun.

VII qrup – İngiltərənin iqtisadi yüksəlişinin səbəblərini müəyyən edib dövrlə əlaqələndirin.

Məlumatın mübadiləsi: Qruplara verilən tapşırıqlar müəyyən edilmiş zaman ərzində bitdikdən sonra qrup liderləri iş vərəqlərini təqdim edir. Mübadilə mərhələsi üçün də vaxt elan edin. Çünki şagirdlərin təqdimatına məhdudiyyət qoyulmasa, digər işlərinizi çatdırı bilməzsiniz.

Məlumatın müzakirəsi: Müzakirə mərhələsində verilən cavablar müzakirə edilir, əgər səhvlər varsa, qeyd olunur, düzgün cavablar alınır, doğru cavablar vurğulanaraq əlavələr edilir. Qrup işi qrup qiymətləndirmə meyarları ilə qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					
VI					
VII					

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər Böyük Britaniya və Fransadakı oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir, Böyük Britaniya

və Fransanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir. I Napoleonun və eləcə də digər Fransa rəhbərlərinin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə münasibət bildirir.

Yaradıcı tətbiqetmə: Cədvəl əsasən XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində İngiltərəni Fransa ilə müqayisə edin:

Dövlətlər	İngiltərə	Fransa
İqtisadi vəziyyət		
Siyasi vəziyyət		
Müttəfiqi		
Rəqibi		

Ev tapşırığı: Napoleon Bonapartın Müqəddəs Elba və Yelena adasına sürgün edilməsi haqqında internetdə araşdırma apararaq esse və ya hekayə hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Refleksiya zamanı şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə tamamlanır. Məsələn, işğallar İngiltərəyə nə verirdi? İngiltərə və Fransanın xarici siyasətini müqayisə edərkən hansının daha işğalçı olduğu fikrinə gəliniz? Versal sülhünün Fransa üçün nəticələrini necə qiymətləndirirsiniz? Nə üçün Rusiya Tilzit sülhünün şərtlərini imzalamağa məcbur oldu? İmperiya rəhbərliyinin fərasətsizliyinin üzə çıxmasının Fransa xalqı üçün əhəmiyyəti nə oldu?

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, şərhətmə, münasibətbildirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Böyük Britaniya və Fransadakı oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Böyük Britaniya və Fransadakı oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edərkən köməkdən istifadə edir.	Böyük Britaniya və Fransadakı oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir, cüzi səhvlər edir.	Böyük Britaniya və Fransadakı oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini asanlıqla izah edir.
Böyük Britaniya və Fransanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edərkən çətinlik çəkir.	Böyük Britaniya və Fransanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edərkən suallardan istifadə edir.	Böyük Britaniya və Fransanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir, lakin fikrini ifadədə səhvlər edir.	Böyük Britaniya və Fransanın siyasi inkişaf mərhələsini sərbəst şərh edir.
I Napoleonun fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə münasibət bildirməkdə çətinlik çəkir.	I Napoleonun fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə münasibət bildirərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	I Napoleonun fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə münasibət bildirir, bəzi səhvlərə yol verir.	I Napoleonun fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından sərbəst şəkildə təhlil etməklə münasibət bildirir.

5. ALMANİYA VƏ İTALİYA

Alt standartlar:

- 1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
- 2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişaf prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikasına ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim məqsədi:

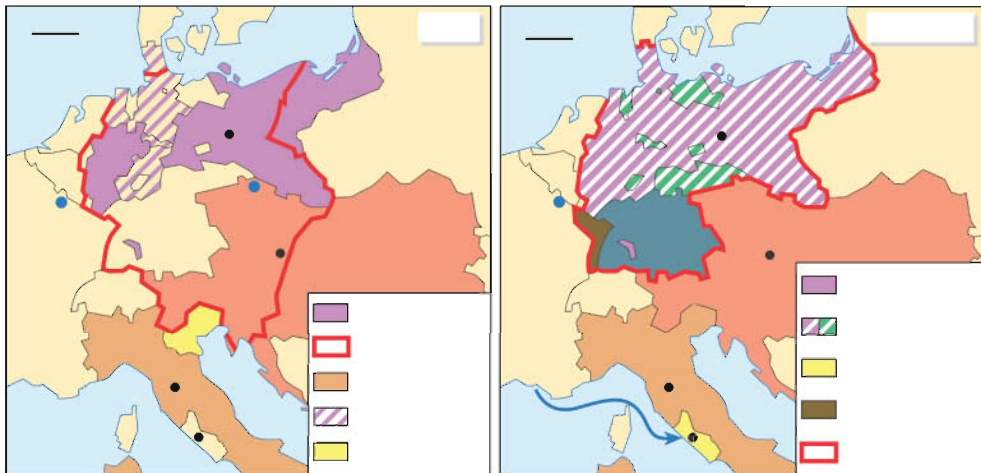
1. Almaniya və İtaliyada oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
2. Almaniya və İtaliyanın sosial, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
3. Almaniya və İtaliyanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim forması: kollektiv, qrup və fərdi

Təlim üsulu: BİBÖ, Sokrat dialoqu

Motivasiya: Bölüşdürmə deyəndə ilk ağılıza gələn fikir nədir? Güclü-gücsüz – bu terminləri dövlətlərlə necə əlaqələndirərsiniz? Güclü olmaq başqasının hüquqlarını taptalamaq-dırımı? Başqasının sərvətinə göz dikməyi siz necə adlandırardınız?

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürürlər. Şagirdlərin fərziyyələri diqqətlə dinlənilir, mexanizmi işə salmaq və motivasiyanın səmərəli alınması üçün xəritədən də istifadə edə bilərsiniz. Bu zaman Almaniya və ya İtaliyanın odövrkü siyasi mənzərəsini əks etdirən xəritələr də ola bilər. Yaxud da ki aşağıdakı lal xəritələrdən istifadə etmək olar.

Bu mövzunun tədrisi zamanı BİBÖ üsulundan istifadə tövsiyə olunur. Əgər BİBÖ üsulunu seçmişsinizsə, mütləq BİBÖ cədvəli öncədən lövhədən asılmalı və cədvəl növbə ilə doldurulmalıdır.

Bilirəm	İstəyirəm biləm	Öyrəndim

Şagirdlərin Almaniya və İtaliya ilə bağlı bildikləri “Bilirəm” hissəsinə doldurulmalıdır. Təbii ki, bu hissə şagirdlərin özü tərəfindən doldurulsa, dərsin fəal-interaktiv olmasına şərait yaratmış olarsınız. Cavab tapmaq istədikləri suallar “İstəyirəm biləm” xanasına, “Öyrəndim” hissəsi isə dərsin sonunda doldurulur. BİBÖ üsulu dərsin əvvəlindən sonunadək istifadə edilən üsuldur. Ona görə də bu üsulun reallaşdırılması dərsin sonunadək davam etdirilməlidir.

Tədqiqat sualı: Dünyanın bölüşdürülməsi prosesində Almaniya və İtaliyanın oynadıqları rol nədən ibarətdir?

Tədqiqatı qruplarla aparmaq olar.

I qrup – Üçlər ittifaqı və Antantanın dünyanı bölüşdürmək planını müqayisə edib oxşar tərəflərini göstərin.

II qrup – Dünyanı yenidən bölüşdürmək fikrinə münasibət bildirib hazırkı siyasi vəziyyətlə əlaqələndirin.

III qrup – Cədvəl quraraq Almanıyanın xarici siyasətini İngiltərə və Fransanın xarici siyasəti ilə müqayisə edib dövr baxımından dəyərləndirin.

IV qrup – İtaliyanın birləşdirilməsini Almanıyanın birləşməsi ilə müqayisə edin.

Məlumatın mübadiləsi: Mübadilə zamanı qruplar icra etdikləri tapşırıqları təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Qrup işinin qiymətləndirilməsi yekunlaşdıqdan sonra kollektivə iş tapşırmaqla bütün şagirdləri fəaliyyətə cəlb edə bilərsiniz. Bu zaman siz kollektivə “İtaliyanın birləşdirilməsi səbəbini müzakirə edərək ölkə üçün əhəmiyyətini müəyyən edin” tapşırığını verə bilərsiniz. Kollektiv onlara verilən tapşırığın həll edilməsini Sokrat dialoqu ilə reallaşıdır bilər.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə Almanıyanın kapitalizmin inkişafı yoluna daxil olmasını, sənaye çevrilişinin başlamasını qeyd edib, inqilabdan sonra dəmir yolları çəkilişinə, buxar maşınlarının sayına və kömür istehsalına görə Fransaı ötüb-keçməsinə izah etdilər. 1866-cı ildə Bismark 22 dövlətdən ibarət Şimali Almanıya ittifaqını yaradaraq onun vahid konstitusiyası qəbul etdiyini bilirlər. 1870–1871-ci illər Fransa-Prussiya müharibəsində qalib gələn Prussıyanın Versalda Almanıya imperiyasının yarandığını elan etməsini şərh edirlər. Ümumalman konstitusiyasının qəbul olunduğunu, Almanıyanın birləşməsi prosesinin necə başa çatmasının səbəbini bilirlər. Vahid daxili bazar təşəkkül tapdı. İtaliya torpaqlarının vahid kral hakimiyyətində birləşdirilməsinin başa çatdığını, daxili ticarətin inkişafına əngəl olan maneələrin aradan qaldırıldığını şərh edirlər. Alman hakim dairələrinin dünyanı yenidən bölüşdürmək istəyini şərh edir. Buna cavab olaraq Rusiya Fransa ilə yaxınlaşdı və onlar arasında bağlanmış 1893-cü il konvensiyası ilə Antantanın əsasının qoyulduğunun səbəbini izah edirlər. “Şərqə hücum” şüarını irəli sürən Almanıya 1905-ci ildə baş qərargah rəisi Şlifftenin rəhbərliyi ilə həm Fransaya, həm də Rusiyaya qarşı “ıldırımsürətli” müharibə planının tərtib etməsini qiymətləndirirlər. Cədvəl quraraq Almanıyanın xarici siyasətini İngiltərə və Fransanın xarici siyasəti ilə müqayisə edərək dəyərləndirirlər. İtaliyanın birləşdirilməsini Almanıyanın birləşməsi ilə müqayisə edərək cədvəl qururlar.

Yaradıcı tətbiqetmə: Almanıya və İtaliyanın oxşar siyasi proseslərinin nəticələrinə aid sxem-cədvəl tərtib edin.

Ev tapşırığı: “İldırımsürətli” müharibə planı (“Şlifften planı”) haqqında məlumat toplayaraq təqdimat hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Refleksiya üçün aşağıdakı suallar verilir.

- İşğallar Almaniyaya nə qazandırdı?
- Almaniyanın işğalçı siyasətini necə qiymətləndirirsiniz?
- İtaliyada yadelli zülmə necə son qoymaq olardı?
- Sizcə, İtaliyanı Almaniyaya yaxınlaşdıran səbəb nə idi?
- XIX əsrin əvvəllərində Almaniyanın geri qalmasının səbəbini nədə görürsünüz?
- Sizcə, vahid Almaniya imperiyasının yaradılmasının əhəmiyyəti nə ola bilərdi?
- Almaniyanın birləşdirilməsində Otto Bismarkın rolunu nədə görürsünüz və siz onu necə qiymətləndirirsiniz?
- Sizcə, İtaliyada siyasi pərakəndəliyin qarşısını necə almaq olardı?
- Biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq?

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, qiymətləndirmə, şərhətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Almaniya və İtaliyada oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Almaniya və İtaliyada oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Almaniya və İtaliyada oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edərkən cüzi səhvlər edir.	Almaniya və İtaliyada oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini sərbəst izah edir.
Almaniya və İtaliyanın sosial, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımdan qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Almaniya və İtaliyanın sosial, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımdan qiymətləndirərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Almaniya və İtaliyanın sosial, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımdan qiymətləndirir, bəzi səhvlər edir.	Almaniya və İtaliyanın sosial, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımdan asanlıqla qiymətləndirir.
Almaniya və İtaliyanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Almaniya və İtaliyanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edərkən suallardan istifadə edir.	Almaniya və İtaliyanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edərkən bəzi illərdə səhvə yol verir.	Almaniya və İtaliyanın siyasi inkişaf mərhələsini sistemli şərh edir.

6. RUSİYA

Alt standartlar:

- 2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişaf prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımdan qiymətləndirir.
- 2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
- 4.1.1. Tarixi şəxsiyyətlərin (I Napoleon, Cüzeppe Haribaldi, I Aleksandr, Sultan II Əbdülhəmid, Otto Bismark, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarianoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tzedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

Təlim məqsədi:

1. Rusiyanın sosial, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
2. Rusiyanın ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
3. I Aleksandr və digər rus imperatorlarının fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

Təlim forması: kollektiv, fərdi və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, diskussiya

Motivasiya: İnsanları necə təhkimli etmək olar? Hansı təhkimçilik hüququ olan dövlətlər tanıyırsınız? Bir dövlətin ərazisini hansı halda bəhanə ilə işğal etmək olar? Bu sualları şagirdlərə verməklə motivasiyanı reallaşdırmaq imkanlarına malik ola bilərsiniz. Əgər sizə tövsiyə olunan bu suallar sizin motivasiya qurmanıza imkan yaratmırsa, o zaman siz aşağıdakı göstərilən kimi şəkillərdən istifadə edə bilərsiniz. Yaxud da Rusiyaya aid slaydlar hazırlamaqla, eləcə də o dövrün mənzərəsini özündə əks etdirən hər hansı bir əsərdən bir parça oxumaqla, yaxud da filmlərdən epizodlar göstərməklə motivasiyanı həyata keçirə bilərsiniz.

?

Əsas odur ki, sizin təqdim etdiyiniz motivasiyalarda şagirdlərin fərziyyələr söyləmək imkanları olsun.

Tədqiqat sualı: *Rusiya XIX – XX əsrin əvvəllərində hansı hadisələrlə tarixdə iz qoydu?*

I qrup – Hakimiyyətə gələn kimi I Aleksandrın həyata keçirdiyi tədbirlər və dövlət idarəsi sahəsindəki dəyişikliklərin əhəmiyyətini qiymətləndirin.

II qrup – Ümumrusiya siyasi tətlini nəticəsiz hesab etmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.

III qrup – Paris sülhü ilə San-Stefano sülhünü müqayisə edin.

IV qrup – Paris sülh müqaviləsinin şərtlərini müzakirə edib, nəticələri təhlil edin.

V qrup – “Şərq məsələsi”nin Osmanlı dövləti üçün nəticəsini izah edin.

VI qrup – Ümumrusiya siyasi tətlinin nöqsanlarını müzakirə edərək nəticə çıxarın.

Məlumatın mübadiləsi: Mübadilə zamanı qruplar icra etdikləri tapşırıqları təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					

III					
IV					
V					
VI					

Əgər zamanınız varsa və sizin şagirdlərin potensial imkanları imkan verərsə, fərdi işin tətbiqini də bu dərstdə reallaşdırı bilərsiniz. Dərslərdə verilən hər hansı sual və tapşırığı şagirdlərə işləmək üçün verə bilərsiniz. Məsələn, “Rusiya dövlətinin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayın” tapşırığı ola bilər. Yaxud da kollektiv işin reallaşdırılmasını nəzərdə tutursunuzsa, o zaman aşağıdakı tapşırıq verməyi tövsiyə edirik.

Kollektiv iş: “Müharibədəki uğursuzluq Rusiyada inqilaba gətirib çıxardı” ifadəsi haqqında fikrinizi bildirərək müzakirə edin. Sizə təqdim olunan qrup, kollektiv və fərdi işlər tövsiyə xarakterli olduğu üçün sizin sinfin imkanlarına uyğun olaraq hər hansı bir formanı tətbiq etmək və ya etməmək sizin ixtiyarınızdadır.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Dərsin sonunda nəticəyə gəlmək və ümumiləşdirmə aparmaq zəruridir. Verilən tapşırıqların icrası nəticəsində şagirdlər Dekabristlər üsyanının Rusiyada inqilabi hərəkatın başlanğıcı olduğunu, təhkimçilik hüququnun ləğvi Rusiyada kapitalist münasibətlərinin yaranmasını, hərbi islahatların “Şərq məsələsi”ndə Rusiyanın mövqeyinin güclənməsinə imkan yaratmasının səbəbini izah edirlər. Ümumrusiya siyasi tətilinin nöqsanlarını müzakirə edərək nəticə çıxarırlar. P.A.Stolipin tərəfindən həyata keçirilən aqrar islahatının Rusiya kəndli cəmiyyətinə nə verdiyini dəyərləndirirlər. Rusiyanın ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayırlar. I Aleksandr və digər rus imperatorlarının fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

Yaradıcı tətbiqetmə: Rusiya tarixinə aid cədvəl qurun.

Ev tapşırığı: Faktlara əsaslanaraq “Şərq məsələsi” haqqında esse yazın.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Refleksiya zamanı aşağıdakı suallardan istifadə də bilərsiniz.

- Üsyanın dekabr ayında baş verməsi nəyi ifadə edir?
- Dekabristlər üsyanının əhəmiyyəti nə oldu?
- “Şərq məsələsi”ndə Rusiyanın mövqeyini necə izah edərdiniz?
- Müharibənin birinci dövrünün ən mühüm hadisəsi kimi hansı hadisəni göstərərdiniz?
- Sizcə, dumaların hansı əhəmiyyəti var idi?
- XIX əsrin əvvəllərində Rusiyanın vəziyyəti haqqında nə düşünürsünüz?
- II Aleksandrın həll etməli olduğu əsas məsələlər nə idi?
- P.A.Stolipin tərəfindən həyata keçirilən aqrar islahat Rusiya kəndli cəmiyyətinə nə verdi?
- Biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq?

Qiymətləndirmə zamanı özünüqiymətləndirmə vərəqlərindən istifadə etmək olar. Aşağıda göstərilən özünüqiymətləndirmə vərəqi sizin işinizə yardımçı ola bilər.

Özünüqiymətləndirmə: Dərsin sonunda hər bir şagird öz fəaliyyətini bu cədvələ əsasən qiymətləndirə bilər.

Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim.	Dərsdə diqqətli idim.	Məntiqli yanaşmam var idi.	Sual-cavabda aktiv idim.	Əməkdaşlıq etdim.	Etiket qaydalarına riayət etdim.

Qiymətləndirmə meyarları: qiymətləndirmə, cədvəl və sxemlər hazırlama, münasibət-bildirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Rusiyanın sosial, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Rusiyanın sosial, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Rusiyanın sosial, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir, bəzi səhvlərə yol verir.	Rusiyanın sosial, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından sərbəst qiymətləndirir.
Rusiyanın ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Rusiyanın ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayarkən suallardan istifadə edir.	Rusiyanın ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır, lakin sistemli şəkildə istifadə etmir.	Rusiyanın ərazi dəyişikliklərini əks etdirən sərbəst cədvəl və sxemlər hazırlayır.
I Aleksandr və digər rus imperatorlarının fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.	I Aleksandr və digər rus imperatorlarının fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	I Aleksandr və digər rus imperatorlarının fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir, lakin cüzi səhvlər edir.	I Aleksandr və digər rus imperatorlarının fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

7. AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI

Alt standart:

3.1.2. Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır.

Təlim məqsədi:

1. ABŞ-ın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır.

Təlim forması: qruplarla iş

Təlim üsulu: suallar, təqdimat

Motivasiya: Motivasiyanın reallaşdırılması üçün “demos-kritos” sözlərindən istifadə edərək şagirdlərdən soruşun: “Uşaqlar, bu sözlərin birləşməsi hansı assosiasiya yaradır?” Şagirdlər sözün birləşməsinin demokratiya olduğunu dedikdən sonra sualları davam etdirin. “Siz hansı dövlətləri demokratik dövlətlər hesab edirsiniz? Müasir dövrdə demokratik islahatları ilə hansı dövlət tarixə düşmüşdür? “Demokratiya – xalq üçün yaradılan xalqın hakimiyyətidir” fikrini yazıb şagirdlərə müraciət edin.” Bu sözlər kimə məxsusdur? Bu sözlərin müəllifinin A.Linkoln olduğunu söyləyə bilərlər. Çünki Həyat bilgisi dərslində bu fikir verilmişdi. Yox əgər müəllifin kim olduğunu söyləyə bilməsələr, siz A.Linkolnün adını çəkmə bilərsiniz. Və soruşa bilərsiniz ki, A.Linkoln kimdir? Bu zaman siz xəritədən də istifadə edə bilərsiniz.

Sizə təklif etdiyimiz motivasiyalar tövsiyə xarakterlidir. Siz daha başqa vasitələrlə bunu reallaşdırma bilərsiniz. Məsələn, Amerikada qullara azadlıq verilməsi haqqında müxtəlif filmlər çəkilib ki, onlardan müəyyən epizodlar da göstərməklə şagirdlərə suallar vermə bilərsiniz. Motivasiya baş tutduqdan sonra dərslərin tədqiqatının aparılması mərhələsi başlanır ki, bunun üçün tədqiqat sualı verilməlidir. Aşağıdakı tədqiqat sualını istifadə etməklə tədqiqata başlaya bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: ABŞ-ın bu dövrdəki tarixi rolu nədən ibarətdir?

Əgər bu mövzunun reallaşdırılması üçün tövsiyə edilən standartı seçmiş olarsınızsa, o zaman təqdimat üsulunu reallaşdırmaq zəruridir. Təqdimat Tarix fənni üçün çox əlverişli metodudur. Təqdimatlar müxtəlif formalarda (elektron təqdimat, qəzet, buklet, kollaj (şəkillər toplusu), veb sayt və sair) və müxtəlif xarakterli ola bilər. Təqdimat həm fərdi, həm də qrup şəklində tapşırıla bilər. Məqsəd şagirdləri fəaliyyətə, yaradıcılığa, tədqiqatçılığa sövq etməkdir. Şagirdlərin təqdimatları müxtəlif olduğundan onlara maraq çox yüksəkdir. Bu üsul həm də şagird özünüqiymətləndirməsində də səmərəlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu iş daha çox əmək tələb etdiyindən ona verilən vaxt da adekvat olmalıdır. Vaxt baxımından qruplarla işin təşkili sizin üçün səmərə verir. Təqdimat üçün aşağıdakı tapşırıqları vermək olar.

I qrup – Vətəndaş müharibəsinin həm də İkinci Amerika burjua inqilabı adlandırılmasının səbəbini izah edən təqdimat hazırlayın.

II qrup – “Böyük dəyənək”, “Dollar diplomatiyası” ifadələrinin mahiyyətini izah edən təqdimat hazırlayın.

III qrup – ABŞ-ın sənaye istehsalının həcminə görə dünyada birinci yere çıxmasının səbəbini izah edən təqdimat hazırlayın.

IV qrup – ABŞ-da baş vermiş vətəndaş müharibəsinin səbəbini təhlil edin. Daha nələr bu müharibənin başlanmasına səbəb ola bilərdi? Təqdimat hazırlayın.

V qrup – ABŞ-ın tarixində mühüm rol oynamış şəxsiyyətlər barədə təqdimat hazırlayın.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, təqdimatları müxtəlif formada şagirdlərə tapşıra bilərsiniz. Təqdimatın hazırlanması bitdikdən sonra mübadiləsi başlanılır.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər ABŞ-da baş vermiş vətəndaş müharibəsinin səbəbini, ABŞ-da quldarlığın ləğv edilməsinin, “Trestlər əleyhinə” qanunun qəbul edilməsinin əhəmiyyətini, ABŞ-ın sənaye istehsalının həcminə görə dünyada birinci yere çıxmasının səbəbini izah edən və ümumiyyətlə, ABŞ-ın odövrdəki tarixini əks etdirən təqdimatlar hazırlayırlar.

Ev tapşırığı: *ABŞ tarixində T.Ruzveltin fəaliyyəti haqqında esse yazın.*

Refleksiya və qiymətləndirmə: Şagirdlərə bu məqsədlə bir neçə sual verməklə refleksiyanı reallaşdırmaq olar. Məsələn, nəyə görə bu dövrü ABŞ tarixində İkinci İstiqlaliyyət müharibəsi adlandırırlar? İrçiliyin dərin kök salmasının səbəbi nə idi? İzah edin. ABŞ-da quldarlığın ləğv edilməsinin əhəmiyyəti nə idi? V.Vilsonun hakimiyyəti dövrünü nəyə görə “Yeni demokratiya dövrü” adlandırırlar? “Avropadan gələn mühacirlərin sayı artırdı” deyərkən nə nəzərdə tutulurdu və bunun səbəbi nə idi?

Qiymətləndirmə meyarı: təqdimathazırlama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
ABŞ-ın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlamaqda çətinlik çəkir.	ABŞ-ın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayarkən köməkdən istifadə edir.	ABŞ-ın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır, bəzi faktlarda səhv edir.	ABŞ-ın siyasi inkişaf mərhələsinə aid sərbəst təqdimatlar hazırlayır.

8. BİRİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ

Alt standartlar:

- 1.1.3. Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.
- 2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
- 3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikası ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

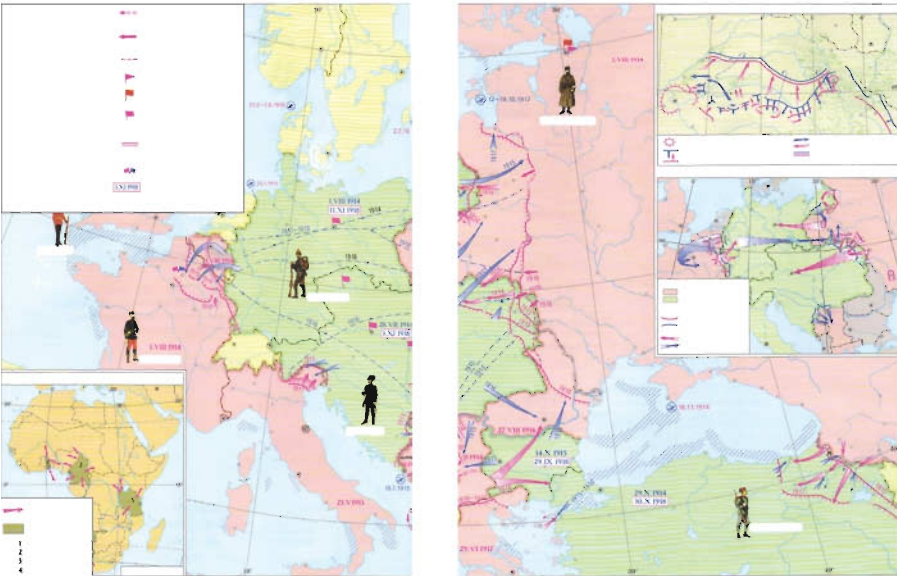
Təlim məqsədi:

1. Birinci Dünya müharibəsinə aid sinxron cədvəllər hazırlayır.
2. Birinci Dünya müharibəsində ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
3. Birinci Dünya müharibəsi zamanı dünyanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim forması: kollektiv və cütlərlə iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, fasiləli oxu

Motivasiya: Motivasiya üçün ən yaxşı vasitə Birinci Dünya müharibəsini özündə əks etdirən filmənd epizoddur. Filmin müəyyən hissəsi nümayiş etdirildikdən sonra şagirdlərə suallar ünvanlanır. Bu filmə hansı hadisə əks olunur? Bu kadrlara baxanda nə düşündünüz? və s. Əgər sizin sinifdə belə bir filmin nümayişi üçün imkan yoxdursa, o zaman xəritədən istifadə edə bilərsiniz. Xəritəyə əsasən şagirdlərə suallar verin.

Yaxud da dərslikdə olan bu hissəni özünü oxuyun. *“Alman hərbi-siyasi dairələri Böyük Britaniya, Fransa və Rusiyanı zəiflətmək, onların müstəmləkələrinin bir hissəsini ələ keçirmək-*

lə yanaşı, yeni müstəmləkələr əldə etmək niyyətində idi. Onun müttəfiqi Avstriya-Macaristan dövləti isə Balkan yarımadasında öz nüfuzunu genişləndirməyə və yeni ərazilər işğal etməyə çalışırdı. Böyük Britaniya müharibə yolu ilə Almaniyayı zəiflətmək, onun müstəmləkələrinin bir hissəsini ələ keçirmək, Osmanlı imperiyasını bölüşdürmək ümidində idi. Fransa itirilmiş Elzas və Lotaringiya vilayətlərini geri almaq və Reyn vilayətinin bir hissəsini ələ keçirmək istəyirdi. Rusiya isə Balkanda, Bosfor və Dardanel boğazlarında öz hökmranlığını yaratmağa, həm də Almaniyayı iqtisadi cəhətdən zəiflətməyə çalışırdı”.

Şagirdlərə suallarla müraciət edin. *Sizcə, dövlətlərin bir-biri üçün düşündükləri planlar nə ilə nəticələndi? Dünyaya hegemonluq iddiasının sonu necə qurtardı? Bu ağalıq uğurunda mübarizə tarixə hansı adla düşdü? və s.*

Motivasiya baş tutduqdan sonra fasiləli oxu üsulunu tətbiq edin. Dərslikdə verilmiş mövzunu hissə-hissə şagirdlərə oxudun və gərəkli yerlərdə dayanıb suallara cavab axtarmağa çalışın. Tədqiqatın aparılması üçün tədqiqat sualının qoyulması zəruridir.

Tədqiqat sualı: *Birinci Dünya müharibəsi tarixdə hansı izi qoydu?*

Fasiləli oxu zamanı tədqiqat sualına cavab axtarmaq olar. Bu zaman şagirdlərə kollektiv iş verə bilərsiniz. Yaxud da bu dövrə aid sxem və cədvəllər tərtib edə bilərsiniz. Mövzunun genişliyini nəzərə alsaq, bu problemi araşdırmaq üçün cütlərlə iş də səmərə verə bilər. Aşağıdakı verilmiş cütlərlə işlər sizin üçün nümunə ola bilər.

I cüt – Birinci Dünya müharibəsinin başlanmasında əsas məqsədi müəyyən edin.

II cüt – Şliflenin planının mahiyyəti nədən ibarət idi? İzah edin.

III cüt – “Verden qəssabxanası” ifadəsini izah edin. Verden hadisəsini dəyərləndirin.

IV cüt – Yeni müstəqil dövlətlərin yaranma səbəbini izah edin.

V cüt – Almaniyanın hansı məqsədlərlə müharibəyə başlamasını müəyyən edin.

VI cüt – Müharibədə Antantanın qələbəsinin labüdlüyünü izah edin.

VII cüt – Birinci Dünya müharibəsi haqqında əldə etdiyiniz məlumat əsasında təqdimat hazırlayın.

VIII cüt – Müharibənin döyüşən tərəflərin sosial-iqtisadi vəziyyətinə necə təsir etməsi haqqında hekayə yazın.

IX cüt – Müharibədə istifadə edilən silahlar haqqında bildiklərinizi müzakirə edin.

X cüt – Sxemə (səh. 47) əsasən Birinci Dünya müharibəsində baş vermiş prosesləri təhlil edin.

XI cüt – Osmanlı dövlətinin mövqeyini necə qiymətləndirirsiniz? Müzakirə edin.

Məlumatın mübadiləsi: Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyer əsasında cütlər qiymətləndirilir.

Kollektiv iş: Birinci Dünya müharibəsini özündə əks etdirən sxem və cədvəl hazırlayın. Bu zaman siz dərslikdən bir nümunə göstərə bilərsiniz və ya o formada sxem hazırlatmaq üçün təlimatlar verə bilərsiniz.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər müharibədə iştirak edən dövlətlərin məqsədlərini müəyyən edən sxem qururlar. Birinci Dünya müharibəsi zamanı baş vermiş döyüşlər haqqında əlavə materiallar toplamaqla döyüşlərin nəticələri haqqında geniş məlumat hazırlayırlar. Müharibənin Dördlül ittifaqının məğlubiyyəti ilə qurtardığını, Antantanın həm canlı qüvvə, həm də maddi cəhətdən üstün olmasının müharibənin taleyini həll etməsini, müharibənin gedişində Almaniya, Avstriya-Macaristan, Osmanlı və Rusiya imperiyalarının

dağıldı və yeni müstəqil dövlətlərin yaranmasını şərh edirlər. Dərsin sonunda şagirdlər Birinci Dünya müharibəsinə aid sinxron cədvəllər, eləcə də Birinci Dünya müharibəsində ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayırlar. Əgər vaxtınız olarsa və ya dərsin gedişini başqa cür təşkil edərsinizsə, yəni forma və üsul seçimində fərqli istiqamət götürmüş olarsınızsa, bu zaman yaradıcı tətbiqetməni də şagirdlərə verin.

Yaradıcı tətbiqetmə: Müharibədə iştirak edən dövlətlərin məqsədlərini müəyyən edən sxem qurun.

Ev tapşırığı: Topladığınız əlavə məlumatlar əsasında Birinci Dünya müharibəsi zamanı baş vermiş döyüşlərin nəticələri haqqında geniş məlumat hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Refleksiya nəticəsində şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə, məsələn, sizcə, niyə Rusiyanı bu müharibədən çıxarmaq istəyirdilər? ABŞ-ın müharibəyə qoşulmasının səbəbi nə idi? Müharibəni necə xarakterizə edərdiniz? ABŞ-ın Antanta tərəfində müharibəyə qoşulması nə kimi dəyişikliklərə səbəb oldu? Yaponiya üçün müharibə necə nəticələndi?

Qiymətləndirmə meyarları: sinxron cədvəllər hazırlama, sxem hazırlama, şərhətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Birinci Dünya müharibəsinə aid sinxron cədvəllər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Birinci Dünya müharibəsinə aid sinxron cədvəllər hazırlayarkən köməkdən istifadə edir.	Birinci Dünya müharibəsinə aid sinxron cədvəllər hazırlayır, bəzi səhvlər edir.	Birinci Dünya müharibəsinə aid sinxron cədvəllər hazırlayır.
Birinci Dünya müharibəsində ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Birinci Dünya müharibəsində ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayarkən köməkdən istifadə edir.	Birinci Dünya müharibəsində ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır, bəzi səhvlər edir.	Birinci Dünya müharibəsində ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
Birinci Dünya müharibəsi zamanı dünyanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Birinci Dünya müharibəsi zamanı dünyanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edərkən köməkdən istifadə edir.	Birinci Dünya müharibəsi zamanı dünyanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir, faktlarda bəzi səhvlər edir.	Birinci Dünya müharibəsi zamanı dünyanın siyasi inkişaf mərhələsini sərbəst şərh edir.

9. DÜNYA XALQLARININ MƏDƏNİYYƏTİ

Alt standartlar:

5.1.1. Mədəniyyətlərin inkişafına təsir edən amilləri izah edir.

5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətləri izah edir.

Təlim məqsədi:

1. Dünya xalqlarının mədəniyyətinə təsir edən amilləri izah edir.

2. Dünya xalqlarının mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı və ziddiyyətləri münasibətlərini izah edir.

Təlim forması: fərdi və qruplarla iş

Təlim üsulu: mühazirə, klaster, ideyalar xalısı

Motivasiya: Mədəniyyət deyəndə ilk fikirləşdiyiniz söz? Xalqların milli mədəniyyətinə hansı halda qəsd etmək olur? Şəkildə gördüklərinizin hansını mədəniyyət adlandırardınız?

Bu mövzunun tədrisi zamanı müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə motivasiya qurmaq olar. Bunun üçün dünya xalqlarının geyimlərini əks etdirən fotolar və ya mədəniyyət abidələrindən nümunələr təqdim etməklə suallar vermək olar. Yaxud da slayd hazırlayıb şagirdlərə mədəniyyətlərdən nümunələr göstərmək mümkündür. Bu zaman əsas məqsəd mexanizmi işə salmaq, şagirdlərin öz fərziyyələrini irəli sürmələri üçün imkanlar açmaqdır. Müəhazirəçilik etdikdən sonra tədqiqatın aparılması üçün tədqiqat sualını vermək lazımdır. Tədqiqat sualını lövhədə və ya flipçartda yazıb şagirdlərin diqqətinə çatdırsanız, daha yaxşı olar.

Tədqiqat sualı: *Dövrün elm və mədəniyyəti gələcək üçün hansı imkanları açdı?*

Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün tədqiqat işini aparmaq lazımdır. Şagirdlər qruplara bölünür və onlara iş vərəqləri paylanır.

I qrup – Türk və Qafqaz xalqlarının maarif və mədəniyyətinə münasibətdəki oxşar cəhətləri müəyyənəldirin.

II qrup – Metropoliyaların müstəmləkələrin maarif və mədəniyyətinə münasibətlərinin oxşarlığının səbəblərini şərh edin.

III qrup – Avropa mədəniyyətinin Yaponiyaya təsirinə əsaslandırılmış münasibət bildirin.

IV qrup – Çinin mədəni geriliyinin başqa Şərq ölkələrindən fərqli səbəbini müəyyənəldirin.

V qrup – Avropa, Amerika və Şərq xalqlarının elm və mədəniyyətinin inkişaf səviyyəsini onların ictimai-iqtisadi quruluşu ilə əlaqələndirin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayıb təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər Türk və Qafqaz xalqlarının maarif və mədəniyyətinə münasibətdəki oxşar cəhətləri, Çinin mədəni geriliyinin başqa Şərq ölkələrindən fərqli səbəbini müəyyənləşdirirlər. Elm və texnika arasındakı qarşılıqlı təsiri açıqlayır. Həmin dövrün məşhur rəssam, yazıçı, alim və başqa elm və mədəniyyət xadimlərinə qiymət verir, dünya xalqlarının mədəniyyətinə təsir edən amilləri, sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətləri izah edir.

Klasterə əsasən şagirdlər dünya mədəniyyətini özündə əks etdirən şəxələndirməni lövhədə tərtib edirlər. Kollektiv işə ideyalar xalısı deyilən üsulu da tətbiq etmək olar. Bu zaman dərslikdə olan “M.C.Topçubaşovun şəxsiyyətinə verilən qiyməti xalqımızın əxlaqına verilən qiymət kimi dəyərləndirin” tapşırığını sual şəklində qoyub onların ideyalarını almaq olar.

Yaradıcı tətbiqetmə: İranda və Hindistanda maarif və mədəniyyətini T cədvəli əsasında təhlil edin.

Ev tapşırığı: Fizika fənnindən aldığınız bilik əsasında Eynşteynin nəzəriyyəsini qiymətləndirin və nəticələri dəftərinizə yazın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bu mərhələdə şagirdlərə bir neçə sual verməklə fərdi qiymətləndirmə də aparmaq olar. Məsələn, ədəbiyyatın inkişafı ilə dram teatrının yaranması arasındakı əlaqəni açıqlayın. Rəssamın qədim bir hadisəyə əsər həsr etməsini nə ilə əsaslandırmaq olar? Elm və texnika arasında qarşılıqlı təsir nədən ibarətdir? 40-cı illərin məktəb islahatının hərbi və inzibati islahatların tələblərindən irəli gəldiyini sübut edin. Müstəmləkələrdə Rusiyanın məktəblər açmasının onun müstəmləkəçilik siyasətinə xidmət etmək məqsədi daşdığını əsaslandırın. Bu dövrün böyük yazıçılarından yaradıcılığındakı oxşar cəhətləri müəyyənləşdirin və bu oxşarlığın səbəblərini izah edin. Hər hansı ölkənin tarixinin müəyyən dövrünü öyrəndikdən sonra onun ədəbiyyatının mövzularını təxminən müəyyənləşdirmək olarmı? Cavabınızı əsaslandırın.

Qiymətləndirmə meyarı: izahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Dünya xalqlarının mədəniyyətinə təsir edən amilləri izah etməkdə çətinlik çəkir.	Dünya xalqlarının mədəniyyətinə təsir edən amilləri izah edərkən köməkdən istifadə edir.	Dünya xalqlarının mədəniyyətinə təsir edən amilləri izah edir, bəzi faktlarda səhv edir.	Dünya xalqlarının mədəniyyətinə təsir edən amilləri asanlıqla izah edir.
Dünya xalqlarının mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı və ziddiyyətli münasibətlərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Dünya xalqlarının mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı və ziddiyyətli münasibətlərini izah edərkən köməkdən istifadə edir.	Dünya xalqlarının mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı və ziddiyyətli münasibətlərini izah edir, bəzi faktlarda səhv edir.	Dünya xalqlarının mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı və ziddiyyətli münasibətlərini asanlıqla izah edir.

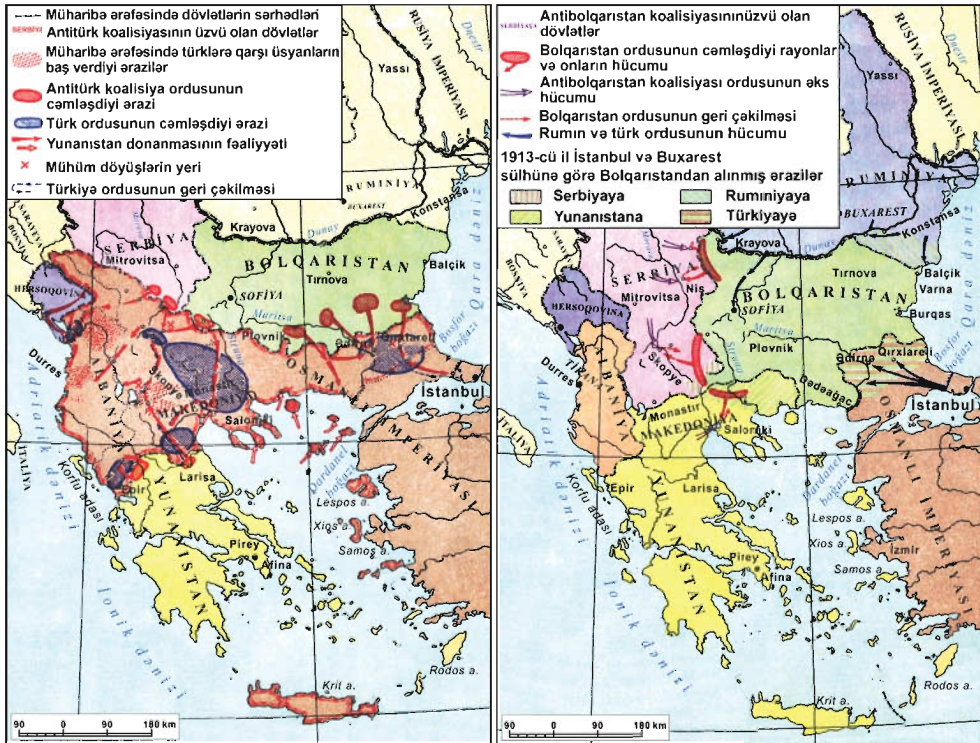
I bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə nümunəsi

1. Birinci Dünya müharibəsinin baş verməsinin səbəb və nəticələrini qeyd edin.

2. Yanlış cavabı seçib altından xətt çəkin. Berlin konqresinə görə,

- 1) Bolqarıstan 3 hissəyə bölündü və yalnız Şimali Bolqarıstan müstəqillik əldə etdi. Cənubi Bolqarıstana muxtariyyət verildi.
- 2) Serbiya, Çernoqoriya və Rumıniya tam müstəqil oldu.
- 3) Moldova və Valaxiya Osmanlı dövlətinin tərkibinə qatıldı.
- 4) Qars, Ərdahan, Batum Rusiyanın tərkibinə keçdi. Makedoniya və Şərqi Bəyazid Osmanlı dövlətinə qaytarıldı.
- 5) Osmanlı mülkü olan Bosniya və Herseqovina Avstriyaya verildi.

3. Verilmiş xəritələrə əsasən I və II Balkan müharibələrinin fərqli cəhətlərini qeyd edin.

---

4. Xronoloji ardıcılığı müəyyən edin.

- 1) Ərzurum sülhü
- 2) Türkünstan general-qubernatorluğunun yaradılması
- 3) Çinin Koreyanın müstəqilliyini tanıması
- 4) Yaponiyada burjua inqilabı
- 5) Cənubi Afrika İttifaqının yaradılması
- 6) Tilzit sülhü
- 7) Hindistanda Ost-Hind şirkətinin ləğvi
- 8) Vaterloo döyüşü

- A) 2, 3, 1, 4, 5, 7, 8, 6
B) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
C) 6, 8, 1, 7, 4, 2, 3, 5
D) 6, 8, 4, 3, 2, 1, 5, 7

5. Almaniya tarixinə aid olan faktın davamını qeyd edin.

1848-ci il Almaniya da başlanan inqilabın əsas tələbləri vahid milli dövlətin yaradılması və feodal qaydalarının ləğv edilməsi idi.

---

6. Verilmiş sxemdə Üçlər ittifaqı və Antanta ittifaqına tərəfdaş dövlətlərin adlarını qeyd edin.

7. Rusiyada XIX əsrin 60-70-ci illərdə həyata keçirilmiş islahatlar hansılar idi?

---

8. Uyğun cavabları oxlar vasitəsilə göstərin.

- A) İstehsal, satış və xarici ticarətdə müstəsna hüquqa malik olmaq.
B) Tərkibinə daxil olan müəssisələrin özlərinin istehsal, satış, bəzən hüququ müstəqilliklərinin itirdikləri inhisar formasıdır.
C) Millətçiliyin ifrat, mürtəce formalarından biri olub, başqa millətlərə, xalqlara nifrət və ədavəti qızışdırmağa yönəldilən siyasətdir.
D) Xarici təhlükədən müdafiə bəhanəsi ilə asılı vəziyyətə salınmış dövlətə deyilir.

1. Trest	A)
2. Protektorat	B)
3. İnhisar	C)
4. Şovinizm	D)

9. ABŞ prezidenti A.Linkolna aid olan variantı seçin.

- A) "Homstedlər haqqında" qanun, "Azadlıq haqqında bəyannamə"
B) "Trestlər əleyhinə qanun", "Azadlıq haqqında bəyannamə"
C) "Homstedlər haqqında" qanun, "Böyük dəyənək" siyasəti
D) "Trestlər əleyhinə qanun", "Dollar diplomatiyası"

10. XIX-XX əsrin əvvəllərində dünya mədəniyyətinə töhfə verən elm və incəsənət xadimlərinin adlarını və gördüyü işləri qeyd edin.

Elm və incəsənət xadiminin adı	Fəaliyyəti

II BÖLMƏ. DÜNYA ÖLKƏLƏRİ 1918-1945-ci İLLƏRDƏ

IV FƏSİL. AVROPA ÖLKƏLƏRİ VƏ AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI

10. VERSAL-VAŞİNQTON SİSTEMİ

Alt standartlar:

- 2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
- 3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikası ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim məqsədi:

1. Birinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
2. Versal-Vaşinqton sistemini və sonrakı siyasi hadisələri şərh edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə

Motivasiya: Ədalətli olmaq çətindir? İşğalçı dövlətlər niyə ədalətli olmağı unudurlar? Hansı halda dövlətlər işğala, xalqı isə zülmə məruz qalır? Başqalarının taleyini kim daha yaxşı həll edə bilər? Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Tədqiqat sualı: Birinci Dünya müharibəsindən qalib çıxan dövlətlər ədalətlik prinsiplərinə necə əməl etdi?

I qrup – Versal sisteminin mahiyyətini açıqlayın.

II qrup – Qalib ölkələr Millətlər Cəmiyyətini yaratmaqla daha çox kimin mənafeyini düşündürlər? Əsaslandırın.

III qrup – Paris (Versal) sülh müqaviləsi ilə Sevr sülh müqaviləsini müqayisə edin.

IV qrup – Millətlər Cəmiyyətinin yaradılmasının məqsədini şərh edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Fərdi iş: Birinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və ya sxemlər hazırlayın.

Kollektiv iş: Müzakirə üsulunu reallaşdırmaq üçün kollektivə aşağıdakı tapşırıqlara əsasən müzakirə aparıb nəticəyə gəlmələri tapşırıqlar.

Versal-Vaşinqton sisteminə daxil olan müqavilələri müzakirə edərək nəticə çıxarın. Vyana konqresində yaradılmış “Müqəddəs ittifaq”la Millətlər Cəmiyyətinin fərqini izah edin. Versal-Vaşinqton sisteminin nəticələrini təhlil edin, tənqidi fikirlərinizi bildirin. 1871-ci il Versal (Paris) sülhü ilə 1919-cu il Versal sülhünü fərqləndirin. Genuya, London və Lokarno konfranslarının nəticələri haqqında fikir bildirin. Təbii ki, siz vaxt baxımından bütün verilən formaları bir 45 dəqiqədə reallaşdırmaqda çətinlik çəkmiş ola bilərsiniz. Buna görə də, əsasən, standart və məqsədinizə uyğun, həmçinin sizin sinfin imkanları daxilində istədiyiniz formanı və üsulu həyata keçirə bilərsiniz. Sizə təqdim olunan bir dərs üçün nəzərdə tutulmuş nümunə bütün məktəblərin 9-cu sinifləri üçün eyni dərəcədə reallaşdırıla bilməz. Bu baxımdan imkanlarınızı əsas götürərək məqsədinizə çatmağa nail olun. Dərslikdəki mövzular sizin seçdiyiniz standartların reallaşdırılması üçün vasitədir. Bu vasitə sizi qane etməsə, əlavə mənbələrdən istifadə edə bilərsiniz. Dərslikdə mövzunun açılması üçün və inklüzivliyi nəzərə almaq üçün yetərinə sual və tapşırıqlar verilmişdir.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər Birinci Dünya müharibəsindən sonra dövlətlərarası münasibətləri qaydaya salmaq üçün 1919-cu ilin yanvarında Parisdə sülh konfransının təşkil olunduğunu, konfransda əsas məqsədin Almaniya və digər məğlub dövlətlərlə sülh müqavilələrini bağlanması və Sülh müqavilələrinin ümumilikdə Versal sistemini təşkil etdiyini öyrənir. Versal-Vaşinqton sisteminə daxil olan müqavilələri müzakirə edərək nəticə çıxarır və müharibədən sonrakı ərazi dəyişikliyi əks etdirən cədvəl hazırlayırlar.

Yaradıcı tətbiqetmə: Versal-Vaşinqton sisteminə aid esse yazın.

Ev tapşırığı: Versal-Vaşinqton sisteminin çətinliklərindəki ziddiyyətləri əks etdirən sxem hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Refleksiya: Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir, məsələn, sizcə, Vaşinqton konfransında ABŞ-ın fəallıq göstərməsinin səbəbi nə idi? Sizcə, Sovet Rusiyasının dəvət olunmamasının səbəbi nə idi? Böyük Britaniya və Fransa'nın bu qərara gəlməsinin, yəni Versal sülh müqaviləsinin ədalətsizliyini etiraf etməsinin səbəbi nə idi? Biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Necə nail olduq?

Qiymətləndirmə meyarları: cədvəlhazırlama, şərhətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Birinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Birinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemləri köməklə hazırlayır.	Birinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır, lakin cüzi səhvlər edir.	Birinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
Versal-Vaşinqton sistemini və sonrakı siyasi hadisələri şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Versal-Vaşinqton sistemini və sonrakı siyasi hadisələri şərh edərkən müəllimin köməyinə ehtiyac duyur.	Versal-Vaşinqton sistemini və sonrakı siyasi hadisələri şərh edərkən bəzi faktları unudur.	Versal-Vaşinqton sistemini və sonrakı siyasi hadisələri sərbəst şərh edir.

11. ALMANİYA VƏ İTALİYA

Alt standartlar:

2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.

3.1.2. Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır.

Təlim məqsədi:

1. Birinci Dünya müharibəsindən sonra Almaniya və İtaliya ərazisinin dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.

2. Almaniya və İtaliya dövlətləri ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdimatlar hazırlayır.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə, case

Motivasiya: Hitler, ilk manufaktura, Almaniya İttifaqı, Üçlər İttifaqı, 1848–1849-cu illər – bu açar sözlər haqqında nə deyə bilərsiniz? Yaxud da şagirdlərə aşağıdakı sualları verin.

1) 1848–1849-cu illər sizə Avropada hansı tarixi hadisələri xatırladır?; 2) 1861-ci il İtaliya tarixində nə baş vermişdir?; 3) İsveç yaxınlığındakı müqavilənin əhəmiyyəti nə oldu?; 4) İşğallar Almaniyağa nə verdi?

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Tədqiqat sualı: Almaniyanın yenidən güclənərək Avropada müharibə ocağına çevrilməsinə səbəb nə idi?

Ümumilikdə şagirdləri fəallaşdırmaq üçün kontur xəritədə Birinci Dünya müharibəsindən sonra Almaniyanın itirdiyi əraziləri qeyd edirlər. Bu suala cavab axtarmaq üçün qruplarla iş aparılır. Onlara tapşırıqlar verilir.

I qrup – fikirlərinin əsaslandıraraq cədvəli doldurun.

Almaniyanın Millətlər Cəmiyyətinə qəbul edilməsinin səbəbləri	Almaniyanın Millətlər Cəmiyyətindən çıxma səbəbləri

II qrup – Mussolinin İtaliyadakı fəaliyyəti haqqında təqdimat hazırlayın.

III qrup – A.Hitlerlə Mussolinin bəşəriyyət üçün təhlükəli olmasını isbat edərək fikirlərinizi cədvəldə qeyd edin.

Hitler:		Mussolini:
Fərqli	Ümumi	Fərqli

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyer əsasmda qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					

Şagirdlərdə təqdimathazırlama bacarığı formalaşdırmaq üçün onlara aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz:

1. Nasist partiyasının meydana çıxması və hakimiyyətə gəlməsi niyə faciə hesab edilir? Məlumat toplamaqla təqdimat hazırlayın.

2. İtaliyada faşizmin yaranması və açıq çıxışlara şərait yaratmış amillərin səbəbini göstərərək təqdimat hazırlayın.

3. Topladığınız məlumatlara əsasən, nasizm ilə faşizm ideyalarını müqayisə edərək tənqidi fikirlərinizi bildirən təqdimat hazırlayın.

4. A.Hitleri dövr baxımından qiymətləndirib təqdimat hazırlayın.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər Birinci Dünya müharibəsindən sonra Almaniya və İtaliya ərazisinin dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır. Almaniya və İtaliya dövlətləri ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdimatlar hazırlayır. Bununla yanaşı, Almaniyanın Paris sülh müqaviləsinin şərtlərini pozaraq rəy sorğusu əsasında Saar vilayətinin Almaniya qaytarıldığını öyrənir. Hərbi mükəlləfiyyət və Baş qərargahın bərpa edilməsi, hərbi-hava, sualtı donanmanın yaradılma səbəbləri araşdırılır. Beləliklə, Almaniyanın Avropada ən güclü hərbi-sənaye kompleksinə və hərbi texnika ilə silahlanmış orduya malik olduğunu bildilər. 1922-ci ilin sonlarında Mussolini başda olmaqla, Böyük Faşist Şurasının yaradıldığını, qanunverici və icraedici funksiyaları öz üzərinə götürən faşistlərin növbəti parlament seçkilərində qalib gəldiyini öyrənirlər.

Yaradıcı tətbiqetmə: Cədvəl tərtib etməklə 30-cu illərdəki Almaniyanı müasir Almaniya ilə müqayisə edin.

Ev tapşırığı: *Müasir Almaniya və Müasir İtaliya haqqında təqdimat hazırlayın.*

Refleksiya və qiymətləndirmə: Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verin, məsələn, biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Necə nail olduq? Siz A.Hitlərə siyasi xadim kimi necə qiymət verirsiniz? İtaliyada bu dövrdə baş vermiş proseslərin səbəbini nədə görürsünüz? A.Hitleri dövr baxımından necə qiymətləndirərdiniz?

Qiymətləndirmə meyarları: *cədvəl və sxem hazırlama, təqdimathazırlama*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Birinci Dünya müharibəsindən sonra Almaniya və İtaliya ərazisində baş vermiş dəyişiklikləri əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlamada çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Birinci Dünya müharibəsindən sonra Almaniya və İtaliya ərazisində baş vermiş dəyişiklikləri əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra Almaniya və İtaliya ərazisində baş vermiş dəyişiklikləri əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayarkən systemsizlik edir.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra Almaniya və İtaliya ərazisində baş vermiş dəyişiklikləri əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
Almaniya və İtaliya dövlətləri ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdimatlar hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyinə əsaslanaraq Almaniya və İtaliya dövlətləri ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdimatlar hazırlayır.	Almaniya və İtaliya dövlətləri ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdimatlar hazırlayarkən systemsizlik edir.	Almaniya və İtaliya dövlətləri ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdimatlar hazırlayır.

12. BÖYÜK BRİTANIYA, FRANSA VƏ AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI

Alt standartlar:

- 1.1.3. Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.
- 2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişaf prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Təlim məqsədi:

1. Birinci Dünya müharibəsindən sonra Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-ın həyatında baş verən proseslərin zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.
2. Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-da baş vermiş dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

İş forması: kollektiv, qruplarla və fərdi iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, T sxemi

Motivasiya: Antantanın üzvü olan dövlət hansı idi? Antantanın üzvlərindən hansı dövlətlər qalib gəldi? və s. suallardan istifadə etmək olar.

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ Birinci Dünya müharibəsindən qalib çıxmış ölkələr idilər. Müharibənin onların xeyrinə həll olması bu dövlətlərin maraqlarına uyğun sülh şərtlərinin bağlanması ilə nəticələndi. Buna baxmayaraq, bəzi məsələlərdə bu dövlətlərin maraqları da yarımcı qaldı. Sonrakı dövrlərdə bu dövlətlərin aqibəti necə oldu? Müharibədən qalib çıxmaq bu ölkələrə nə verdi? Birinci Dünya müharibəsinin nəticələri onların həyatında nə kimi rol oynadı?

Tədqiqat aparmaq üçün qruplara sual və tapşırıqlar verilir. Öncə tədqiqat sualı elan edilir. Qrup bölgüsünü apararkən müxtəlif üsullardan istifadə edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Birinci Dünya müharibəsindən sonra bu dövlətlərin aqibəti necə oldu?

Bu suala cavab axtarmaq üçün qruplarla iş aparılır. Onlara tapşırıqlar verilir.

I qrup – Böyük böhran haqqında məlumat toplayaraq səbəbini araşdırın.

II qrup – Böyük Britaniya və Fransa partiyalarının siyasətlərini araşdırıb cədvəldə qeyd edin:

Böyük Britaniya	Fransa

III qrup – Franklin Ruzveltin ölkəni böhrandan çıxartmaq üçün yürütdüyü Yeni xətt siyasətinin mahiyyətini izah edin.

IV qrup – Vaqner qanunu ilə Yeni xətt siyasətini müqayisə edib cədvəldə qeyd edin:

Vaqner qanunu	Yeni xətt siyasəti

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdim etmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Fərdi iş: Bu mövzunun tədrisi zamanı dərslikdə verilmiş aşağıdakı tapşırıqları fərdlərin şəxsi xüsusiyyətlərinə və bacarıqlarına görə verə bilərsiniz. Birinci Dünya müharibəsindən qalib çıxmış (ABŞ, İngiltərə və Fransa) dövlətləri müqayisə edin. Müharibənin qalib dövlətlərin, əsasən, milli sərvətlərinə vurulan zərbə olduğunu necə izah edərdiniz? Fikirlərinizi bildirin.

U.Hardinq, K.Kulic və F.Ruzvelt müqayisə edərək sxem hazırlayın. Nə üçün ABŞ İngiltərə və Fransadan fərqli olaraq, müharibədən böyük qazancla çıxdı? Səbəbləri göstərin. Fransada 20-30-cu illərdə hökumətin tez-tez dəyişməsi ilə ölkənin iqtisadi vəziyyəti arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrini göstərin. “Amerikanın işi – biznesdir” şüarının mahiyyətini açın. Bu şüarı əsaslandırmaq üçün faktlara istinad edin.

Kollektiv iş: ABŞ-ın faşizmə qarşı münasibətini araşdırın və müzakirə edin.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər Birinci Dünya müharibəsindən sonra Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-ın həyatında baş verən proseslərin zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır, Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-da baş vermiş dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirirlər. Böyük Britaniyada leyboristlərin, liberalların və mühafizəkarların apardıqları siyasətləri dəyərləndir, 30-cu illər Fransa tarixində Milli birlik və xalq cəbhəsinin tədbirlər həyata keçirdiyini aydınlaşdırırlar. Dünyada baş verən Böyük böhranla tanış olur, ABŞ-ı böhrandan çıxarmaq üçün Yeni xətt siyasəti irəli sürdüyünü, siyasətinin ana xəttini cəmiyyətdə, iqtisadi fəaliyyətin və sosial proseslərin bütün sahələrində dövlətin tənзимedicini rolunu artırmaq durduğunu müəyyənləşdirirlər.

Yaradıcı tətbiq etmə: K.Kulic və F.Ruzveltin fəaliyyətini T cədvəlində əks etdir.

K.Kulic	F.Ruzvelt

Ev tapşırığı: Böyük böhran haqqında məlumat toplayaraq esse hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Refleksiya nəticəsində şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir.

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verilir, məsələn, biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Necə nail olduq? Qrupun liderlərinə belə sualla müraciət edilir: “Franklin Ruzveltin Yeni xətt siyasətinin müsbət tərəfləri hansılardır? İngiltərənin siyasi həyatında baş verən dəyişikliklərin səbəbləri nə idi? Fransa Birinci Dünya müharibəsindən sonra hansı addımları atdı?”

Qiymətləndirmə meyarları: cədvəlhazırlama, qiymətləndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Birinci Dünya müharibəsindən sonra Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-ın həyatında baş verən proseslərin zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Birinci Dünya müharibəsindən sonra Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-ın həyatında baş verən proseslərin zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.	Bəzi səhvlərlə Birinci Dünya müharibəsindən sonra Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-ın həyatında baş verən proseslərin zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-ın həyatında baş verən proseslərin zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.
Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-da baş vermiş dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-da baş vermiş dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	Bəzi səhvlərlə Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-da baş vermiş dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-da baş vermiş dəyişiklikləri məkan baxımından asanlıqla qiymətləndirir.

13. SSRİ

Alt standartlar:

- 1.1.3. Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.
- 3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikas) ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

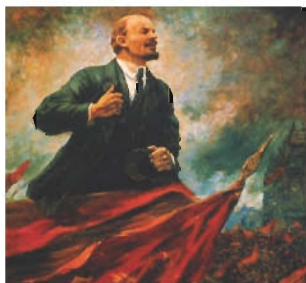
Təlim məqsədi:

1. SSRİ-də baş vermiş tarixi hadisələrin zamanla əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.
2. Dünyanın inkişafı fonunda SSRİ-nin fərqli siyasi inkişafını şərh edir.

İş forması: fərdi və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, suallar

Motivasiya: Bu mövzunun tədrisi zamanı ən uğurlu motivasiyalardan biri də V.İ.Leninin şəklinin, eləcə də SSRİ-nin gerbinin göstərilməsidir. Düzdür, müasir uşaqlara bu şəkillər yad görünə bilər, amma onların fərziyyələr irəli sürməsinə imkan verəcəkdir.

1) Bu şəkillər haqqında nə deyə bilərsiniz? 2) Şəkillər hansı xalqın həyatını əks etdirir? 3) SSRİ haqqında nə deyə bilərsiniz? 3) Yaxud da dərslərdə öz əksini tapmış “1917-ci il oktyabr çevrilişindən sonra Rusiyada vətəndaş qarşıdurması müharibəsi başlandı. Müharibə hakimiyyətə gəlmiş bolşeviklərlə (qırmızılarla) devrilmiş qüvvələr – ağlar arasında idi. Sovet rejiminə qarşı müqavimət hərəkatı ölkəni bürüdü. Narazı qüvvələrin bolşeviklərə qarşı ağ terroruna bolşeviklər qırmızı terrorla cavab verdilər. Çar II Nikolay bütün ailə üzvləri ilə birlikdə Yekaterinburqda güllələndi” hissəsini oxuyub Rusiyanın sonrakı taleyi haqqında fərziyyələr sürmələri üçün imkanlar yaradın. Bu zaman onlara aşağıdakı sualları verə bilərsiniz. Sizcə, II Nikolayın ölümündən sonra nələr baş verdi? Onların ailəlikcə öldürülməsində məqsəd nə idi? Çarın öldürülməsi Rusiyada yeni hökumətin yaradılmasına təsir etdimi? Sizcə, bu hadisələrdən sonra Rusiyada vəziyyət necə olacaqdı? Sovet hakimiyyəti öz yerini möhkəmlədə biləcəkdimi?

Bütün bu suallar şagirdlərin fərziyyələrini dinləmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Əgər motivasiya baş tutdusa, uzun-uzadı suallar verməyə ehtiyac duymayın. Dərsin gedişində, tədqiqatın aparılması mərhələsində qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirilməsi üçün tapşırıqların icrasını şagirdlərə verə bilərsiniz. Şagirdləri mövzu ilə tanış etdikdən sonra tədqiqatın aparılmasını reallaşdırın.

Tədqiqat sualı: SSRİ-nin yaranmasının dünya tarixində nə kimi rolu oldu? Bu suala cavab axtarmaq üçün tədqiqat aparılır; qruplara tapşırıqlar verilir.

I qrup – Rusiyada 1917-ci ilin oktyabrında baş vermiş hadisə çevriliş adlandırılır. Çevrilişin nəticəsini təhlil edin. Oktyabr hadisəsi çevrilişdir, yoxsa inqilab?

II qrup – Totalitar dövlət sisteminin yaradılmasını sosialistcəsinə yenidənqurmaların təbii, qanunauyğun nəticəsi kimi xarakterizə edin.

III qrup – Kollektivləşdirmə dövründəki kəndlilərlə Rusiyadakı təhkimçilik dövründəki kəndlilərin sosial vəziyyətləri arasındakı oxşarlıqları müəyyənləşdirin.

IV qrup – SSRİ-nin yaradılmasının Rusiya imperiyasının bərpasının başlanğıcı olduğunu əsaslandırın.

V qrup – İnqilabdan öncəki Rusiya ilə inqilabdan sonrakı Rusiyanı müqayisə edin.

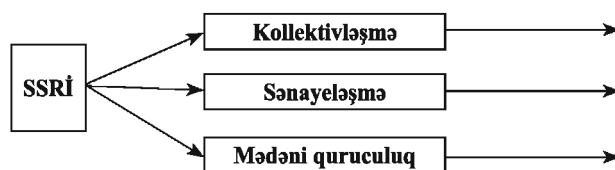
Məlumat mübadiləsi: Müəyyən edilmiş vaxt ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

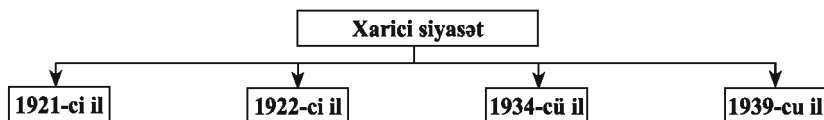
Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırığı vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq
I				
II				
III				

Aşağıdakı verilən tapşırıqları şagirdlərə fərdi verə bilərsiniz. Bu zaman onların fərdi bacarıqlarını üzə çıxarmasına imkan yaranacaqdır.

Fərdi iş: YİS, sosialist yenidənqurmanı (sənayeləşmə, kollektivləşmə, mədəni quruculuq) əks etdirən sinxron cədvəl hazırlayın.

SSRİ-nin həmin dövr xarici siyasəti haqqında məlumat toplayaraq cədvəli doldurun:

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər müəyyən edirlər ki, sosializm quruculuğunun siyasi nəticəsi totalitar dövlət sisteminin yaranması oldu. Hakimiyyət demokratik azadlıqlara, siyasi müxalifətə imkan verməyən Kommunist partiyasının əlində cəmləşdi. Bütün bunlar 1936-cı ilin dekabrında qəbul edilmiş “qalib gəlmiş sosializm” konstitusiyasında təsbit edildi.

Yaradıcı təbiiqetmə: Şagirdlər düzgün cavabları oxların qarşına düzürlər.

Xalq düşməni —————→ *dostluq, işğalçılıq, müharibə*

Totalitar —————→ *qələbə, məğlubiyyət, repressiya*

“Qalib gəlmiş sosializm” —————→ *müdafiə, sürgün, Ural, Sibir*

kimi sözlərdən istifadə edərək hekayə qurun.

Ev tapşırığı: SSRİ-nin yaranmasına aid mənbələrə əsasən təqdimat hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Şagirdlər təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə suallar verməklə fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Məsələn: SSRİ hansı şəraitdə yarandı? Buna hansı yollarla nail oldular? Xəritədə SSRİ-nin ərazisini göstərin? Dərstdə biz hansı nəticəyə gəldik?

Qiymətləndirmə meyarları: cədvəllərhazırlama, şərhətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
SSRİ-də baş vermiş tarixi hadisələrin zamanla əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə SSRİ-də baş vermiş tarixi hadisələrin zamanla əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.	Bəzi il səhvləri ilə SSRİ-də baş vermiş tarixi hadisələrin zamanla əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.	SSRİ-də baş vermiş tarixi hadisələrin zamanla əlaqəsini göstərən sinxron cədvəlləri sərbəst hazırlayır.
Dünyanın inkişafı fonunda SSRİ-nin fərqli siyasi inkişafını şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə dünyanın inkişafı fonunda SSRİ-nin fərqli siyasi inkişafını şərh edir.	Cüzi səhvlərlə dünyanın inkişafı fonunda SSRİ-nin fərqli siyasi inkişafını şərh edir.	Dünyanın inkişafı fonunda SSRİ-nin fərqli siyasi inkişafını sərbəst şərh edir.

V FƏSİL. ASİYA ÖLKƏLƏRİ

14. QAFQAZ VƏ TÜRK DÜNYASI

Alt standartlar:

- 1.1.2. Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.
- 2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
- 3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikasının ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim məqsədi:

1. Oktyabr çevrilişindən sonra Qafqaz və Türk xalqlarının həyatında baş verən hadisələrin tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.
2. Birinci Dünya müharibəsindən sonra Osmanlı tarixinə dair cədvəl və sxemlər hazırlayır.
3. Türk dünyası və Qafqaz xalqlarının siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: BİBÖ, qərarlar ağacı

Motivasiya: Motivasiya zamanı dərslərdə verilmiş bu mövzunun giriş hissəsini şagirdlərin diqqətinə çatdırmağa bilirsiniz. *“Oktyabr çevrilişindən sonra Qafqazın həyatında bir çox dəyişikliklər baş verdi. Çar Rusiyasının əsarətində qalmış bu xalqlar öz azadlıqlarını istəyir, müstəqil olmağa can atırdılar. Artıq siyasi oyanış baş vermişdi. Belə bir vəziyyətdə gürcü, azərbaycanlı və ermənilər öz məqsədlərinə çatmağa çalışırdılar”.*

Giriş hissə oxunduqdan sonra şagirdlərə aşağıdakı sualları verə bilərsiniz. Oktyabr çevrilişi Qafqaz xalqlarının həyatına niyə bu qədər təsir etdi? Siyasi oyanışın baş verməsinin səbəbləri nədə idi? Sizcə, öz məqsədinə çatmaq istəyən bu dövlətlər hansı addımlar atdılar? Bu kimi sualları şagirdlərə ünvanlamaqla onlardan araşdırılacaq mövzu ilə bağlı fərziyyələr ala bilərsiniz. Bu zaman BİBÖ üsulunun tətbiqi həyata keçirildiyi üçün BİBÖ cədvəlini lövhədə və ya hazır filipçartda çəkin.

Oktyabr çevrilişində Qafqaz xalqları və Türk dünyasının tarixindəki hadisələri “Bilirəm” sırasında bildiklərini yazırlar və nəyi öyrənmək istədiklərini qeyd edirlər.

Bilirəm	İstəyirəm biləm	Öyrəndim

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürdükdən sonra tədqiqatın aparılması üçün aşağıdakı tədqiqat sualını vermək olar.

Tədqiqat sualı: *Oktyabr çevrilişindən sonra Qafqaz və Türk dünyasında hansı dəyişikliklər baş verdi?*

Tapşırıqdan öncə şagirdlərlə xəritə üzrə iş aparılır. Bu zaman dərslərdə verilmiş bu mövzunun sonunda olan 1-ci tapşırığı, “Dağlı Respublikasına aid olan əraziləri və Cənub-Qərbi Qafqaz Respublikasının ərazisini xəritədə müəyyənləşdirin” verə bilərsiniz. Tədqiqat sualına cavab axtarmaq üçün qruplarla iş üçün aşağıdakı tapşırıqlar verilir.

I qrup – Mustafa Kamalın keçirdiyi islahatları qeyd edərək sağ tərəfdəki xanada fikrinizi bildirin.

Keçirilən islahatlar	Fikirlərinizi bildirin

II qrup – Cədvəldə müqavilələrin şərtlərini səciyyələndirərək fikirlərinizi qeyd edin.

Mudros barışı	Sevr müqaviləsi	Lozanna müqaviləsi

III qrup – Birinci Dünya müharibəsində osmanlıların məğlub olmasının səbəbini izah edin.

IV qrup – Ermənistan Respublikasının işğalçılıq siyasətini faktlarla göstərin. Müasir dövrdə də bu işğalçılıq siyasətinin bariz nümunələrini sadalayaraq hadisələri əlaqəli şəkildə təhlil edin.

V qrup – SSRİ-nin Qafqaza olan maraqları ilə çar Rusiyasının maraqları arasındakı oxşarlıqları müəyyən edin.

VI qrup – 1923-cü il oktyabrın 29-da TBMM-in Türkiyəni respublika elan etməsinin tarixi əhəmiyyətini əsaslandırın.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Vaxta qənaət	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					
VI					

Qrup işi bitdikdən sonra kollektivə tapşırıq verilir. Bu zaman qərarlar ağacı üsulundan istifadə edə bilərsiniz. Fikirlərinizi əsaslandıraraq cədvəli doldurun. Müsbət və mənfi tərəflərini qeyd etməklə ümumi nəticəyə gəlin. Qafqazın idarəçiliyində fəaliyyət göstərən bu qruplardan hansı Cənubi Qafqaz üçün müsbət idarəçilik forması idi?

Cənubi Qafqaz Komissarlığı	Cənubi Qafqaz Seymi
+ -	+ -

Aşağıda göstərilən tapşırıqlardan istifadə etməklə də kollektiv işi reallaşdırma bilərsiniz.

1. İngilislərin Cənubi Qafqazla bağlı siyasətini qiymətləndirin.

2. Mustafa Kamalın islahatlar proqramının prinsiplərini açıqlayın. Onun siyasətinin uğurlarının nəticəsini müəyyənəldirin.

3. “Tarixi yaradan xalq kütlələri deyil, tarixi şəxsiyyətlərdir” fikrini müzakirə edin. Bu fikrin əsaslı olduğunu sübut edin.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər Oktyabr çevrilişindən sonra Qafqaz və Türk xalqlarının həyatında baş verən hadisələrin tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edirlər. Birinci Dünya müharibəsindən sonra Osmanlı tarixinə dair cədvəl və sxemlər hazırlayır. Türk dünyası və Qafqaz xalqlarının siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Yaradıcı tətbiqetmə: Türkiyə Cümhuriyyətinin müasir xəritəsi ilə verilmiş lal xəritəni müqayisə edib ərazilərdəki fərqli dəyişiklikləri göstərin.

Ev tapşırığı: “Mustafa Kamal böyük siyasətçidir” adlı esse yazın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Refleksiya zamanı təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual vermək olar, məsələn, biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Qrupun liderlərinə bu suallarla müraciət edərik: “Mustafa Kamalın hərəkətinin nəticəsi nə oldu? Qafqazda baş vermiş siyasi proseslərin nəticəsində hansı dəyişikliklər oldu?”

Qiymətləndirmə meyarları: şərhətmə, müəyyənətmə, sxemləşərmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Türk dünyası və Qafqaz xalqlarının siyasi inkişaf mərhələsini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Türk dünyası və Qafqaz xalqlarının siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.	Bəzi səhvlərlə Türk dünyası və Qafqaz xalqlarının siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.	Türk dünyası və Qafqaz xalqlarının siyasi inkişaf mərhələsini asanlıqla şərh edir.
Oktyabr çevrilişindən sonra Qafqaz və Türk xalqlarının həyatında baş verən hadisələrin tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Oktyabr çevrilişindən sonra Qafqaz və Türk xalqlarının həyatında baş verən hadisələrin tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.	Bəzi səhvlərlə Oktyabr çevrilişindən sonra Qafqaz və Türk xalqlarının həyatında baş verən hadisələrin tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.	Oktyabr çevrilişindən sonra Qafqaz və Türk xalqlarının həyatında baş verən hadisələrin tarixi şərait arasındakı fərqi asanlıqla müəyyən edir.
Birinci Dünya müharibəsindən sonra Osmanlı tarixinə dair cədvəl və sxemlər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Birinci Dünya müharibəsindən sonra Osmanlı tarixinə dair cədvəl və sxemlər hazırlayır.	Bəzi səhvlərlə Birinci Dünya müharibəsindən sonra Osmanlı tarixinə dair cədvəl və sxemlər hazırlayır.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra Osmanlı tarixinə dair asanlıqla cədvəl və sxemlər hazırlayır.

15. ÇİN, HİNDİSTAN VƏ YAPONİYA

Alt standartlar:

- 1.1.2. Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.
- 2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
- 4.1.2. Topladığı materiallar əsasında tarixi şəxsiyyətlərə dair esse və hekayələr yazır.

Məqsəd:

1. Birinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Hindistan və Yaponiyanın tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.
2. Birinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Hindistan və Yaponiyanın ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
3. Topladığı materiallar əsasında M.K.Qandinin fəaliyyətinə dair hekayə yazır.

Təlim forması: cütlərlə və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə

Motivasiya:

Şekillərə əsasən aşağıdakı sualları verə bilərsiniz. Bu şəkillər sizə nə deyir? Şəkilləri verilmiş şəxsiyyətlər barədə nə kimi məlumatınız var? Şekillərə əsasən müxtəlif suallar verməklə fərziyyələrin yaranmasına imkan yaradın. Şagirdlərin fərziyyələri irəli sürüldükdən sonra tədqiqat sualını verin. Tədqiqat sualına keçməzdən öncə bu dövlətlər haqqında mühazirəçilik edə bilərsiniz. Mühazirə nəticəsində şagirdlər Çin, Hindistan və Yaponiya haqqında məlumatlara malik olacaqlar.

***Tədqiqat sualı:** Müharibənin taleyi həll olunduqdan sonra Çin, Hindistan və Yaponiya dövlətlərində hansı dəyişikliklər baş verdi?*

Bu suala cavab axtarmaq üçün qruplarla iş aparılır. Onlara tapşırıqlar verilir.

I qrup – Çində ikihakimiyyətlik bərqərar olduqdan sonra homindançıların Nankin hökuməti və kommunistlərin fərqli xüsusiyyətlərini qeyd edin:

Nankin hökuməti	Kommunistlər tərəfindən yaradılan sovet rayonları

II qrup – Vətəndaş itaətsizliyi kampaniyasının fəaliyyətini dəyərləndirin.

III qrup – Topladığınız materiallar əsasında M.K.Qandi fəaliyyətinə dair esse yazın.

IV qrup – Burjua islahatları ilə Yaponiyanın işğalçılıq siyasəti arasındakı əlaqəni müəyyənənləşdirin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdim etmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Qrup işləri qiymətləndirildikdən sonra şagirdlər cütlərə bölünür və cütlərə veriləcək işlər təqdim olunur. Bu zaman dərslikdəki sual və tapşırıqlardan istifadə etməklə yanaşı, özünü hazırladığınız sual və tapşırıqlardan da istifadə edə bilərsiniz.

I cüt – Vətəndaş itaətsizliyi kampaniyası, Hindistanın idarə edilməsi haqqında qanun və milli azadlıq hərəkatı arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirin.

II cüt – Vətəndaş itaətsizliyi kampaniyasının Böyük Britaniyanın Hindistanı idarə etmək rejiminə qarşı olduğunu əsaslandırın.

III cüt – Böyük Yaponiya siyasətinin əsas tərəfdarlarının hərbiçilər olmasının səbəbini izah edin.

IV cüt – Böyük Britaniya siyasətinin hədəfləri olan əraziləri xəritədə müəyyən edin.

V cüt – Almaniya ilə Yaponiyanın xarici siyasətini müqayisə edin və oxşar cəhətlərini müəyyənləşdirin.

VI cüt – Yaponiyanın hərbi əməliyyatlarda fəallaşmasında Almaniyanın rolunu göstərin.

VII cüt – Böyük Yaponiya qurmaq ideologiyasının Yaponiyanı Millətlər Cəmiyyətini tərk etməyə aparan yol olduğunu şərh edin.

VIII cüt – Yaponiyanın Millətlər Cəmiyyətini nümayişkarənə surətdə tərk etməsini onun bu cəmiyyətə meydan oxuyan kimi dəyərləndirin.

Cütlərlə işlərini təqdim etdikdən sonra cüt işləri müəyyən edilmiş meyarlara əsasən qiymətləndirilərsə, daha düzgün olar.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər Birinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Hindistan və Yaponiyanın tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir. Birinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Hindistan və Yaponiyanın ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır. Bu dövrə aid topladığı materiallar əsasında M.K.Qandi fəaliyyətinə dair hekayələr yazır.

Yaradıcı tətbiqetmə: “M.K.Qandi və Hindistan” adlı hekayə yazın.

Ev tapşırığı: Müasir Çin, Hindistan və Yaponiya dövləti haqqında təqdimat hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Refleksianın həyata keçirilməsində məqsəd təlim fəaliyyətini izləməkdir. Bu zaman şagirdlərə tədris olunmuş mövzu ilə bağlı bir neçə sual vermək olar. Məsələn, biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Qrupun liderlərinə belə sualla müraciət edərək: “Siz İ.Qandinin hərəkatına necə qiymət verirsiniz? Çin, Hindistan və Yaponiya hansı tarixi proseslərdən keçdi?”

Qiymətləndirmə meyarları: hekayəyazma, sxemhazırlama, müəyyən etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Birinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Hindistan və Yaponiyanın tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edərkən çətinlik çəkir.	Suallar vasitəsilə Birinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Hindistan və Yaponiyanın tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.	Bəzi səhvlərlə Birinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Hindistan və Yaponiyanın tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Hindistan və Yaponiyanın tarixi şərait arasındakı fərqi asanlıqla müəyyən edir.

Birinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Hindistan və Yaponiyanın ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayarkən çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Birinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Hindistan və Yaponiyanın ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Hindistan və Yaponiyanın ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Hindistan və Yaponiyanın ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
Topladığı materiallar əsasında M.K.Qandinin fəaliyyətinə dair hekayə yazmaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə topladığı materiallar əsasında M.K.Qandinin fəaliyyətinə dair hekayə yazır.	Bəzi səhvlərlə topladığı materiallar əsasında M.K.Qandinin fəaliyyətinə dair hekayə yazır.	Topladığı materiallar əsasında M.K.Qandinin fəaliyyətinə dair sərbəst hekayə yazır.

VI FƏSİL. İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ

16. İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİNİN BAŞLANMASI

Alt standartlar:

- 1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
- 2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.

Təlim məqsədi:

1. SSRİ, Almaniya, İngiltərə, Fransa, ABŞ və s. kimi ölkələrdə İkinci Dünya müharibəsi zamanı yürüdülmüş siyasətin səbəb və nəticələrini izah edir.
2. İkinci Dünya müharibəsində iştirak edən dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.

İş forması: kollektiv, cütlərlə və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə, karusel

Motivasiya: Bu mövzunun tədrisi zamanı motivasiyanın baş tutması üçün dövrə aid videoçarxdan və ya şəkillərdən istifadə etməklə mexanizmi işə salmaq olar. Bu zaman şagirdlərə göstərilən kadrlara aid sualların verilməsi zəruridir.

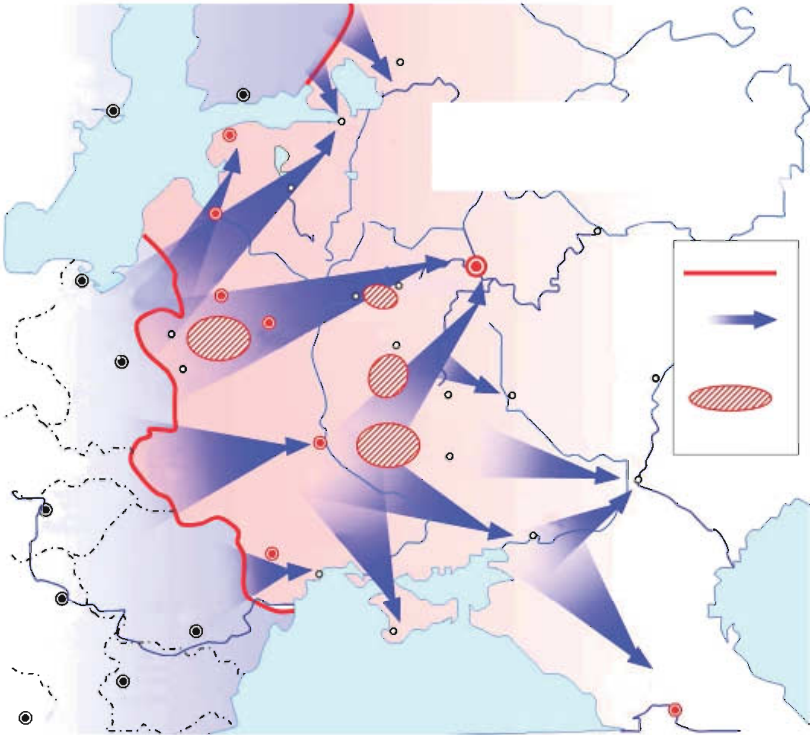
Bu film və ya şəkillər haqqında nə deyə bilərsiniz? Yaxud da mövzuda öz əksini tapmış hissəni – “XX əsrin 30-cu illərində dünya dövlətləri arasında mövcud nüfuz dairələrini, xam-

mal və satış bazarlarını yenidən bölüşdürmək uğrunda mübarizə gücləndi. Versal-Vaşinqton sisteminin sərt, ağır şərtlərindən narazı olan Almaniya və Yaponiyada qisasçılıq, İtaliyada isə revanşizm meyli artmışdı. SSRİ Şərqi Avropanı ələ keçirməyə, Qara dəniz boğazlarında, Ön və Cənubi Asiyada, Uzaq Şərqdə nüfuz dairəsini genişləndirməyə çalışırdı. Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ öz mövqelərini qoruyub saxlamağa səy göstərirdi.

Hegemonluq uğrunda mübarizənin nəticələri nə oldu? Almaniya Birinci Dünya müharibəsində reallaşdırma bilmədiyi planlarını hansı istiqamətdə reallaşdırdı? İkinci Dünya müharibəsinin bəşər tarixindəki rolu nədən ibarət oldu?" – suallarını verə bilərsiniz. Şagirdlərin fərziyyələri alındıqdan sonra və verilmiş suallara cavab verildikdən sonra araşdırılacaq yeni problemi aydınlaşdırmaq üçün dərslikdə verilmiş mövzu ilə tanış olmaları zəruridir. Bu zaman siz fasiləli oxu, İNSERT, ziqzaq və s. üsullardan istifadə edə bilərsiniz. Tədqiqatın aparılması üçün aşağıda verilmiş tədqiqat sualını istifadə edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: *Almaniyanın yenidən güclənərək Avropada müharibə ocağına çevrilməsinə səbəb nə idi?*

Bu suala cavab axtarmaq üçün qruplarla iş aparılır. Onlara tapşırıqlar verilir.

I qrup – Kontur xəritədən istifadə etməklə “Barbarossa” adı verilən hücum planının yürüş taktikasını izləyərək “İldırımsürətli müharibə” planının puçaçıxma səbəblərini araşdırıb nəticələrini qeyd edin.

II qrup – Fikirlərinizi əsaslandıraraq cədvəli doldurun.

Müharibənin “Qəribə müharibə” adlanması səbəblərini qeyd edin.	“Dostluq və sərhədlər haqqında” müqavilənin mahiyyətini qeyd edin.

III qrup – 1939–1942-ci il əməliyyatlarını cədvələ qeyd edin.

I DÖVR I.X.1939– VI.1942	

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Mövzunun tədrisi zamanı dərslərdə verilmiş bir çox sual və tapşırıqların reallaşdırılması mümkündür. Bu baxımdan siz məqsədmüvafiq olaraq verilən tapşırıqları şagirdlərə icra etmək üçün verə bilərsiniz. Bəzən elə başa düşülür ki, həll edilməyən tapşırıqların hamısı evə verilməlidir. Bu yanlış fikirdir. Əslində, problemin həlli sinifdə reallaşdırılmalıdır. Evə tapşırıq isə yaradıcı, şagirdin inkişafına istiqamət verməlidir. Şagird evdə problem həll etməməli, həll edilmiş problemin daha səmərəli yollarını axtarmalıdır.

Kollektiv iş: İkinci Dünya müharibəsini özündə əks etdirən cədvəl tərtib edin. Yaxud da kollektivə karusel üsulunu tətbiq etməklə İkinci Dünya müharibəsinin bəşəriyyətə vurduğu ziyan haqqında fikirlərini ala bilərsiniz. Əgər cüt işi verməyi nəzərdə tutursunuzsa, aşağıdakı kimi tapşırıqları cütlərə verə bilərsiniz. Amma unutmayın ki, sizin seçdiyiniz standart və ona müvafiq məqsədin reallaşdırılması üçün uyğun tapşırıqların verilməsi zəruridir. Bəzən nəzərdə tutulan məqsəddən uzaqlaşib başqa istiqamət götürülmə halları da olur. Bu baş tutmasın deyər diqqətli olmanız zəruridir.

I cüt – Yeni nüfuz dairələrinə malik olmaq istəyən dövlətlərlə öz mövqelərini qoruyub saxlamağa çalışan dövlətlər arasındakı ziddiyyətlərin olmasında qanunauyğunluq varmı?

II cüt – Almaniya və SSRİ-dəki totalitar rejimlər onların münasibətlərinə təsir göstərdimi? Cavabınızı əsaslandırın.

III cüt – “Düнкerк möcüzəsi”ni Hitlerin səhvi adlandırmaq olarmı? Fikirlərinizi bildirin.

IV cüt – 1941-ci ilin sonuna qədər Almanıyanın işğal etdiyi əraziləri xəritədə göstərin.

V cüt – “Atlantika xartiyası” ədalətli dünya yaradılmasına xidmət edən sənəd idi” adlı esse yazın.

VI cüt – Faşizm və sosializm cəmiyyətlərini, sizcə, “doğma qardaşlar” adlandırmaq olarmı? Cavabınızı əsaslandırın.

VII cüt – Totalitar rejimlər olan faşizmlə kommunizm arasındakı ziddiyyətlərin səbəblərini araşdırın və müəyyənləşdirin.

Dərslərdə verilmiş bütün sual və tapşırıqlar sizin şagirdlərin potensial imkanlarını üzə çıxarmağınız üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bilik və bacarıqların formalaşmasına xidmət edən bu tapşırıqlar yaş xüsusiyyətinə uyğun olaraq, eləcə də inklüzivlik nəzərdə tutulmaqla tərtib edilmişdir. Bu baxımdan siz istədiyiniz sual və tapşırığın icrasını şagirdlərinizə tapşır bilərsiniz. Əsas odur ki, məqsədinizə nail olarsınız.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər SSRİ, Almaniya, İngiltərə, Fransa, ABŞ və s. kimi ölkələrdə İkinci Dünya müharibəsi zamanı yürüdülmən siyasətin səbəb və nəticələrini izah edir, İkinci Dünya müharibəsində iştirak edən dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.

Yaradıcı tətbiqetmə: Almaniya və SSRİ-dəki totalitar rejimlər onların münasibətlərinə təsir göstərdimi? Cavabınızı əsaslandırın. Müqayisə edib oxşar və fərqli cəhətləri qeyd edin.

Totalitar rejimin ideyaları:		Faşistlərin ideyaları:	
Fərqli	Ümumi	Fərqli	

Ev tapşırığı: İkinci Dünya müharibəsi haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Refleksiya zamanı şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə, məsələn, biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Necə nail olduq? Belə sualla müraciət edə bilərsiniz A.Hitlerin “Barbarossa” adlı planının puça çıxmasına necə qiymət verirsiniz? Xəritədə müasir Almaniya ərazilərini müqayisə edərkən hansı qənaətə gəlirsiniz?

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, cədvəl və sxemlərhazırlama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
SSRİ, Almaniya, İngiltərə, Fransa, ABŞ və s. kimi ölkələrin İkinci Dünya müharibəsi zamanı yürütdükləri siyasətin səbəb və nəticələrini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə SSRİ, Almaniya, İngiltərə, Fransa, ABŞ və s. kimi ölkələrin İkinci Dünya müharibəsi zamanı yürütdükləri siyasətin səbəb və nəticələrini izah edir.	Bəzi səhvlərlə SSRİ, Almaniya, İngiltərə, Fransa, ABŞ və s. kimi ölkələrin İkinci Dünya müharibəsi zamanı yürütdükləri siyasətin səbəb və nəticələrini izah edir.	SSRİ, Almaniya, İngiltərə, Fransa, ABŞ və s. kimi ölkələrin İkinci Dünya müharibəsi zamanı yürütdükləri siyasətin səbəb və nəticələrini sərbəst izah edir.
İkinci Dünya müharibəsində iştirak edən dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə İkinci Dünya müharibəsində iştirak edən dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.	Bəzi səhvlərlə İkinci Dünya müharibəsində iştirak edən dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.	İkinci Dünya müharibəsində iştirak edən dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemləri sərbəst hazırlayır.

17. MÜHARİBƏNİN GEDİŞİNDƏ ƏSASLI DÖNÜŞ

Alt standartlar:

- 1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
- 4.1.1. Tarixi şəxsiyyətlərin (I Napoleon, Cüzeppe Haribaldi, I Aleksandr, Sultan II Əbdülhəmid, Otto Bismark, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarianoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.
- 5.1.3. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair esse və hekayələr yazır.

Təlim məqsədi:

1. İkinci Dünya müharibəsi dövründə müxtəlif ölkələrdə baş verən hadisələrin səbəb və nəticələrini izah edir.
2. İkinci Dünya müharibəsində A.Hitler, F.Ruzvelt, İ.Stalin və U.Çörçillin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.
3. İkinci Dünya müharibəsinin dünya xalqlarının mədəniyyətinə və sivilizasiyalararası əlaqələrinə təsirinə dair esse və hekayələr yazır.

İş forması: fərdi, qrup və cütlərlə iş

Təlim üsulu: Venn, müzakirə, esse

Motivasiya: Şəkillər motivasiya qurmaq üçün ən rahat və səmərəli vasitədir. Bu mövzunun da motivasiyasını şəkillərlə qura bilərsiniz.

Sizcə, nə üçün bu dövrü belə adlandırırlar? İkinci Dünya müharibəsinin ikinci mərhələsində hansı hadisələr baş verdi? Bu müharibənin nəticəsi nə oldu? İkinci Dünya müharibəsi dövlətlərin və xalqların tarixində nə kimi rol oynadı?" Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Fərziyyələr bitdikdən və motivasiya reallaşdırıldıqdan sonra tədqiqatın aparılması mərhələsi başlanır.

Tədqiqat sualı: *İkinci Dünya müharibəsi dövlətlərin və xalqların tarixində nə kimi rol oynadı?*

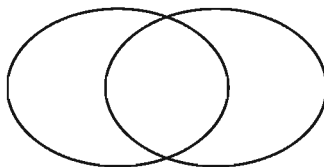
Bu suala cavab tapmaq üçün qruplarla iş aparılır. Onlara tapşırıqlar verilir.

I qrup – Faktlara əsaslanaraq İkinci Dünya müharibəsində döyüşlərin qələbə və məğlubloma səbəbini araşdıraraq cədvəl tərtib edin.

II qrup – Cədvələ əsasən keçirilmiş görüşlər haqqında məlumatları yerləşdirin.

Tehran görüşü	Kırım görüşü	Potsdam konfransı

III qrup – Cədvəldə A.Hitler, F.Ruzvelt, İ.Stalin və U.Çörçillin fəaliyyətlərini səciyyələndirərək fərqli və ümumi cəhədlərini Venn diaqramında qeyd edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlaya-raq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyer əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdim etmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Aşağıda göstərilən və dərslikdə öz əksini tapan sual və tapşırıqları ya cütlərə, ya da fərdi şəkildə verə bilərsiniz. Yaxud da İNSERT üsulunu tətbiq etməklə şagirdləri fəaliyyətə cəlb edə bilərsiniz.

I cüt – Stalinqrad yaxınlığındakı döyüş nə üçün tam əsaslı dönüş kimi nəzərdə tutulur? Fikirlərinizi qeyd edin.

II cüt – İkinci cəbhənin 1944-cü ilin mayında Fransada açılmasının səbəbi nə idi? İzah edin.

III cüt – Nə üçün SSRİ Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələrindəki kommunist-pərəst qüvvələri açıq müdafiə edirdi? Şərh edin.

IV cüt – Kırım konfransında SSRİ-nin mövqeyinə qiymət verin.

V cüt – Potsdam konfransında həll edilən məsələləri müzakirə edin. Bu konfransı Kırım konfransı ilə müqayisə edin.

VI cüt – Xəritədə müharibənin tarixində əsaslı dönüş yaradan döyüşlərin baş verdiyi yerləri göstərin.

VII cüt – Tehran, Kırım və Potsdam konfransları arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrini izah edin.

VIII cüt – İkinci Dünya müharibəsi sentyabrın 2-də bitdiyi halda, nə üçün mayın 9-u Qələbə Günü hesab olunur? İzah edin.

IX cüt – Faşist bloku ölkələrinin böhranı, əsaslı dönüşün başa çatması və faşist bloku ölkələrinin Almaniyaya müharibə elan etməsi arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrinin ardıcılığını müəyyənləşdirin.

X cüt – Kırım konfransına sovet diplomatiyasının qələbəsi kimi baxmaq olarmı? Cavabınızı əsaslandırın.

XI cüt – SSRİ-nin Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələrində kommunistpərəst qüvvələri açıqca müdafiə etməsinə əsasən həmin ölkələrdə yaradılacaq siyasi rejimlər haqqında proqnoz verin.

XII cüt – Birinci Dünya müharibəsinin nəticələri ilə İkinci Dünya müharibəsinin nəticələrini müqayisəli təhlil edin.

Fərdi iş: İkinci Dünya müharibəsinin dünya xalqlarının mədəniyyətinə və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirinə dair esse yazın. Bu mövzu üçün seçdiyimiz standartlardan biri hekayə və esse yazmaq bacarığı ilə əlaqədar olduğu üçün mütləq fərdi işə aid olan tapşırığın icrasını şagirdlərə tapşırılmalısınız. Seçilmiş hər bir standart məqsədlərimizin reallaşdırılması üçündür. Bu baxımdan əsas odur ki, standartın tələbini unutmayasız.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər İkinci Dünya müharibəsi dövründə müxtəlif ölkələrdə baş verən hadisələrin səbəb və nəticələrini izah edir, bu müharibədə A.Hitler, F.Ruzvelt, İ.Stalin və U.Çörçillin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir. İkinci Dünya müharibəsinin dünya xalqlarının mədəniyyətinə və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirinə dair esse və hekayələr yazır.

Yaradıcı təbiiqetmə: Faşist bloku ölkələrinin böhranı, əsaslı dönüşün başa çatması və faşist bloku ölkələrinin Almaniyaya müharibə elan etməsi arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrinin ardıcılığını müəyyənləşdirin. Şagirdlərin qeydlərini lövhədə qeyd edərək yazın. Onların fikirlərini müqayisə edin.

Ev tapşırığı: *"Böyük Vətən müharibəsi İkinci Dünya müharibəsinin tərkib hissəsidir" adlı təqdimat hazırlayın.*

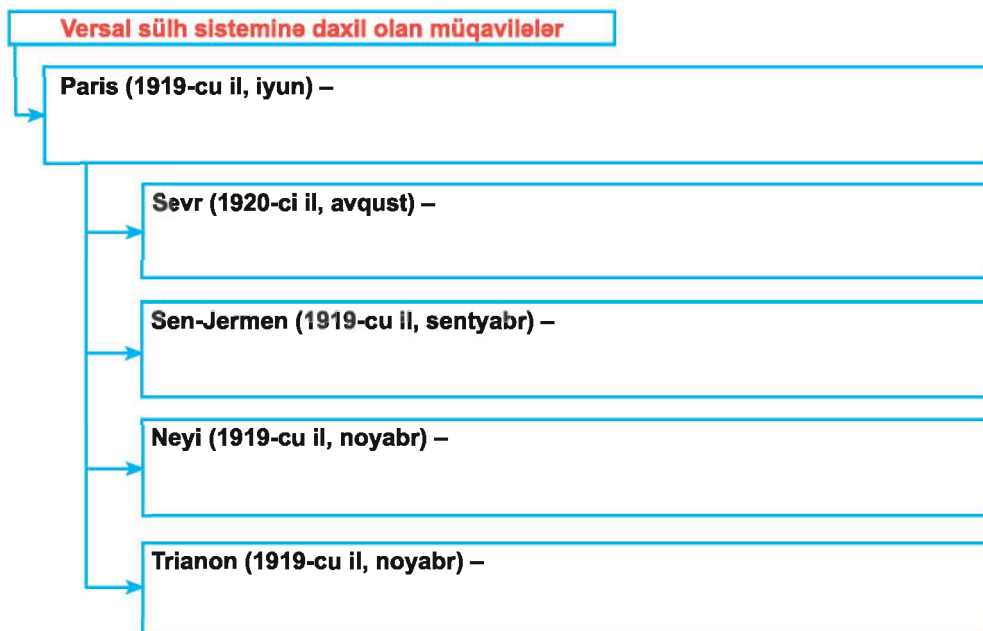
Refleksiya və qiymətləndirmə: Refleksiya zamanı təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə, məsələn, biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Necə nail olduq? Qrupun liderlərinə belə sualla müraciət edirəm: "Siz A.Hitler, F.Ruzvelt, İ.Stalin və U.Çörçillin fəaliyyətlərini necə qiymətləndirirsiniz? Kırım konfransına sovet diplomatiyasının qələbəsi kimi baxmaq olarmı? Cavabınızı əsaslandırın.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, münasibətbildirmə, esse və hekayəyazma.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İkinci Dünya müharibəsi dövründə müxtəlif ölkələrdə baş verən hadisələrin səbəb və nəticələrini izah etməkdə çətinlik çəkir.	İkinci Dünya müharibəsi dövründə müxtəlif ölkələrdə baş verən hadisələrin səbəb və nəticələrini dəyişiklikləri müəllimin köməyindən istifadə etməklə edir.	İkinci Dünya müharibəsi dövründə müxtəlif ölkələrdə baş verən hadisələrin səbəb və nəticələrini dəyişikliklərini izah edərkən müəyyən səhvlər edir.	İkinci Dünya müharibəsi dövründə müxtəlif ölkələrdə baş verən hadisələrin səbəb və nəticələrini izah edir.
A.Hitler. F.Ruzvelt, İ.Stalin və U.Çörçillin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirərkən çətinlik çəkir.	A.Hitler. F.Ruzvelt, İ.Stalin və U.Çörçillin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirəndə müəllimin köməyindən istifadə edir.	A.Hitler. F.Ruzvelt, İ.Stalin və U.Çörçillin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir, lakin fikrini çatdırarkən səhvlər edir.	A.Hitler. F.Ruzvelt, İ.Stalin və U.Çörçillin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.
İkinci Dünya müharibəsinin dünya xalqlarının mədəniyyətinə və sivilizasiyalararası əlaqələrinə təsirinə dair esse və hekayələr yazmaqda çətinlik çəkir.	İkinci Dünya müharibəsinin dünya xalqlarının mədəniyyətinə və sivilizasiyalararası əlaqələrinə təsirinə dair esse və hekayələr yazarkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	İkinci Dünya müharibəsinin dünya xalqlarının mədəniyyətinə və sivilizasiyalararası əlaqələrinə təsirinə dair esse və hekayələr yazır, lakin fikrini çatdırarkən səhvlər edir.	İkinci Dünya müharibəsinin dünya xalqlarının mədəniyyətinə və sivilizasiyalararası əlaqələrinə təsirinə dair esse və hekayələr yazır.

II bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə nümunəsi

1. Sxemdə verilmiş Versal sülh sisteminə aid olan müqavilələrin şərtlərini qeyd edin.

2. Cədvəli doldurun.

Nasistlərin ideyaları	Faşistlərin ideyaları

3. Xronoloji ardıcılığı düzün.

- 1) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması
- 2) Gürcüstan Demokratik respublikasının yaranması
- 3) Türkiyə Böyük Millət Məclisinin açılması
- 4) Mudanya sülhü
- 5) Türkiyənin respublika elan edilməsi
- 6) Türkiyənin Millətlər Cəmiyyətinə daxil olması
- 7) Oyuncaq Mançjou dövlətinin yaranması
- 8) "Köləlik konstitusiyasının" qəbulu

- A) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
- B) 2, 1, 3, 4, 5, 7, 6, 8
- C) 2, 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8
- D) 1, 2, 3, 4, 6, 5, 8, 7

4. Düzgün cavabları oxların köməyi ilə uyğunlaşdırın.

- A) Kəndlinin artıq məhsulunun aşağı qiymətə dövlətə satmağa məcbur edilməsi.
- B) Kollektiv təsərrüfat deməkdir.
- C) Siyasi hakimiyyəti forması olub, ictimai həyatın bütün sahələrinin sərt dövlət nəzarətinə tabe edilməsidir.
- D) Fransız sözü olub, iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə dövlətin rolunu artırmaq mənası daşıyır.

1) Kolxoz	A)
2) Totalitar	B)
3) Etatizm	C)
4) Ərzaq sapalağı	D)

5. “Düнкerк möcüzəsi” nə deməkdir?

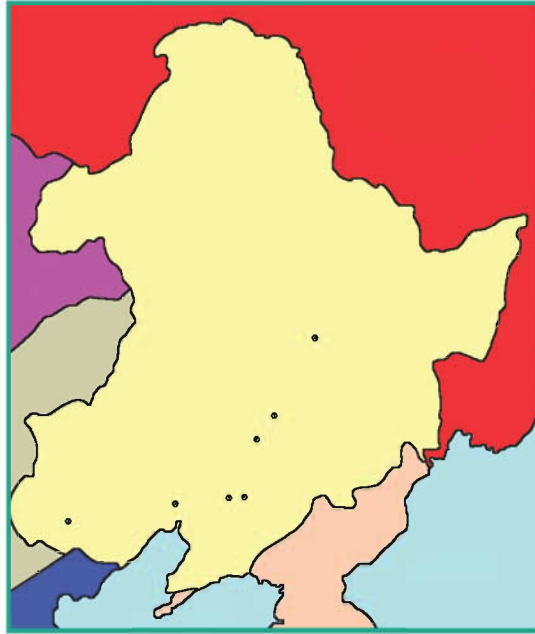
6. Tarixi hadisələrin baş verdiyi illəri və qərarları cədvəldə qeyd edin.

Tehran konfransı	Kırım konfransı

7. Stalinqrاد döyüşünün iştirakçısı olan azərbaycanlı general kimdir?

- A) Həzi Aslanov
- B) Mehdi Hüseynzadə
- C) İsrail Məmmədov
- D) Ziya Bünyadov

8. Verilmiş lal xəritənin hansı dövlətə aid olduğunu müəyyən edib içərisini doldurun.

9. Verilmiş faktların hansı dövlətə aid olduğunu müəyyən edin.

Birinci Dünya müharibəsində böyük dövlətlər tərəfindən “nüfuz dairələrinə” bölünmüşdü. Aqrar ölkə olan bu dövlətdə feodal qaydalarının hökmranlığı inkişafa mane olurdu. Kəndlilərin çoxu torpaqsız və ya aztorpaqlı idilər. Sənaye zəif inkişaf etmişdi. Yetişməkdə olan inqilabi hərəkəta Homindan partiyası rəhbərlik edirdi.

- A) Yaponiya
- B) Hindistan
- C) Çin
- D) Koreya

10. Birinci Dünya müharibəsinin başlanmasından neçə il sonra ABŞ Xiro-simiya və Naqasakiyə atom bombası atdı? Bu addımı atmaqda ABŞ-in məqsədi nə idi?

III BÖLMƏ. DÜNYA ÖLKƏLƏRİ İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI DÖVRDƏ

VII FƏSİL. AVROPA ÖLKƏLƏRİ VƏ AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI

18. QƏRBİ AVROPA ÖLKƏLƏRİ VƏ AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI

Alt standartlar:

- 1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
- 4.1.1. Tarixi şəxsiyyətlərin (I Napoleon, Cüzeppe Haribaldi, I Aleksandr, Sultan II Əbdülhəmid, Otto Bismark, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarianoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

Məqsəd:

1. İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qərbi Avropa və ABŞ-da baş verən oxşar tarixi faktların səbəb və nəticələrini izah edir.
2. Uinston Çörçill və M.Tetçerin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

İş forması: kollektiv və cütürlə iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, suallar

Motivasiya: Lövhədə “İnteqrasiya” sözünü yazın. Bu sözün mənasını şagirdlərdən soruşun. Sonra inteqrasiya sözünün “dövlət” sözü ilə əlaqəsinin olub-olmamasını soruşun. Əlaqəni söylədikdən sonra İkinci Dünya müharibəsindən sonra hegemon dövlətlərin siyasi arenada qalmaları üçün hansı addımlar atdıqlarını və dövlətləri birləşdirən hansı müqavilə və təşkilatları tanıdıqlarını soruşun. Bu təşkilatlar və ya müqavilələr nə zaman bağlanıb? Şagirdlər Həyat bilgisi fənnindən müxtəlif təşkilatlara üzv olan Qərb dövlətlərini, eləcə də ABŞ-ın aparıcı rol oynadığı siyasi və iqtisadi təşkilatlar barədə məlumatları vardır. Bu baxımdan şagirdlər üçün İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrinin siyasi mənzərəsini açan motivasiya üçün verilmiş suallar o qədər də çətin olmayacaq.

Tədqiqat sualı: *İkinci Dünya müharibəsindən sonra Avropa ölkələri və ABŞ-ın tarixində hansı hadisələr baş verdi?*

Bu suala cavab axtarmaq üçün qruplarla iş aparılır. Onlara tapşırıqlar verilir. Bu zaman şagirdlərə paylama materialı verilərsə, işi daha da rahatlaşdırar.

I cüt – Böyük Britaniyanın xarici və daxili siyasətinin əsas istiqamətlərini təhlil edin.

II cüt – Dördüncü respublikanın süqutunun səbəblərini izah edin.

III cüt – Şarl de Qollun siyasi addımlarını müəyyənləşdirib sxem-cədvəl tərtib etməklə təhlillər aparın.

IV cüt – Qərb dövlətləri və SSRİ-nin Almaniyaya ilə bağlı yürütdükləri siyasətin səbəblərini izah edin.

V cüt – Helmut Kollun fəaliyyətini təhlil edin və ona münasibət bildirin.

VI cüt – İtaliyanın qalib dövlətlərlə bağladığı sülhün şərtlərinə əsasən baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirin.

VII cüt – Taft-Xartli qanununun qəbul edilməsinin səbəbi nə idi? İzah edin.

VIII cüt – Tarixdə “Əsrin cinayəti” adı almış hadisəni təhlil edin.

IX cüt – Nə üçün “Uotorgeyt əhvalatı” respublikaçılar partiyasının nüfuzuna ciddi zərbə vurdu? Şərh edin.

X cüt – İlk qaradərili prezident seçilməsini dəyərləndirin. Sizcə, bu vaxtadək qaradərili prezident seçilməməsinin səbəbi nə idi? Fikrinizi bildirin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında cütlər qiymətləndirilir.

Kollektiv iş: “Dəmir ledi” adlandırılan Marqaret Tetçerin idarəçilik qabiliyyətini və Böyük Britaniyanın baş naziri Uinston Çörçillin fəaliyyətini faktlara əsaslanaraq dəyərləndirin.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qərbi Avropa və ABŞ-da baş verən oxşar tarixi faktların səbəb və nəticələrini izah edir. Uinston Çörçill və M.Tetçerin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

Yaradıcı təbiiqetmə: Sxemə əsasən ABŞ haqqında esse yazın (Sxem dərslikdə, səh. 97-də)

Ev tapşırığı: 2001-ci il sentyabrın 11-də Nyu-Yorkda baş vermiş terror aktı haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə, məsələn, biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Nece nail olduq? “Siz Marqaret Tetçerin siyasətinə necə qiymət verirsiniz? Xəritədə müasir İngiltərənin, eləcə də Fransa və Almaniyaya ərazilərini müqayisə edin.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, münasibətbildirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qərbi Avropa və ABŞ-da baş verən oxşar tarixi faktların səbəbini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyindən istifadə etməklə Qərbi Avropa və ABŞ-da baş verən oxşar tarixi faktların səbəbini izah edir.	Qərbi Avropa və ABŞ-da baş verən oxşar tarixi faktların səbəb və nəticənin izahında müəyyən səhvlər edir.	İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qərbi Avropa və ABŞ-da baş verən oxşar tarixi faktların səbəb və nəticələrini izah edir.
Münasibət bildir-məkdə çətinlik çəkir.	Münasibət bildirdikdə müəllimin köməyindən istifadə edir.	Münasibət bildirir, lakin fikrini çatdırar-kən səhvlər edir.	Uinston Çörçill və M. Tetçerin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

19. ŞƏRQİ AVROPA ÖLKƏLƏRİ. SSRİ

Alt standartlar:

- 1.1.3. Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.
- 2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.

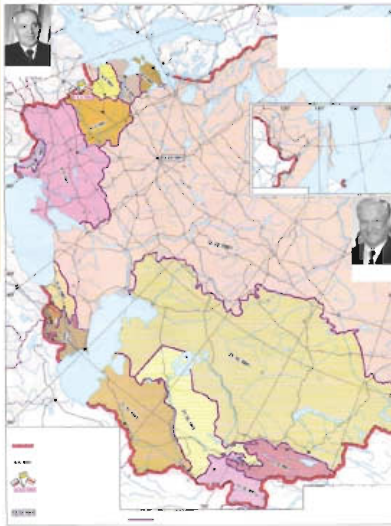
Məqsəd:

1. İkinci Dünya müharibəsindən sonra Şərqi Avropa və SSRİ-də baş verən tarixi hadisələrə dair sinxron cədvəllər hazırlayır.
2. Şərqi Avropa və SSRİ-nin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.

İş forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, İNSERT

Motivasiya:

Gördüyünüz bu şəkil və xəritələr sizə nə deyir? Siz bunlara baxanda nə düşündünüz? Heç belə bir şüara rast gəlmisinizmi? "Hava necə olursa olsun, birlikdə hərəkət etməliyik". Bu şüarın mahiyyətini necə izah edərdiniz? Sizcə, bu şüar kimlərə məxsusdur? və s. kimi suallardan istifadə etməklə bu mövzunun tədrisində motivasiyanı yaratmaq olar.

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürdükdən sonra İNSERT üsulundan istifadə etmək olar.

Tədqiqat sualı: Şərqi Avropa ölkələri və SSRİ-nin tarixdəki rolu nədən ibarətdir?

Bu suala cavab axtarmaq üçün qruplarla iş aparılır. Onlara tapşırıqlar verilir.

I qrup – Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin sosializm qurmaq xəttini əsas götürmələrinin səbəblərini izah edin.

II qrup – QİYŞ və Varşava Müqavilə Təşkilatının yaradılmasının məqsədlərini göstərin.

III qrup – Polşa, Macarıstan və Çexoslovakiya hadisələrinin oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirin.

IV qrup – İkinci Dünya müharibəsinin nəticələri SSRİ-yə hansı yenilikləri gətirdi? Sxem şəklində izah edin.

V qrup – SSRİ-nin dağılmasının səbəbləri nə idi? Bu ittifaqın dağılmaması üçün hansı tədbirlər görüldü? Sxem əsasında təhlil edin.

VI qrup – SSRİ-də hakimiyyətin Kommunist partiyasına məxsus olduğunu təsdiq edən sənədi müzakirə edin. Bu sənədin qəbul edilməsinin məqsədlərini sxemə əsasən müəyyənləşdirin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Kollektiv iş: Şərqi Avropa ərazisində baş verən dəyişiklikləri əks etdirən cədvəl və sxemlər tərtib edin.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər 60-cı illərin sonunda Çexoslovakiyada “Praqa baharı” adını almış hadisələr baş verdiyini müəyyən edirlər. SSRİ-də yenidənqurma islahatlarının həyata keçirilməsi və digər islahatlar barədə məlumatlanır, SSRİ-nin dağılması, eləcə də Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələrində sosialist sisteminin iflası ilə tanış olurlar. Bütün bunları araşdırmaqla yanaşı, İkinci Dünya müharibəsindən sonra Şərqi Avropa və SSRİ-də baş verən tarixi hadisələrə dair sinxron cədvəllər hazırlamaqla bərabər, ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər də hazırlayırlar.

Yaradıcı tətbiqetmə: Əlavə məlumatlar toplamaqla qərarlar ağacında B.Yeltsin və M.Qorbaçovun yürütdükləri siyasəti müqayisə edərək fikirlərinizi bildirin.

B.Yeltsin		M.Qorbaçov	
+ tərəfi	– tərəfi	+ tərəfi	– tərəfi

Ev tapşırığı: Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası (QİYS) haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Şagirdləri fərdi şəkildə qiymətləndirmək üçün təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə olar, məsələn, biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Bütün bu hadisələrin baş verməsinə səbəb nə idi? və s.

Qiymətləndirmə meyarları: sxemhazırlama, cədvəlhazırlama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Şərqi Avropa və SSRİ-nin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Şərqi Avropa və SSRİ-nin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.	Bəzi səhvlərlə Şərqi Avropa və SSRİ-nin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.	Şərqi Avropa və SSRİ-nin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.
İkinci Dünya müharibəsindən sonra Şərqi Avropa və SSRİ-də baş verən tarixi hadisələrə dair sinxron cədvəllər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə İkinci Dünya müharibəsindən sonra Şərqi Avropa və SSRİ-də baş verən tarixi hadisələrə dair sinxron cədvəllər hazırlayır.	Bəzi səhvlərlə İkinci Dünya müharibəsindən sonra Şərqi Avropa və SSRİ-də baş verən tarixi hadisələrə dair sinxron cədvəllər hazırlayır.	İkinci Dünya müharibəsindən sonra Şərqi Avropa və SSRİ-də baş verən tarixi hadisələrə dair sinxron cədvəllər hazırlayır.

VIII FƏSİL. ASİYA ÖLKƏLƏRİ

20. QAFQAZ

Alt standartlar:

- 1.1.3. Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.
- 3.1.2. Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır.

Məqsəd:

1. Qafqaz xalqlarının həyatında baş verən hadisələri əks etdirən sinxron cədvəllər hazırlayır.
2. Müstəqillik qazanan Qafqaz xalqlarına aid təqdimat hazırlayır.

İş forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə, təqdimat

Motivasiya zamanı dərslikdə gedən bu hissəni şagirdlərin birinə oxudun.

“Müharibə dövründə Sovet İttifaqında yaşayan türk xalqları faşizm üzərində qələbənin qazanılmasında böyük rol oynamışdılar. Yüz minlərlə insan cəbhələrdə igidliklə vuruşmuş, misilsiz qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişdilər. Qafqaz xalqları döyüşən ordunu silah-sursatla, ərzaq və paltarla, ən başlıcası isə yanacaqla fasiləsiz təmin etmişdi”.

Bu hissəni oxuduqdan sonra şagirdlərə suallar verilir. Sizcə, bütün bunlara görə sovet hökuməti Qafqaz xalqlarına necə münasibət göstərdi? İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qafqaz xalqlarının taleyi necə oldu? Yaxud da bu motivasiya üçün “deportasiya” sözünü lövhədə yazıb şagirdlərə müraciət edin: Bu sözün mənası nədir? Deportasiya haqqında nə bilirsiniz? Azərbaycan xalqı deportasiyaya məruz qalıbmı? Bu nə zaman və nə məqsədlə həyata keçirilib? və s. suallar verə bilərsiniz. Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürürlər. Bu mövzunun tədrisi üçün “3.1.2. Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır” standartını seçmiş olarsınızsa, bu zaman mövzu ilə şagirdlərin öncədən tanışlığı daha səmərə verə bilər. Dərsin gedişi 45 dəqiqə olduğu üçün şagirdlərdə təqdimat hazırlamaq bacarığını formalaşdırmaq üçün daha yaxşı şərait yaratmaq lazımdır.

Tədqiqat aparmaq üçün tədqiqat sualı mütləqdir.

***Tədqiqat sualı:** İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qafqaz xalqlarında hansı hadisələr baş verdi?*

Bu suala cavab tapmaq üçün qruplarla iş aparılır. Onlara tapşırıqlar verilir.

I qrup – Xalqların deportasiyasını həyata keçirmək SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinə nə üçün lazım idi? Məlumat toplayaraq səbəbini araşdırıb təqdimat hazırlayın.

II qrup – Axıska türkləri haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.

III qrup – Türkmənçay müqaviləsindən sonra Azərbaycana köçürülən ermənilərlə XX əsrdə Azərbaycana köçürülən Axıska türklərinin köçürülmə siyasətini müqayisə edib təqdimat hazırlayın.

IV qrup – XXI əsrin başlanğıcında Gürcüstanda Mixail Saakaşvilinin hakimiyyətə gəlməsindən sonra cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi fikrini əsaslandıran təqdimat hazırlayın.

V qrup – Rusiya-Çeçenistan münaqişəsinə aid təqdimat hazırlayın.

VI qrup – Ermənistanın qonşu dövlətlərə ərazi iddiaları irəli sürməsinin nə ilə nəticələndiyi haqqında təqdimat hazırlayın.

VII qrup – Rusiyanın 2008-ci ilin avqustunda Gürcüstana hərbi müdaxilə etməsinin səbəblərini izah edən təqdimat hazırlayın.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlaya-raq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Kollektiv iş: 1. Müstəqilik qazandıqdan sonra Azərbaycan və Gürcüstanın tarixindəki hadisələrə əsaslanaraq cədvəldə qeyd edin.

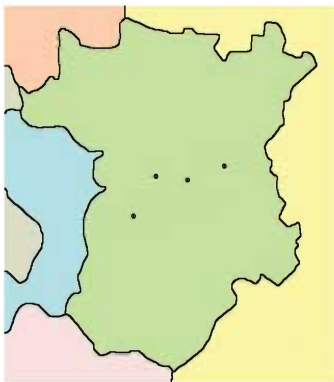
Azərbaycan	Gürcüstan

2. H.Əliyev və E.Şevardnadzeni müqayisə edərək oxşar və fərqli cəhətlərini sxem əsasında qeyd edin.

3. Şimali Qafqaz, Ural, Volqaboyu və Sibirdə yaşayan türk xalqlarının həyatında baş verən hadisələri əks etdirən sinxron cədvəllər hazırlayın.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər Azərbaycanın Türkiyə ilə əməkdaşlığının inkişafına dair geniş məlumatlara malik olur. XXI əsrin başlanğıcında Şimali Qafqazda öz mövqeyini möhkəmləndirməyə nail olan Rusiyanın Cənubi Qafqaz respublikalarını öz təsiri altında saxlamaqla bağlı göstərdiyi səylər barədə məlumatlanaraq Qafqaz xalqlarının həyatında baş verən hadisələri əks etdirən sinxron cədvəllər hazırlayır. Həmçinin müstəqillik qazanan Qafqaz xalqlarına aid təqdimat hazırlayırlar.

Yaradıcı təbiiqetmə: Dərsləkdə səh. 106-da verilmiş Çeçenistan Respublikasının xəritəsinə əsaslanaraq lal xəritəni doldurun.

Ev tapşırığı: Cövhər Dudayev haqqında esse yazın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Refleksiya mərhələsində müəyyən edilmiş suallar əsasında şagirdləri fərdi qiymətləndirə bilərsiniz.

Qiymətləndirmə meyarları: cədvəlhazırlama, təqdimathazırlama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qafqaz xalqlarının həyatında baş verən hadisələri əks etdirən sinxron cədvəllər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Qafqaz xalqlarının həyatında baş verən hadisələri əks etdirən sinxron cədvəllər hazırlayır.	Qafqaz xalqlarının həyatında baş verən hadisələri əks etdirən sinxron cədvəllər hazırlayarkən sistemsizlik edir.	Qafqaz xalqlarının həyatında baş verən hadisələri əks etdirən sinxron cədvəllər hazırlayır.

Müstəqillik qazanan Qafqaz xalqlarına aid təqdimat hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müstəqillik qazanan Qafqaz xalqlarına aid təqdimat hazırlayır, lakin ciddi səhvlərə yol verir.	Müstəqillik qazanan Qafqaz xalqlarına aid təqdimat hazırlayır, bəzi səhvlər edir.	Müstəqillik qazanan Qafqaz xalqlarına aid təqdimat hazırlayır.

21. TÜRK DÜNYASI

Alt standartlar:

- 1.1.2. Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.
- 4.1.1. Tarixi şəxsiyyətlərin (I Napoleon, Cüzeppe Haribaldi, I Aleksandr, Sultan II Əbdülhəmid, Otto Bismark, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarianoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

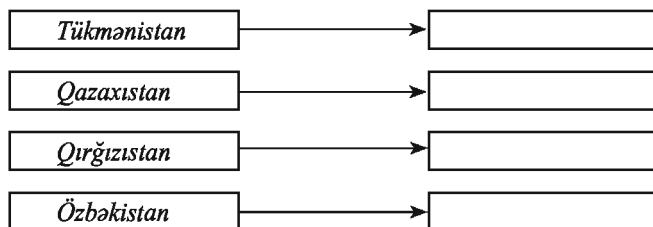
Təlim məqsədi:

1. Türk xalqlarının həyatında baş vermiş hadisələrlə digər ölkələrdə baş vermiş oxşar hadisələr arasındakı fərqi müəyyən edir.
2. Türkiyə Respublikası tarixində mühüm rol oynamış tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini təhlil etməklə münasibət bildirir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə, Venn diaqramı

Motivasiya: Müxtəlif vasitələrdən istifadə edə bilərsiniz. Məsələn:

Bu tarixi dövlətlər haqqında nə deyə bilərsiniz? Onlar hansı xalqın tarixini əks etdirir? Bu dövlətləri SSRİ ilə əlaqələndirən nədir? Türkiyə dövləti harada yerləşir? Müasir Türkiyə dövlətini cədvəldəki dövlətlərlə necə müqayisə edirsiniz? Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürdükdən sonra tədqiqatın aparılma mərhələsi üçün tədqiqat sualı qoyulur.

Tədqiqat sualı: *İkinci Dünya müharibəsindən sonra Türk dünyası tarixdə hansı izi qoya bildi?*

Bu suala cavab axtarmaq üçün qruplarla iş aparılır. Onlara tapşırıqlar verilir.

I qrup – Türkiyə Respublikasının İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı xarici siyasətini araşdıraraq fikirlərinizi bildirin.

II qrup – İkinci Dünya müharibəsində sonra Türkiyə Respublikasında hansı islahatlar keçirilmişdi? Onları müəyyənləşdirin:

III qrup – 1986–2014-cü illərdə Türk dünyasında baş verən tarixi hadisələrlə bağlı cədvəl qurun. Aşağıdakı cədvəlin istiqamətinə uyğun olaraq verilmiş illərin qarşısında prosesləri qeyd edin.

	1986-cı il	1994-cü il	90-cı illər	2014-cü il

IV qrup – Enozis siyasətinin mahiyyətini aydınlaşdırın.

Qrupların tapşırığı bitdikdən sonra onlar arasından seçilmiş liderlər iş vərəqlərindəki işlərini təqdim edirlər. Bu mərhələ məlumatın mübadiləsi adlandırılır.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər Türk xalqlarının tarixində baş vermiş hadisələrlə digər ölkələrdə baş vermiş oxşar hadisələr arasındakı fərqi müəyyən edirlər. Türkiyə Respublikası tarixində mühüm rol oynamış tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini təhlil etməklə münasibət bildirin.

Yaradıcı tətbiqetmə: Turqut Özalla Cövdət Sunayın keçirdiyi islahatları müqayisə edir.

Ev tapşırığı: *Turqut Özalin Türkiyə Respublikasının tarixində oynadığı rolu müəyyən-ləşdirir.*

Refleksiya və qiymətləndirmə: Refleksiyanın aparılması şagirdlərin fərdi şəkildə qiymətləndirilməsinə yardımçı olur. Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə, məsələn, biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Necə nail olduq? Torpaq islahatının Türkiyə üçün əhəmiyyəti nə idi? Turqut Özalin siyasətinin Türkiyə tarixində əhəmiyyəti nədən ibarət oldu? Niyə biz Türkiyəyə qardaş ölkə deyirik?

Qiymətləndirmə meyarları: *müəyyənətmə, münasibətbildirmə*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Türk xalqlarında baş vermiş hadisələrlə digər ölkələrdə baş vermiş oxşar hadisələr arasındakı fərqi müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə türk xalqlarında baş vermiş hadisələrlə digər ölkələrdə baş vermiş oxşar hadisələr arasındakı fərqi müəyyən edir.	Bəzi səhvlərlə türk xalqlarında baş vermiş hadisələrlə digər ölkələrdə baş vermiş oxşar hadisələr arasındakı fərqi müəyyən edir.	Türk xalqlarında baş vermiş hadisələrlə digər ölkələrdə baş vermiş oxşar hadisələr arasındakı fərqi asanlıqla müəyyən edir.

Türkiyə Respublikası tarixində mühüm rol oynamış tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini təhlil etməklə münasibət bildirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Türkiyə Respublikası tarixində mühüm rol oynamış tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini təhlil etməklə münasibət bildirir.	Cüzi səhvlərlə Türkiyə Respublikası tarixində mühüm rol oynamış tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini təhlil etməklə münasibət bildirir.	Türkiyə Respublikası tarixində mühüm rol oynamış tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini təhlil etməklə sərbəst şəkildə münasibət bildirir.

22. İRAN VƏ ƏRƏB ÖLKƏLƏRİ

Alt standartlar:

- 1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
- 4.1.2. Topladığı materiallar əsasında tarixi şəxsiyyətlərə dair esse və hekayələr yazır.

Təlim məqsədi:

1. Müharibədən sonra İran və ərəb ölkələrində baş verən siyasi dəyişiklərin səbəb və nəticələrini izah edir.
2. Topladığı materiallar əsasında Hüsnü Mübarək və Məhəmməd Rza şah Pəhləviyə dair hekayələr yazır.

Təlim forması: fərdi və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, fasiləli oxu

Motivasiya: Mesopotamiya dedikdə yadınıza nə düşür? Əhəməni İran dövləti dedikdə yadınıza nə düşür? Xəritədə həmin əraziləri göstərməklə müasir dövrdə olan dövlətləri əlaqələndirin. Bu tarixi dövlətlər haqqında nə deyə bilərsiniz? Onlar hansı xalqın tarixini əks etdirir? İraq dövləti harada yerləşir? Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Tədqiqat sualı: İran və ərəb ölkələrinin tarixində baş vermiş dəyişikliklər hansılar idi?

Bu suala cavab tapmaq üçün qruplarla iş aparılır. Onlara tapşırıqlar verilir.

I qrup – İraq tarixində baş verən tarixi hadisələrlə bağlı məlumatları cədvələ qeyd edin.

İRAQ	→	
	→	
	→	

II qrup – İran tarixində baş verən tarixi hadisələrlə bağlı məlumatları cədvələ qeyd edin.

İRAN	→	
	→	
	→	

III qrup – 1967–2000-ci illərdə ərəb-İsrail münaqişəsi ilə bağlı baş vermiş tarixi hadisələrə aid cədvəli doldurun.

Ərəb-İsrail münaqişəsi	“Körfəz” müharibəsi

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaq təqdim edirlər.

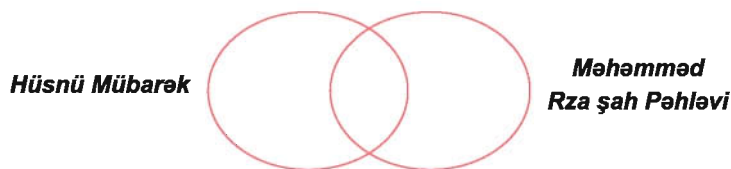
Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib.	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					

Fərdi iş: Materiallara əsasən Hüsni Mübarək və Məhəmməd Rza şah Pəhləviyə dair hekayə yazın. Şagirdlər verilən vaxt ərzində esse və ya hekayəni yazıb təqdim etdikdən sonra nəticələr çıxarılır.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər müharibədən sonra İran və ərəb ölkələrində baş verən siyasi dəyişiklərin səbəb və nəticələrini izah edir, topladığı materiallar əsasında Hüsni Mübarək və Məhəmməd Rza şah Pəhləviyə dair hekayələr yazmağı bacarırlar. Bununla yanaşı, İkinci Dünya müharibəsindən sonra Səudiyyə Ərəbistanının daxili və xarici siyasəti neft amili ilə müəyyən olunduğunu, krallığın duru yanacaq ixrac edən qüdrətli dövlətə çevrildiyini, ABŞ-ın müharibədən sonra da Səudiyyə Ərəbistanı ilə işgüzar əlaqələrini genişləndirdiyini öyrənirlər. Həmçinin 70-ci illərdə İranın iqtisadiyyatının inkişaf sürətinə görə Asiyada Yaponiyadan sonra ikinci yerə çıxdığının səbəbini, lakin islahatların ardıcıl olmaması iqtisadi və sosial-siyasi vəziyyəti kəskinləşdirərək inqilaba gətirib çıxartdığını izah edirlər. İnqilabın başlıca hərəkətverici qüvvəsi olan azərbaycanlıların istəkləri yerinə yetirilmədi, onlara ana dillərində təhsil almaq və məktəb açmaq hüququ belə verilmədiyini öyrəndilər.

Yaradıcı təbiiqetmə: (Qeyd: Müəllim sinifə müxtəlif resurslar və mənbələr gətirməklə göstərilən tapşırığı verə bilər) Hüsni Mübarək və Məhəmməd Rza şah Pəhləvinin keçirdiyi islahatları müqayisə edir:

Ev tapşırığı: Müasir ərəb dünyası və İraq haqqında məlumat toplayıb slayd hazırlayın. (Əgər İKT-dən istifadə imkanlarınız yoxdursa, filipçart və ya A4 vərəqində məlumatları hazırlayıb təqdim edə bilərlər.)

Refleksiya və qiymətləndirmə: Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual vermək olar, məsələn, biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Necə nail olduq? İkinci Dünya müharibəsindən sonra vəziyyət necə oldu? Müasir dövrdə İraq və ərəb dünyasında hansı sahələr üzrə inkişaf vardır?

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, hekayəyazma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Müharibədən sonra İran və ərəb ölkələrində baş verən siyasi dəyişikliklərin səbəb və nəticələrini izah edərkən çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə müharibədən sonra İran və ərəb ölkələrində baş verən siyasi dəyişikliklərin səbəb və nəticələrini izah edir.	Müharibədən sonra İran və ərəb ölkələrində baş verən siyasi dəyişikliklərin səbəb və nəticələrini cüzi səhvlər edərək izah edir.	Müharibədən sonra İran və ərəb ölkələrində baş verən siyasi dəyişikliklərin səbəb və nəticələrini sərbəst izah edir.
Topladığı materiallar əsasında Hüsnü Mübarək və Məhəmməd Rza şah Pəhləviyə dair hekayələr yazmaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə topladığı materiallar əsasında Hüsnü Mübarək və Məhəmməd Rza şah Pəhləviyə dair hekayələr yazır.	Topladığı materiallar əsasında Hüsnü Mübarək və Məhəmməd Rza şah Pəhləviyə dair cüzi səhvlər edərək hekayələr yazır.	Topladığı materiallar əsasında Hüsnü Mübarək və Məhəmməd Rza şah Pəhləviyə dair sərbəst hekayələr yazır.

23. HİNDİSTAN, PAKİSTAN VƏ ƏFQANİSTAN

Alt standartlar:

3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikasına ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

4.1.2. Topladığı materiallar əsasında tarixi şəxsiyyətlərə dair esse və hekayələr yazır.

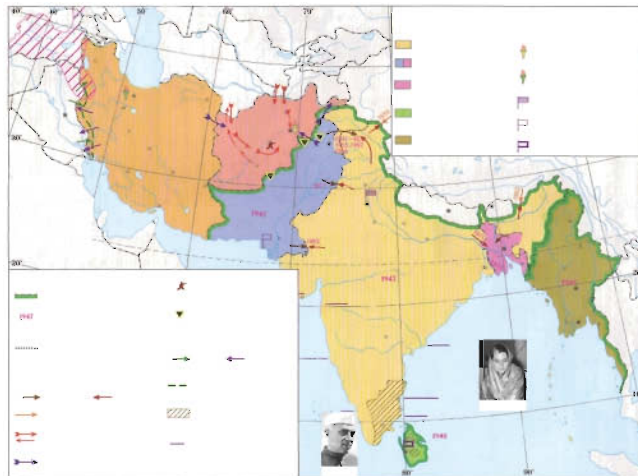
Məqsədi:

1. Hindistan, Əfqanıstan və Pakistanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.
2. Topladığı materiallar əsasında Hindistan, Pakistan və Əfqanıstanın tarixində rol oynamış şəxsiyyətlərə dair esse yazır.

İş forması: fərdi və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, fasiləli oxu, esse

Motivasiya:

Sizcə, bu xəritə hansı dövlətlərin xəritəsidir? Gördüyünüz bu dövlətlərin ərazisi hansı dövrə aiddir? və s. suallarla motivasiyanı qurmaq olar. Əgər sizin İKT imkanlarınız varsa,

mövzuya aid hər bir dövlətin təbiəti və ya tarixi abidəsi haqqında videogörüntü və ya slayd təqdim etməklə də şagirdləri fəallaşdırma bilərsiniz. Fasiləli oxu üsulundan istifadə etməklə şagirdləri yeni materialla tanış edin. Verilmiş mövzunun arasında təqdim edilmiş sual və tapşırıqları icra etdirməyi unutmayın. Dərslərdə mövzuların arasındakı verilmiş sual və tapşırıqlar həmin hissələrə aydınlıq gətirmək və şagirdləri bir növ yenidən motivasiya etmək üçün verilmişdir. Bu mövzunun tədrisi zamanı tədqiqat sualı aşağıdakı kimi ola bilər.

Tədqiqat sualı: *İkinci Dünya müharibəsindən sonra Hindistan, Pakistan və Əfqanıstan tarixində hansı hadisələr baş verdi?*

Bu suala cavab axtarmaq üçün qruplarla iş aparılır. Onlara tapşırıqlar verilir.

I qrup – Böyük Britaniyanın Hindistan və Pakistana müstəqillik verməsində məqsədi nə idi? İzah edin.

II qrup – “Nehru xətti”nin mahiyyətini açın və onun digər “xət”lərdən fərqli cəhətlərini göstərin.

III qrup – Hindistan müasir mərhələdə hansı üstünlükdən istifadə etməklə ən qüdrətli dövlətlərdən biri olmaq niyyətindədir.

IV qrup – Əfqanıstan Demokratik Respublikasının həyata keçirdiyi islahatların Əfqanıstan üçün əhəmiyyəti nə oldu? Təhlil edin.

V qrup – Sovet qoşunlarının Əfqanıstandan çıxarılmasının nəticələrini təhlil edin.

VI qrup – ABŞ və müttəfiqlərinin Əfqanıstana müdaxiləsinin səbəblərini aydınlaşdırın.

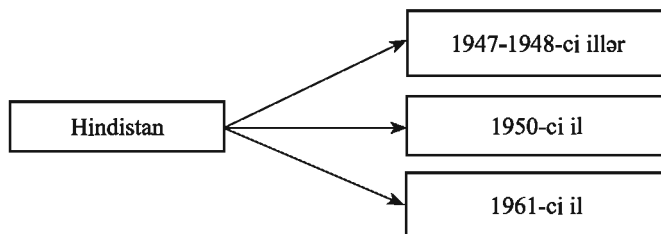
Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Fərdi iş: Hindistan, Pakistan və Əfqanıstanın tarixində rol oynamış şəxsiyyətlərə dair esse yazın.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər 1978-ci ilin aprelində Kabildə dövlət çevrilişi nəticəsində hakimiyyətə gələn qüvvələr və Əfqanıstan Demokratik Respublikası haqqında məlumatları, ümumiyyətlə, Hindistan, Əfqanıstan və Pakistanın siyasi inkişaf mərhələsini sərh edirlər. Topladığı materiallar əsasında Hindistan, Pakistan və Əfqanıstanın tarixində rol oynamış şəxsiyyətlərə dair esse yazırlar.

Yaradıcı tətbiqetmə: Aşağıdakı tapşırıqları şagirdlərə verə bilərsiniz. İkinci Dünya müharibəsindən indiyədək Pakistanda baş verən tarixi faktları bir-biri ilə əlaqələndirərək cədvəl tərtib edin. Əlavə məlumatlar əsasında cədvəli tamamlayın.

Əfqanıstana aid tarixi hadisələri səciyyələndirərək fikirlərinizi cədvələ qeyd edin.

1978-ci il	1989-cu il	1995-ci il	2001-ci il

Ev tapşırığı: *Pakistandakı nüvə silahı haqqında məlumat toplayıb dəftərinizə yazın.*

Refleksiya və qiymətləndirmə: Şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə, məsələn, biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Buna necə nail olduq? və s. mövzu ilə bağlı suallar verməklə refleksiyanı reallaşdırmaq olar.

Qiymətləndirmə meyarları: şərh etmə, esseyazma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Hindistan, Əfqanıstan və Pakistanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edərkən ciddi səhvlər edir.	Hindistan, Əfqanıstan və Pakistanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir, lakin faktlarda səhvlər edir.	Hindistan, Əfqanıstan və Pakistanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.	Hindistan, Əfqanıstan və Pakistanın siyasi inkişaf mərhələsini ətraflı şərh edir.
Topladığı materiallar əsasında Hindistan, Pakistan və Əfqanıstanın tarixində rol oynamış şəxsiyyətlərə dair esse yazarkən ciddi səhvlər edir.	Topladığı materiallar əsasında Hindistan, Pakistan və Əfqanıstanın tarixində rol oynamış şəxsiyyətlərə dair esse yazır, lakin səhvlərə yol verir.	Topladığı materiallar əsasında Hindistan, Pakistan və Əfqanıstanın tarixində rol oynamış şəxsiyyətlərə dair esse yazır, fikrini ifadədə cüzi səhvlər var.	Topladığı materiallar əsasında Hindistan, Pakistan və Əfqanıstanın tarixində rol oynamış şəxsiyyətlərə dair sərbəst esse yazır.

24. ÇİN, YAPONİYA VƏ KOREYA

Alt standartlar:

- 1.1.3. Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.
- 2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişaf prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Məqsəd:

1. İkinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Yaponiya və Koreyada baş verən hadisələrə dair sinxron cədvəllər hazırlayır.
2. Çin, Yaponiya və Koreyanın sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

İş forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, suallar

Motivasiya: Şagirdlərdən motivasiya üçün bu dövlətlərin istehsal etdiyi hər hansı texnoloji avadanlıqlardan nümunələr göstərərək onların hansı ölkələrin istehsalı olmasını soruşa bilərsiniz. Şagirdlər, demək olar ki, dərhal buna cavab tapacaqlar. Bunun ardınca 24-cü mövzunun girişində verilmiş bu hissəni, "İkinci Dünya müharibəsindən sonra Çində vətəndaş müharibəsi kommunistlərin qələbəsi ilə başa çatdı. Yaponiya isə müharibədən ağır vəziyyətdə çıxmışdı. Koreyanın şimalı sovet, cənubu isə ABŞ qoşunları tərəfindən zəbt olunmuşdu. Potsdam konfransına əsasən, 38-ci paralel iki ölkənin sərhəd xətti kimi müəyyən edildi" şagirdlərdən birinə oxudun. Sonra bu hissəyə aid suallar verib şagirdlərdən fərziyyələr ala bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Çin, Yaponiya və Koreya İkinci Dünya müharibəsindən sonra müasir dövrədək hansı tarixi yolu keçdi?

Bu suala cavab tapmaq üçün qruplarla iş aparılır. Onlara tapşırıqlar verilir.

I qrup – Çin Xalq Respublikası necə yarandı və onun dünyadakı yeri nədən ibarətdir? sualını özündə ehtiva etdirən sxem hazırlayın.

II qrup – SSRİ və sosializm sistemi dağıldığı halda, Çində bu münasibətlərin qalmasının səbəblərini aydınlaşdırın.

III qrup – Yaponiyanın Birinci və İkinci Dünya müharibələrindən sonrakı vəziyyətini təhlil edən sxem hazırlayın.

IV qrup – Yaponiyanın iqtisadi yüksəlişinin səbəblərini aydınlaşdırın və iqtisadi yüksəlişi özündə əks etdirən diaqram hazırlayın.

V qrup – Şimali və Cənubi Koreyanın iqtisadi-sosial durumunu Venn diaqramında müqayisə edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyer əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Kollektiv iş: Çin, Yaponiya və Koreyanın sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri xəritədə göstərməklə dəyərləndirir.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər İkinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Yaponiya və Koreyada baş verən hadisələrə dair sinxron cədvəllər hazırlayır. Həmin dövrlərin sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Ev tapşırığı: Çin, Yaponiya və Koreyanın texniki kəşflərinə aid məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Refleksiya zamanı şagirdlərə araşdırdıqları problemlə bağlı suallar verilir, nəticəyə necə gəlib çıxdıqları soruşulur. Verilən cavabların nəticəsində şagirdləri fərdi qiymətləndirə bilərsiniz.

Qiymətləndirmə meyarları: cədvəllərhazırlama, qiymətləndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İkinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Yaponiya və Koreyada baş verən hadisələrə dair sinxron cədvəllər hazırlamağa cəhd edir.	İkinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Yaponiya və Koreyada baş verən hadisələrə dair sinxron cədvəlləri sistemli şəkildə hazırlayır.	İkinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Yaponiya və Koreyada baş verən hadisələrə dair sinxron cədvəllər hazırlayarkən bəzi faktları unudur.	İkinci Dünya müharibəsindən sonra Çin, Yaponiya və Koreyada baş verən hadisələrə dair sinxron cədvəllər hazırlayır.
Çin, Yaponiya və Koreyanın sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Çin, Yaponiya və Koreyanın sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirərkən faktlarda yanlışlıq edir.	Çin, Yaponiya və Koreyanın sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	Çin, Yaponiya və Koreyanın sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından ətraflı şəkildə qiymətləndirir.

25. BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR. DÜNYA MÜASİR DÖVRDƏ

Alt standartlar:

- 1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
- 2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişaf prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
- 3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latin Amerikası ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Məqsəd:

1. Dünyada baş verən hadisələrin səbəb və nəticələrini izah edir.
2. Beynəlxalq münasibətlər sistemində müasir dünya ölkələrinin siyasi həyatında baş verən hadisələri qiymətləndirir.
3. Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə beynəlxalq münasibətlərin təsirini şərh edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə

Motivasiya: Məktəbdə müxtəlif siniflərdə oxuyan Raufla Ayxan dalaşdı. Bu hadisə iki sinfin bir-birinə düşmən mövqeyində durmasına şərait yaratdı. Məsələ böyüdü və münəqişənin həllinə valideynlər və məktəb rəhbərliyi qarışmalı oldu. Sizcə, münəqişə böyüklər tərəfindən necə həll olundu?

Yaxud da siz münəqişəyə səbəb olarkən sonda necə addım atırsınız? Münəqişələrin səbəbini necə izah edərdiniz? Münəqişələrin verdiyi ağır nəticələri müzakirə edərkən nəticəyə gəldiyiniz fikri hansı sözlə ifadə edirsiniz?

Motivasiya üçün verilmiş tövsiyələrdən istifadə edə bilərsiniz. Bu zaman, təbii ki, şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürürlər. Alınmış fərziyyələr lövhədə və ya filipçartda yazılır. Motivasiyanın uğurlu yekunundan sonra şagirdlərə tədqiqat sualı verilir. Fasiləli oxu üsulundan istifadə etməklə dərslərdə verilmiş bu mövzu ilə şagirdlər tanış ola bilərlər. Bu zaman verilmiş məlumatlararası suallara cavab tapmaq üçün fasilələr edin. Şagirdlərin sual və tapşırıqlarının icrasında iştirak etməsini təmin edin.

Tədqiqat sualı: Müasir dövrdə baş vermiş proseslərdə dünya ölkələrinin rolu nədən ibarət oldu?

I qrup – Dünya dövlətlərinin qəbul etdikləri siyasətin səciyyəvi cəhətlərini göstərin.

II qrup – Müasir dövrdə dünyada baş verən münəqişə ocaqlarını dünya xəritəsində göstərin və münəqişələrin yaranma səbəblərini aydınlaşdırın.

III qrup – Keçmiş SSRİ ərazisindəki münəqişələrin əsas səbəblərini göstərin.

IV qrup – Xocalı soyqırımı nə vaxt baş vermişdir? Bu soyqırımın nəticələrini təhlil edin.

V qrup – Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (Təşkilatının) yaradılması səbəblərini izah edin.

Məlumatın mübadiləsi: Verilmiş zaman müddətində qrupların işlərini qrup liderləri vasitəsilə təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Qrup işlərinin təqdimatından sonra işlər müzakirə edilir. Səhvlər qeyd edilir, əlavələr olunur. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Kollektiv iş: (müzakirə) “Kipr problemi”ni aydınlaşdırın. SSRİ-nin süqut etmə səbəblərini təhlil edin. Ən çox münaqişə ocaqlarının Yaxın Şərqdə olmasının səbəbini izah edin.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər dünyada baş verən hadisələrin səbəb və nəticələrini izah edirlər. “Trumen doktrinası”, “Marşall planı”, Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurasının yaradılmasının dünya üçün əhəmiyyəti, Berlin və Karib böhranlarının beynəlxalq münasibətlərdə gərginliyin yenidən artırmasının səbəbini şərh edirlər. Müasir dünya ölkələrinin siyasi həyatında baş verən hadisələri qiymətləndirərək Xocalı soyqırımının nəticələrini təhlil edir, münaqişələrin yaranma səbəblərini aydınlaşdırırlar. Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edərək dünya dövlətlərinin qəbul etdikləri siyasətin səciyyəvi cəhətlərini göstərirlər.

Yaradıcı tətbiqetmə: Erməni terrorizmi mövzusunda esse yazın.

Ev tapşırığı: Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlara üzv olmasını özündə əks etdirən təqdimat hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir, məsələn, “Trumen doktrinası”, “Marşall planı”, Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurasının yaradılmasının dünya üçün əhəmiyyəti nə idi? Berlin və Karib böhranlarının beynəlxalq münasibətlərdə gərginliyin yenidən artırmasının səbəbi nə idi? SSRİ-nin yumşalma siyasətinə əl atmasında məqsəd nə idi? İkinci Dünya müharibəsindən sonra Şərqdə hansı dəyişikliklər baş verdi? Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (Təşkilatının) Azərbaycanla bağlılığı varmı? 70-ci illərdə Beynəlxalq münasibətlərdə gərginliyə hansı hadisələr səbəb oldu? Beynəlxalq münasibətlərdə “son tutaşma”ya səbəb nə oldu?

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, qiymətləndirmə, şərhətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Dünyada baş verən hadisələrin səbəb və nəticələrini izah edərkən çətinlik çəkir.	Müəllimin köməklili ilə dünyada baş verən hadisələrin səbəb və nəticələrini izah edir.	Bəzi səhvlərlə dünyada baş verən hadisələrin səbəb və nəticələrini izah edir.	Dünyada baş verən hadisələrin səbəb və nəticələrini asanlıqla izah edir.
Beynəlxalq münasibətlər sistemində müasir dünya ölkələrinin siyasi həyatında baş verən hadisələri qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə beynəlxalq münasibətlər sistemində müasir dünya ölkələrinin siyasi həyatında baş verən hadisələri qiymətləndirir.	Beynəlxalq münasibətlər sistemində müasir dünya ölkələrinin siyasi həyatında baş verən hadisələri qiymətləndirir, lakin bəzi səhvlər edir.	Beynəlxalq münasibətlər sistemində müasir dünya ölkələrinin siyasi həyatında baş verən hadisələri sərbəst qiymətləndirir.
Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə beynəlxalq münasibətlərin təsirini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Köməkdən istifadə etməklə dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə beynəlxalq münasibətlərin təsirini şərh edir.	Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə beynəlxalq münasibətlərin təsirini şərh edir, illərdə səhvə yol verir.	Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə beynəlxalq münasibətlərin təsirini asanlıqla şərh edir.

26. DÜNYA XALQLARININ MƏDƏNİYYƏTİ

Alt standartlar:

- 5.1.1. Mədəniyyətlərin inkişafına təsir edən amilləri izah edir.
- 5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətləri izah edir.
- 5.1.3. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair esse və hekayələr yazır.

Təlim məqsədi:

1. Dünya xalqlarının mədəniyyətinin inkişafına təsir edən amilləri izah edir.
2. Dünya xalqlarının mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətlərini izah edir.
3. Qərb və Şərq mədəniyyətinə dair esse və ya hekayə yazır.

Təlim forması: kollektiv, fərdi və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, esse, müzakirə

Motivasiya: Motivasiyanı sadə bir sualla da başlaya bilərsiniz. Məsələn, hansı sənəti və ya elmi üstün hesab edirsiniz? Sizcə, “Daha çox bu sahə üstündür” demək düzgündürmü?

Yaxud da Olimpiya oyunlarından, I Avropa oyunlarından, yaxud da “Avrovizion” musiqi yarışmasından nümunələr göstərməklə şagirdlərə bu barədə suallar verib motivasiya yaratmaq olar. Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürdükdən sonra tədqiqatın aparılması mərhələsi başlanır. Bu mövzu olduqca maraqlı və rəngarəng məlumatlarla zəngin olduğu üçün şagirdlərin bir 45 dəqiqədə hər şeyi əhatəli araşdırması üçün qabaqlayıcı tapşırıq şəklində öncədən bu mövzu ilə tanışlığı şagirdlərə tapşırıq bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Dünya xalqlarının mədəniyyətinin verdiyi töhfələr nədən ibarətdir?

I qrup – SSRİ-nin Qərbin demokratik əhvali-ruhiyyəli ədəbiyyat və incəsənət cərəyanlarına qarşı qapalılığını özünütdəric siyasəti adlandırmaq olarmı? İzah edin.

II qrup – Səhiyyədə, rabitədə və nəqliyyatda olan böyük uğurların kökündə fizika elmində olan kəşflərin durduğunu şərh edin.

III qrup – Şərq musiqisinin, xüsusilə də muğamın Qərb musiqisinə təsirini göstərin.

IV qrup – İkinci Dünya müharibəsi və müharibədən sonra yazılmış əsərlərin müasir dövr üçün əhəmiyyətini izah edin.

V qrup – Elm və texnika arasındakı qarşılıqlı əlaqəni təhlil edin.

Məlumatın mübadiləsi: Bu mərhələdə şagirdlər öz qrup işlərini təqdim edirlər. Onların liderləri verilmiş tapşırığın təqdimatını həyata keçirərkən qrup adından iştirak edir. Lazım gələrsə, qrup üzvləri ona yardım edə bilərlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir. Qrup meyar cədvəli öncədən sinifdə asılır və ya lövhədə göstərilə bilinər ki, şagirdlər nəyin əsasında qiymətləndiriləcəklərini bilsinlər.

Fərdi iş: “XXI əsr Şərq mədəniyyətinin ən gözəl nümunəsi Azərbaycandır” adlı esse yazın. “Qərb və Şərq mədəniyyətinin inciləri” adlı hekayə yazın.

Kollektiv iş (müzakirə): Elmi-texniki inqilab dünya iqtisadiyyatına nə verdi? Münasibət bildirin. Realizmlə totalitar rejim arasında ziddiyyətin labüdlüyünü sübut edin. Ədəbiyyatda və incəsənətdə yaranan yeni cərəyanların Qərb ölkələrində olmasını nə ilə izah edə bilərsiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər dünya xalqlarının mədəniyyətinin inkişafına təsir edən amilləri izah edir. Realizmlə totalitar rejim arasında ziddiyyətin labüdlüyünü sübut edir, ədəbiyyatda və incəsənətdə yaranan yeni cərəyanların Qərb ölkələrində olmasını izah edirlər. Təbəbətə, rabitə və nəqliyyatda olan böyük uğurların kökündə

fizika elmində olan kəşflərin durduğunu şərh edirlər. Şərq musiqisinin, xüsusilə də muğamın Qərb musiqisinə təsirini göstərir, İkinci Dünya müharibəsi və müharibədən sonra yazılmış əsərlərin müasir dövr üçün əhəmiyyətini izah edirlər. Dünya xalqlarının mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətlərini izah edir. Qərb və Şərq mədəniyyətinə dair esse və ya hekayə yazır.

Yaradıcı tətbiqetmə: Ziya Göyalp yazırdı: “Böyük millətlərin hər biri mədəniyyətin xüsusi bir sahəsində birincilik qazanmışlar... Türklər isə əxlaqda birincilik qazanmışlar” fikirlərinə əsaslanaraq hekayə yazın.

Ev tapşırığı: *Qərb mədəniyyətinin Şərq mədəniyyətinə təsirinə aid material toplayıb təqdimat hazırlayın.*

Refleksiya və qiymətləndirmə: Refleksiya zamanı təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir, məsələn, SSRİ-də 1957-ci ildə Yer in ilk süni peykinin orbitə çıxarılması, 1961-ci ildə isə ilk dəfə olaraq insanın kosmosa uçmasının ittifaq üçün əhəmiyyəti nə idi? Mədəniyyətin bu dövrdəki sürətli inkişafına təkan verən səbəb nə idi? Azərbaycan ədəbiyyatında humanist prinsipləri özündə əks etdirən hansı əsərləri tanıyırsınız? Rokda etiraza səbəb olan amillər daha hansı janrlarda öz əksini tapır? Nə üçün rəssamlar fikirlərini mücərrəd ifadə etmək ehtiyacı duyurdular? 20-30-cu illərin ədəbiyyatında yazıçıların toxunduğu mühüm hadisələr, sizcə, hansı hadisələr idi? Rok musiqi cərəyanı niyə rok hərəkəti adlanır? Biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Necə nail olduq?

Qiymətləndirmə meyarları: *izahetmə, esse və ya hekayəyazma*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Dünya xalqlarının mədəniyyətinin inkişafına təsir edən amilləri izah edərkən ciddi səhvlər edir.	Dünya xalqlarının mədəniyyətinin inkişafına təsir edən amilləri izah edərkən bəzi səhvlər edir.	Dünya xalqlarının mədəniyyətinin inkişafına təsir edən amilləri izah edir.	Dünya xalqlarının mədəniyyətinin inkişafına təsir edən amilləri ətraflı izah edir.
Dünya xalqlarının mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətlərini izah edərkən ciddi səhvlər edir.	Köməkdən istifadə etməklə dünya xalqlarının mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətlərini izah edir.	Dünya xalqlarının mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətlərini izah edir.	Dünya xalqlarının mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətlərini ətraflı izah edir.
Qərb və Şərq mədəniyyətinə dair esse və ya hekayə yazmaqda çətinlik çəkir.	Qərb və Şərq mədəniyyətinə dair esse və ya hekayə yazır, lakin fikrini ifadə edərkən səhvlər edir.	Qərb və Şərq mədəniyyətinə dair esse və ya hekayə yazır, bəzi cümlələri düzgün ifadə etmir.	Qərb və Şərq mədəniyyətinə dair sərbəst esse və ya hekayə yazır.

III bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə nümunəsi

1. ABŞ-ın XX əsrin 70-ci illərinin əvvəlləri tarixinə aiddir:

- A) “Uotorgeyt əhvalatı”nın baş verməsi
- B) “Mühafizəkar inqilab” adlı siyasi xəttin elan edilməsi
- C) “Əsrin cinayəti”nin baş verməsi
- D) SSRİ ilə orta və yaxın mənzilli raketlərin ləğv edilməsi haqqında müqavilə imzalanması

2. Fransada Şarl de Qollun prezidentlik dövrünün xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyən edin.

- 1) Mühəribədə canilərin və faşistlərlə əməkdaşlıq edənlərin cəzalandırılması
- 2) IV respublikanın mövcud olması
- 3) Ölkənin dünya kreditörü rolunu oynaması
- 4) Böhrandan çıxmaq üçün Xalq Cəbhəsinin yaradılması
- 5) Ekvador, Qərbi Afrika müstəmləkələri və Əlcəzairə istiqlalıyyət verilməsi

3. Verilmiş səhv fikrin altından xətt çəkin.

1) 1978-ci ilin yanvarında Qum şəhərində nümayişçilərə qarşı silah işlədilməsi İranda inqilabın başlanması üçün signal oldu.

2) İnqilaba rəhbərlik ruhanilərin əlinə keçdi. Genişlənən xalq hərəkatı Məhəmməd Rza şah Pəhləvini ölkəni tərk etməyə məcbur etdi. Bununla da Pəhləvilər sülaləsinin hakimiyyətinə son qoyuldu.

3) 1979-cu il aprelin 1-də İran İslam Respublikası elan olundu.

4) İnqilabın başlıca hərəkatverici qüvvəsi olan azərbaycanlıların istəkləri yerinə yetirildi.

4. Göstərilənlər aiddir:

- 1) Xüsusi sahibkarlığın inkişafına böyük diqqət yetirirdi.
- 2) “Folklend böhranı”nı Böyük Britaniyanın xeyrinə həll etdi.

- A) Uinston Çörçil
- B) Klement Ettli
- C) Qordon Braun
- D) Marqaret Tetçer
- E) Stenli Bouldin

5. Uyğunluq pozulub:

- A) SSRİ-də 1957-ci ildə Yerin ilk süni peyki orbitə çıxarıldı. 1961-ci ildə isə ilk dəfə olaraq kosmosa insan uçdu.
B) 20-30-cu illərin realist ədəbiyyatının ən məşhur nümayəndələri T.Mann, Federiko Qarsia Lorka, Teodor Drayzer
C) Abstrak rəssamlığın nümayəndələri H.Polok, M.Tobi, S.Polyakov
D) XXI əsrin mədəniyyət xadimləri M.Maqomayev, R.Behbudov, F.Əmirov

6. XX əsrin 90-cı illəri üçün səciyyəvi deyil:

- A) "Körfəz müharibəsi"nin sona çatması
B) Paris xartiyasının imzalanması
C) "Alman möcüzəsi"nin baş verməsi
D) Azərbaycanın İslam Konfransı təşkilatına üzv qəbul edilməsi
E) ABŞ prezidenti Bill Klintonun "üçüncü yol" siyasətini tətbiq etməsi

7. Göstərilənlərin aid olduğu dövlətin yerini xəritədə müəyyən edin:

- "Əsrin cinayəti"
– Taft-Xartli qanunu
– Yaxın və orta mənzilli raketlərin ləğvi

- A) I   B) IV   C) II   D) III   E) V

8. Nöqtələrin yerini doldurun.

..... Misirdə Qahirə qarnizonu hissələrinin üsyanı başlandı. Üsyana ..... başçılıq etdiyi “Azad zabitlər” təşkilatı rəhbərlik edirdi. Kral Faruq hakimiyyətdən əl çəkməyə və ölkəni tərk etməyə məcbur oldu. .... Misir respublika elan edildi. .... onun ilk prezidenti oldu. O, Misirin tam müs-təqilliyinə çalışırdı.

9. Beynəlxalq təşkilatların yaranma illərinin uyğunluğu müəyyən edin:

I	II	II
ATƏM (ATƏT)	BMT	MDB

- A) I – 1975, II – 1945, III – 1991
- B) I – 1992, II – 1945, III – 1993
- C) I – 2003, II – 1983, III – 1991
- D) I – 2007, II – 1956, III – 1972
- E) I – 1981, II – 1956, III – 2001

10. XXI əsrə aiddir:

- A) “Körfəz müharibəsi”
- B) Fələstin Azadlıq Təşkilatının yaradılması
- C) İraqda Səddam Hüseyn rejiminin devrilməsi
- D) “Folklend böhranı”
- E) İtaliyada “Təmiz əllər” əməliyyatı

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2003.
2. Azərbaycan Respublikası Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı, Bakı, 1999.
3. Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” qanunu. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 8 sentyabr 2009-cu il.
4. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu). Bakı, 2006.
5. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə konsepsiyası (layihə). “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 29 iyul 2006-cı il.
6. Açıq Cəmiyyət İnstitutu – Yardım fondu. “Təhsil siyasəti”. Kitabı nəşrə hazırlayan Afət Dadaşov. Bakı, 2005.
7. Abbasov Ə. Yeni kurikulumların səciyyəvi xüsusiyyətləri, “Kurikulum jurnalı”, №1.
8. Bəhrəmov S. “Ümumi tarix fənni kurikulumunun məqsədləri”. “Təhsil problemləri” qəzeti, 01–07 iyul 2010-cu il.
9. Dərslik necə olmalıdır? Açıq Cəmiyyət İnstitutu. Bakı, 2003.
10. Əhmədov A. Ümumi təhsil sistemində kurikulum islahatı: real nəticələrə doğru. “Kurikulum jurnalı”, 2008, №1.
11. Əliyeva M. və b. Müəllim hazırlığının və orta təhsilin perspektivləri (Qərb təhsil sisteminin təcrübəsi əsasında). Bakı, 2005.
12. Hüseynov R. və Bəhrəmov S. “Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərində Ümumi tarix fənninin tədrisinin perspektivləri”. TPI-nin “Elmi əsərləri”, 2010, №4.
13. Hüseynov R. və Bəhrəmov S. “Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan tarixi fənninin tədrisinin perspektivləri”. Bakı PKİ və YHI-nin “Elmi əsərləri”. 2010, №2.
14. Hüseynov R., Mehdiyeva N. “Tarix fənnindən şagirdlərin bilik və bacarıqlarının yoxlanılması və qiymətləndirilməsi prinsipləri və metodları”. “Tarix, insan və cəmiyyət” elmi metodik jurnalı, Bakı, 2009, №1-2.
15. Kərimov F. və b. İntegrativ kurikulum: mahiyyət və nümunələr, “Adiloğlu”, Bakı, 2005.
16. Kurikulum islahatı: tədqiqatlar, nəticələr. Bakı, 2011.
17. Qocayev Ə. Tarixi şəxsiyyətlər. Bakı, 2008.
18. Qəndilov R.T. və b. Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil. Müəllimlər üçün tədris vəsaiti. (X-XI siniflər). Bakı, 2006.
19. Mərdanov M.C. Azərbaycan təhsili inkişaf yollarında (Müəllimlərin XIII qurultayına hesabat məruzəsi), 2008.
20. Məlikov R., İbrahimov N. Məktəblinin tarix lüğəti. Bakı, 2004.
21. Məlikov R., Nəcəfli T. “Tarixin interaktiv təlimi”. Bakı, 2002.

22. Mehrabov A. Təhsilin yeni məzmununun bəzi konturları. "Kurikulum jurnalı", №1.
23. Topçiyeva S.Ə. və b. Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil. Müəllimlər üçün tədris vəsaiti (V-XI siniflər). Bakı, 2006.
24. Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün tarix proqramları. Bakı, 2000.
25. Ümumi tarix üzrə dərsliklər. 2006-2007-ci illərin çapı.
26. "Ümumi tarix fənn kurikulumunun strukturu", Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun. "Elmi əsərləri", 2009, №4.
27. Ümumi təhsilin fənn standartları (I-XI siniflər). Bakı, 2012.
28. Veysova Z. Fəal təlim metodları. Bakı, 2007.
29. "Ümumi tarix fənn kurikulumunun məqsədləri". "Təhsil problemləri" qəzeti, noyabr, 2009.
30. 2009-cu il Ümumtəhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması qaydaları. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 11 sentyabr 2009-cu il (layihə).
31. Ümumi tarix fənn kurikulumunun məzmun standartlarının şərhı. "Təhsil problemləri qəzeti, noyabr, 2012.

Sxemlər, cədvəllər

1. BMT-nin quruluşu, sxem
2. Əfqanıstan müharibəsi, sxem
3. Faşist bloku üzvlərinin 1930–1939-cu illərdə işğalları, diaqram
4. Fransanın dövlət quruluşu, sxem
5. Hərbi-siyasi bloklar, cədvəl
6. İkinci Dünya müharibəsinin əsas hərbi əməliyyatları, cədvəl
7. XX əsrin 30-cu illərində beynəlxalq münasibətlər, cədvəl
8. Kursk döyüşü, sxem
9. Moskva ətrafında döyüş, sxem
10. "Səhrada tufan" əməliyyatı, sxem
11. Stalinqrad döyüşü, sxem
12. Yaponiyanın dövlət quruluşu, sxem

İnternet resursları

www.history.az
www.history.ru
www.kurikulum.az
www.edu.gov.az
www.muallim.edu.az
www.tarix.info

ÜMUMİ TARİX 9

Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün
"Ümumi tarix" fənni üzrə müəllim üçün metodik vəsait

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər:

Bəhrəmov Sevil Şivəxan qızı
Kərbaləyeva Amənə Eldar qızı

Rəyçilər:

Ramiz Hüseynov
TPI-nin əməkdaşı
Sevinc Əliyeva
Binaqədi rayon 300 nömrəli tam orta məktəbin tarix müəllimi
Dahid Cəfərov
Nizami rayon 201 nömrəli tam orta məktəbin tarix müəllimi

Dil üzrə rəyçi:

Sevil Cavadova
TPI-nin böyük elmi işçisi

Buraxılışa məsul:

Sevil İsmayılova

Dizayner:

Kərim Məhdəvi

Səhifələyici:

Yeganə Rüstəmov

Korrektor:

Nübar Qarayeva

Texniki redaktor:

Gültəkin Cəfərova

Baş redaktor:

Samirə Bəktaş

Texniki direktor:

Allahverdi Kərimov

Nəşriyyat direktoru:

Kəmalə Qarayeva

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
03.06.2016-cı il tarixli 369 nömrəli əmri ilə
təsdiq edilmişdir.

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2016

Kağız formatı 70x100 1/16. Fiziki çap vərəqi 8,5. Səhifə sayı 136.
Sifariş 15301. Tiraj 7000. Pulsuz.

"Şərq-Qərb" ASC-nin mətbəəsində çap olunmuşdur.
AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.